

РОЗБУДОВА ДЕРЖАВИ ROZBUDOVA DERZHAVY

ЖУРНАЛ ДЕРЖАВНИЦЬКОЇ ДУМКИ

З М І С Т :

СТУДІЇ

- Володимир Янів — До проблеми інстинкту боротьби у творчості Шевченка ..... стор. 1
М. Антонович — Нотатки про Свидницького 7
Любомир Винар — С. Наливайко і рев. рух брацлавського міщанства 15

ПРОВІДНІ ЛЮДИ

- Богдан Винар — Проф. д-р В. Тимошенко (закінчення) 21

ДО ПРОБЛЕМАТИКИ СОВЕТОЗНАВСТВА

- І. Мірчук — Панславизм і пансоветизм (закінчення) 35
О. Юрченко — Держ. статус УСРР і її характер держ. зв'язків з РСФСР 39
Є. Гловінський — Советська торгівля і постачання 47

PRO DOMO SUA

- Від Редакції 54

РЕЦЕНЗІЇ

- М. Антонович — О. Ольжич: ПОЕЗІЇ 58
Б. В. (-инар) — І. Павелко: УКРАЇНА, РУСЬ, МОСКОВІЯ; Леонтій Форостівський: КИЇВ ПІД ВОРОЖИМИ ОКУПАЦІЯМИ; Р. Паклен: ЗАГАДКА СФІНКСА 59
W. S. Sworakowski: THE HOOVER LIBRARY 60

- ПРИСЛАНЕ ДО РЕДАКЦІЇ 62

1 9 5 7

РІК ІХ

СІЧЕНЬ - ЛЮТИЙ

Ч. 20

diasporiana.org.ua

R O Z B U D O V A   D E R Z H A V Y

Ukrainian Bi-Monthly Journal

Published by the GOLDEN GATE Publ. Co. Inc.
P. O. Box 15 Stn. "B", Hamilton, Ont. Canada

* * *

Subscription: Yearly \$3. Single Copy \$0.50
Cheques payable to: Golden Gate Publ. Co.
Managing Office: "Rozbudova Derzhavy"
P. O. Box 15 Stn. "B", Hamilton, Ont. Canada

* * *

Editor's Address: Dr. BOHDAN WYNAR
P. O. Box 1864 Denver 1, Colo., U. S. A.

CONTENTS

	Page
V. Janiv: Question of instinctive struggle in Shevchenko's works	1
M. Antonovych: Notes on A. Svydnytsky	7
L. Wynar: S. Nalyvaiko and the revolutionary movement in Bratslav (1594 - 96)	15
B. Wynar: Some aspects in the research work of Prof. V. P. Tymoshenko	21
I. Mirchuk: Pan-Slavismus and Pan-Sovietismus	35
O. Jurchenko: Relations between the Ukrainian S.S.R. and the Russian Federative S.S.R.	39
E. Glovinsky: Soviet trade and the supply of consumer goods	47
Pro Domo Sua	54
Book Reviews	58
Publications Received	62

TORONTO - DENVER

VOL. IX

JANUARY - FEBRUARY, 1957

No. 20

РОЗБУДОВА ДЕРЖАВИ

Рік IX

СІЧЕНЬ - ЛЮТИЙ, 1957

Ч. 20

СТУДІЇ

Володимир Янів

До проблеми інстинкту боротьби у творчості Шевченка

(Соціопсихологічний етюд)

ПРОБЛЕМАТИКА ЕТЮДУ НА ТЛІ ДОВИ

Для покоління, яке пережило невдачу Визвольних Змагань, проблема інстинкту боротьби незвичайно хвилююча й актуальна. Бо ж врешті-решт катастрофа завжди мусить призвести до застанови, де шукати її причин: зовні чи всередині? Коли переконання в наявності зовнішніх причин неуспіху веде до поживалення історичних чи геополітичних студій і унаслідок часто у сміливих історіософічних концепціях, тоді шукання причин всередині народу поглиблює етнопсихологічний і насамперед соціопсихологічний дослід. А якщо шукати причин мілітарної поразки у вдачі народу, тоді, звичайно, насамперед треба розглянути питання наявності чи браку інстинкту боротьби.

У тому, власне кажучи, одна з основних проблем Донцова: Коли він у началі свого "Націоналізму" ставив, як імператив і програму, мотто із Фіхте, що мовляв "тільки цілковите перетворення, тільки початок цілком нового духа може нам допомогти", то мав він на увазі недостатню вольовість і брак войовничого духа в українців, що зумовили катастрофу й спричинилися до перманентної кризи. Протиставляючи геройське минуле й "плебейське" сучасне, Донцов звертався часто до Шевченка, того "одного козака серед мільйона свинспасів", який зберіг у собі мужній світогляд предків. Але за апелем Донцова не пішла сумлінна аналіза проблеми, не пішло критичне дослідження вдачі українця; навіть шевченкової творчості ніхто під цим аспектом не вивчив і, на дні, залишається в багатьох досьгодні певна доза скептицизму, коли зокрема зважити відомий суб'єктивізм Донцова і його виключно публіцистичний підхід до справи.

Тимчасом основна проблема Донцова не залишилася тільки його виключною власністю, але сталася основною проблемою цілого політичного руху, ба що більше чи не цілого покоління (на всякий випадок: цілого покоління на Західно-українських Землях). Туга за здогадною мужністю попередніх століть стала для нього фатаморганною й виховним ідеалом, з усіма позитивами й негативами молодечого захоплення. По треба пам'ятати, що інстинкт боротьби, як явище комплексне, скри-

ває з виховного погляду поруч із незаперечними позитивами (які можна б коротко окреслити словом мужність)*), багато небезпек, які — зрозумілі може в житті — піднесені до висот ідеалу, ведуть на бездоріжжя (помста, зокрема жорстокість). Це відомо, що педагогіка, насамперед соціальна педагогіка, як наука, є певним в и с н о в к о м — завершенням чи синтезою цілої низки дисциплін. Виховний ідеал мусить спиратися на попередні критичні праці психології, етнопсихології, історії, соціології, етики, теології, тощо а не може впливати єдино з ідеологічних залогень чи з приманливої візії далекої мети.

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАУВАЖЕННЯ

Завданням цих рядків є м. ін. виповнити нашкіцовану прогалину української науки. При тому, як це саме в науковім досліді буває законом, іде про максимальне з а в у ж е н н я п о л я д о с л і д у, щоб якнайосновніше й найсумлінніше вичерпати проблему. Синтеза може прийти щойно після нагромадження матеріялу в достатній кількості, коли часткові досліді дозволятимуть на критичне порівняння й на підбиття підсумків. Хочемо при досліді інстинкту боротьби вийти саме від Шевченка; чому саме Шевченко спеціально цінний для соціопсихологічних студій, про те пишемо на іншому місці¹⁾, але додатково необхідн додати, що саме для питання інстинкту боротьби Шевченко цікавий ще й тому, що його погляди чи вірніше його постаь вже були предметом спору в зв'язку із згаданою інтерпретацією Донцова: чи потвердить подрібна наукова аналіза публіцистичну інтуїцію?

Коли ми ставимо саме в ту площину питання, то на те, щоб вказати, що нам не йде про поодинокі — навіть дуже багатомовні — цитати, але радше про старанне нагромадження в с і х місць, які могли б свідчити про наявність даного інстинкту чи, навпаки, про його брак. Звичайно, і тут не дасться поминути деякої суб'єктивності, коли зважити, що як-не-як ідеться про певну аналізу. Все ж тенденція є настільки виразна, що вона, як можна надіятися, виключить помилку, а на всякий випадок дозволить контролю й самостійний осуд вірности висновків статті з боку уважливого читача.

Звичайно, аналіза тільки тоді зможе мати наукову вартість, якщо виключимо всякі ідеологічні заложення в с я к у о ц і н к у, всякі внески “про футуро”. Це може бути завданням доповнюючим, для того, хто схоче саме під цим поглядом використати предложений етюд, який є т і л ь к и м а т е р і я л о м: матеріялом для майбутньої синтези в відношенні до інстинкту боротьби серед українців і взагалі його соціальних інстинктів, як теж матеріялом для споріднених наук (педагогіки) чи врешті ідеології.

Аналіза щодо шевченкової лірики, точніше його п о г л я д і в і його п о с т а в и, — так, як вони відтворені в шевченковій ліриці. При поглядах Шевченка треба розрізнити між тими поглядами, які можемо уважати репрезентативними для народу (в розумінні “живих, мертвих і ненароджених”) чи для сучасного покоління і між особистими

*) Сподіваємось, що читач зверне при цій нагоді увагу на статтю проф. Онацького: “Найосновніша і найцінніша риса характеру”, що поміщена в попередньому числі журналу — Р е д.

1) У етюдї: “Соціопсихологічна аналіза, Москалевої Криниці”.

шевченковими поглядами. Звичайно, важливим доповненням голошених поглядів, зокрема індивідуальних, особистих поглядів є постава; при тому в сучасній студії обмежуємося тільки до постави, наскільки її можна виделювати із творів (лірики), а на боці залишаємо чисто біографічний момент. Робимо це з двох причин: методичної, щоб при обмеженні поля досліду добитися певніших успіхів, і практичної, щоб не збільшувати розмірів етюд.

ПРОТИСТАВЛЕННЯ СПОКІЙНОЇ СУЧАСНОСТІ ДИНАМІЧНІЙ МИНУВШИНІ

Дискусія на тему інстинкту боротьби зродилася в нас, як знаємо, із відчуття нестачі його, конкретно із відчуття нестачі його на сучасному історичному відтинку і з відчуття його в порівнянні із минулим. Це протиставлення геройського минулого й миролюбного сучасного сильно зарисоване також у Шевченка. Воно вже видне у р а н н ь о г о Шевченка, при чому насамперед Шевченко утотожнюється із усіми сучасними. Коли у подекуди синтетичнім “Заспіві” (Думи мої”), яким зачинався перший Кобзар, говориться про геройське минуле, коли пересмники козацької слави — “дотепні” Кобзарі — вміли ще про нього співати²⁾, тоді Шевченко про с е б е каже, що він вміє т і л ь к и п л а к а т ь, що він має “тільки сльози за Україну... А слова — немає...” Саме ж минуле змальоване ось як:

“Там родилась, гарцювала
Козацька воля,
Там шляхтою, татарами
Засівала поле,
Засівала трупом поле...”³⁾

Вже в кількох словах стихія війни зарисована виразно; ця сама стихія, але з виразним захопленням нею є й у вступі до І. Підкови з розмашним: “Було колись — в Україні, Ревіли гармати; Було колись — Запорожці В м і л и п а н у в а т и! Панували, добували І с л а в у і в о л ю...”, коли сучасність віддана відомим образом внука-хлібороба, який “косу неве в росу”⁴⁾. Те саме протиставлення й ті самі картини козацької минувшини й хліборобської сучасности й у поемі “До Основ’яненка” (Де кров Ляха, Татарина морем червоніла, там сьгодні похилилися жита!), “Гайдамаках” (Унуки не згадавши великих предків, жито сіють)⁵⁾ чи в “Берестецькім полі”⁶⁾.

Не зважаючи на те протиставлення, не зважаючи на основну різницю між сучасними й їх предками, лицарське минуле викликає захоплення, а спогад про нього гострий жаль; і саме в пляні того жалю, чи навіть розпуки і писане відповідне місце “До Основ’яненка”.

2) Цитую за “Повне видання творів Т. Ш.” у виданні “Українського Наукового Інституту”, том II - IV. Для скорої орієнтації подаю римською цифрою том, першим арабським числом сторінку, другим арабським числом (яке приходить по скісній лінії) стрічки за нумерацією видання. Перший цитат взятий: II, 8 - 9/62 - 69

3) II, 8/52 - 56

4) II, 25/1 - 6 і 19

5) II, 88/1270 - 1271

6) IV, 1:37 (“Ой, чого ти почорніло”)

Але коли це протиставлення в ранніх віршах радше в площині ствердження факту й суму (який евентуально степенується до розпуки), то далі починає звучати в протиставленні докір сучасним. Так напр. вже на широкому полотні “Гайдамаків”, є така скарга, що одночасно є виразним обвинуваченням:

Гомоніла Україна,
Довго гомоніла,
Довго-довго кров степами
Текла, червоніла.
Текла, текла та й висохла.
Степи зеленіють;

Діди лежать, а над ними
Могили синіють.
Та що з того, що високі?
Ніхто їх не знає,
Ніхто щиро не заплаче,
Ніхто не згадає...”⁷⁾

Цей докір на тлі протиставлення степенується в “Чигирині” до справжньої програми. Коли картина сучасної України схоплена у словах:

Заснула Україна,
Буряном укрилась, цвіллю зацвіла,
В калюжі, в болоті серце прогнила”.

тоді поет хоче викувати

До старого плуга
Новий леміш і чересло;
І в тяжкі упруги
Може зорю переліг той,
А на перелозі
Я посию мої сльози,
Мої щирі сльози.
Може зйдуть і виростуть

Ножі обоюдні,
Розпанахають погане
Гниле серце, трудне,
І вищідять сукровату,
І наллють живої
Козацької тії крові,
Чистої, святої...”⁸⁾

В дансму випадку навіть виразно підкреслений перехід від ще деякої пасивності (“сльози”) до завершеної програми боротьби за давні ідеали козацької мужності.

Це протиставлення між минулим і сучасним ще раз зазвучить в великим патосом, у мистецько вивершених картинах “Псалму 43”. Це протиставлення у аналогії — порівнянні із ізраїлітянами, — аналогії, закінченої могутнім бойовим акордом: “Тяжко жить в оковах! Встань же Боже, поможи нам Встать на катазну”⁹⁾).

Зазиви на тлі протиставлення минулого сучасному переходять з часом у просте й самозрозуміле ствердження конечности боротьби, яке то ствердженняполучене із зазивом до боротьби.

Коли у “Сні” приймаємо як самозрозуміле, що “малі діти” України колись “на ворога стануть”¹⁰⁾, коли цей самий мотив повториться вже після заслання, що треба будить “хиренну волю” і на те треба “Громадю обух сталить, Та добре вигострить сокиру”¹¹⁾, тоді в “Заповіті” ця конечність висловлена категоричним: “Вставайте, Кайдани порвіте, І вражою, злою кров’ю Волю окроніте!”¹²⁾.

7) II, 88/1252 - 1263, і далі докір, що ніхто не згадає Гонтю ані Залізняка.

8) III, 12 - 14/27 - 29, 55 - 70

9) Вірш є настільки могутній, що його варто в тім контексті прочитати в цілості! III, стор. 136 - 137

10) III, 27/89-90

11) Вірші за рр. 1857 - 61 цитовані за виданням “Радянського Письменника” Київ 1955, том II, з поданням сторінки, тут ст. 323 (“Я не здужаю”)

12) При загально відомих цитатах, як цій, не подаю відкликів.

ПЛЕКАННЯ ТУГИ ЗА МИНУЛИМ

Часто протиставлювання минулого — сучасному і туга за минулим призводить до малюнку того минулого з його лицарськими звичаями. Так напр.: Давня лицарськість витворила обов'язуючий звичай, що кожний молодий чоловік мусів побувати на Запоріжжі, щоб ознайомитися із військовим ділом. Цей звичай дуже докладно змальований у “Сліпім”¹³). При тому дуже цікаво, як старий козак, виражаючи в козаки прибраного сина, радів, виносячи з комори стару зброю, яка йому самому колись служила¹³). В іншій поемі величезного драматичного напруження “Буває, в неволі” змальовано, як старий німецький козак **т р ь о х** синів післав у козаки, віддавши одночасно на потреби України чимало майна¹⁴). Послідовно, отже, зазив “*по всій славній Україні*”,

“Щоб сідали хлопці коні,
Щоб мечі-шаблі гострили
Та збирались на весілля,
На веселе погуляння,
На криваве залицання”¹⁵),

стрічався завжди із зрозумінням і послухом. Охота стати козаком проявляється навіть у сентиментальній і наївній охоті статися козаком і могли уявляти, як товариші “*понесуть товариша у нову світлію (тобто: могилу!!), Загомонять самопали, Гукнуть гаківниці. Як положать молодого В новій хаті(!) спати(!), Заголосить як та мати(!) Голосна гармата*”¹⁶).

Щоб можна було здійснити програму відродження давньої лицарськості, на те треба викликати захоплення минувшиною й хоробрістю; те захоплення Шевченко послідовно плекає. Це захоплення чи не найповніше виявляється у “Гайдамаках”, коли насамперед уявляється поетові, як оживають в його хаті “*отамани, сотники з панями, І гетьмани — всі у золоті*”. Вони йому розказують “*Як гуляли по синьому, Грілися в Скутарі, Та як люльки закуривши В Польщі на пожарі, В Україну верталися*”¹⁷). Драматичної сили набирає захоплення, коли поет малює жах і спустошення війни, а проте бадьоро кінчає: “*Сумно, страшно, а згадаєш, Серце усміхнеться*”¹⁸). Це величне минуле зворушує сучасників, як вони його згадують чи про нього оповідають. Це про свого діда Шевченко згадує:

“Столітнії очі, як зорі сяяли,
А слово за словом сміялось, лилось,
Як Ляхи конали, як Сміла горіла,
Сусіди од страху, од жалю німіли...”¹⁹)

І зовсім природно, що коли сьогодні перервалася традиція військових діл, то треба для її відродження сягати до минулого. Тому Шевченко послідовно розвиває історичні картини. При тому послідовно сягає

¹³) III, 67-68/162-189; 71/291-303

¹⁴) IV, 227/68-74

¹⁵) IV, 41/12-18

¹⁶) “Нащо мені женитися” — IV, стор. 184 - 185

¹⁷) II, 56-57/129-145

¹⁸) II, 89/1286-1287

¹⁹) II, 123/2489-2492

він щораз даліше взад. При тому він послуговується іноді картиною Кобзаря, який, як от напр. у Гайдамаках²⁰), сягає до минувшини, щоб викликати бойового духа. Згадуючи “старого” гетьмана Богдана, він кінчить зазивом:

“Сю ніч погуляєм,
Ляхів погойдаєм,
Та так погуляєм,
Що аж пекло засміється,
Земля затрясється,
Небо запалає”.

Такі й подібні картини минувшини екзальтували гайдамаків, які скрізь мріяли про те, як вони “*виріжуть Ляхів в Україні*” і як будуть панувати (коли не загинуть...) ²¹), чи про те, як то Наливайко з Ляхами бився²²).

Ці мрії мають перенестися на довкілля, навіть на природу, і звідти апострофа:

“Ой, Дніпре мій, Дніпре широкий та дужий!
Багато ти, батьку, у море носив
Козацької крові! Ще понесеш, друже!
Червонив ти сине, та не напоїв,
А сю ніч уп’ється; пекельнее свято
По всій Україні сю ніч зареве;
Потече багато, багато, багато
Шляхетської крові. Козак оживе,
Оживуть гетьмани в золотім жупані,
Прокинеться доля: козак заспіва:
‘Ні жида, ні Ляха!’...”²³)

(Далі буде)

Суспільне життя не є гармонійною сполукою одностайних складників, але завжди проходить як змагання різних, ба, суперечних, рухів і погинів. Найслабше ще ніколи в світі не перемогло над дужим. А що дух — не сама матерія — запевняє повну силу людському погинові, то всім творцям поширених світоглядів йшло насамперед про те, аби виплекати нові духові цінності. Вартість ідеї можливо тільки оцінити на підставі її впливу на людей. Взагалі ядром кожної суспільної справи є дієвлявлення людей, а не форми, назверхні вияви або означення гинності... Метою кожного суспільного погину є його функція, роля діяльності, місія й под. а не форма, матеріял, структура або сама організація. Назагал у суспільстві найлегше об’єднують людей спільні інтереси, а найміцніше роз’єднують уявлені мети.

М. Вікул у “Розбудові Нації” 1934 р.

²⁰) II, 79-80/960-971

²¹) так про Ярему, II, 73/721-724

²²) II, 75/815-817

²³) II, 90/1328-1338

Нотатки про Свидницького

І ІВАН ФРАНКО І АНАТОЛЬ СВИДНИЦЬКИЙ

1

Назва цієї нотатки може викликати певне здивування. Що ж може бути спільного між Іваном Франком, якого столітній ювілей з дня народження ми святкуємо 15-го серпня ц. р. і Анатолієм Свидницьким, від дня смерти якого 18-го липня ц. р. проминуло вже 85 років? Хочемо наперед заспокоїти читача: не йде нам про те, щоб якимсь оригінальним способом пов'язати обидва ювілеї для відзначення цих річниць. Наше завдання трохи інше.

Історія нашого народу знає мало таких універсальних геніїв як Іван Франко. Ледви чи й знайдеться якась ділянка української культури в найширшому розумінні цього слова, в якій Іван Франко не виявив би свого блискучого таланту. У мистецькій прозі, в поезії, у фолклорі, в історії й історії літератури, в мовознавстві, у перекладному мистецтві, у драмі, у політиці, у праці світоглядівій тощо його вплив зокрема глибокий і сліди цього впливу помітні дотепер.

Франкові було нецілих 15 років, коли передчасна смерть скосила А. Свидницького. Пройшло ще майже 15 років поки Франко взагалі довідався про існування цього поета і письменника, а ще раз 15 років, поки Франко відважився видрукувати деякі з революційних пісень Свидницького. Але познайомившись з творчістю останнього, Іван Франко захопився нею і почав розшуки, щоб довідатися щось ближче про цього письменника й власне кажучи ми завдячуємо Франкові більшість із тих, зрештою скупих даних, які нам збереглися про Свидницького.

2

Найдокладнішу біографію Анатолія Свидницького подав у 20-тих роках Микола Зеров¹). Всі пізніші статті більше, або менше повно повторюють сказане в його ґрунтовній розвідці і не дають нового матеріалу²). Найгірше те, що цей біографічний матеріал ледви чи й можна буде коли доповнити новими даними³). Творів А. Свидницького (нар. 3. VII. 1834, пом. 18. VII. 1871)⁴) збереглося теж небагато: кіль-

¹) Цитуємо за передруком у збірці Микола Зеров: До джерел, Історично-літературні та критичні статті. Українське Видавництво Краків-Львів 1943 стор. 85 - 116.

²) Поминаючи загальні газетні статті, згадаємо: М. Сиваченко, А. П. Свидницький (1834 - 1871), передмова до А. Свидницький: Люборацькі, сімейна хроніка, Радянський письменник, Київ 1949, стор. 3 - 11, його ж відповідний уступ в історії Української Літератури т. I, Академія Наук УРСР, Київ 1954, стор. 324 - 328; далі передмова А. Кирипча до останнього видання Люборацьких, Лондон 1956, стор. 5 - 6. Ми не мали змоги дістати нове видання Люборацьких, Київ 1955, стор. 249.

³) М. Зеров, цит. пр. стор. 93 - 94

⁴) Дату народження подають всі однаково 3-ого липня. Лиш в Іст. Укр. Літ. (Київ 1954 стор. 324) подає М. Сиваченко дату 13 (1) вересня 1834, хоч у його ж передмові до Люборацьких (Київ 1949) подано дату 3. VII. А. Кирич подає помилково дату смерті роком 1873, замість 1871.

ка віршів, кілька оповідань переважно етнографічного і етнографічно-літературного характеру і Люборацькі, сімейна хроніка. Та крім Люборацьких, що дочекалися більше десяти видань решта його творів мало або й зовсім незнані. Навіть його революційні пісні, що деякі з них співає український народ, живуть у народній пам'яті без зв'язку з іменем автора⁵).

Звичайно, ми не ставимо собі завдання подавати біографію Свидницького, бо це б переходило рямки цих нотаток, а з уваги на вище сказане, було б і мало цікавим. Ми хочемо звернутися до питання ролі Івана Франка у дослідженні життя і творчості А. Свидницького.

3

Свою письменницьку діяльність почав А. Свидницький в "Основи" (1861-62) "етнографічними статейками", як їх називав М. Драгоманов. Ці "статейки" припали до вподоби Кулішеві як етнографічний матеріал, але коли заохочений ним до дальшої праці⁶) Свидницький написав Люборацьких і послав до "Основи" друкувати, Куліш "*рукопис Люборацьких заховав від людського ока на саме дно редакційного архіву*"⁷). Легко уявити, чому саме Кулішеві не подобалася сімейна хроніка. Куліш мав добрий літературний смак, як це зрештою стверджував і Шевченко⁸), але — зокрема за 60-тих років — ще в дуже вузьких межах⁹). Роман Свидницького був надто сміливим новаторством в українській літературі, щоб він міг заімпонувати Кулішеві в періоді його редагування "Основи". Таким чином рукопис Люборацьких пролежав кільканадцять років непізнаний і неоцінений земляками.

Щойно в 1884 році згадана хроніка опинилася у Києві в членів Старої Громади, передана туди разом з іншими матеріалами з архіву колишньої "Основи" для використання в "Киевской Старине". Скупі відомості про рукопис Люборацьких масмо в листуванні Старої Громади. Літом 1884-го року Єлисей Тригубів (1848—1920), член київської громади їздив закордон налагодити зв'язки з Драгомановом і Галичиною¹⁰). У Львові, в розмовах з М. Павликом і Тригубів, подібно як і інші діячі з наддніпрянської України¹¹), обговорював справу друкування матеріалів, що їх не пропустить російська цензура¹²). Після приїзду до Києва Тригубів застав там рукопис Люборацьких, а тому, що це була якраз річ, яку в середині 80-тих років російська цензура напевно б не пропустила, він написав у справі друку Павликові:

5) Досить характерно, що навіть декляматори, що наголошували національний і націоналістичні моменти, не звернули уваги на поезію Свидницького.

6) В. (Антонович) у Зорі 1886 ч. 11

7) М. Сиваченко в передмові до Люборацьких, Київ 1949, стор. 7

8) Щоденні Записки, ДВУ, Київ 1927, стор. 159: "Він хоч і жорстоко, та іноді скаже правду..."

9) Пор. листи Куліша з характеристикою українських тогочасних письменників. О. Барвінський: Образки з громадського і письменського розвитку русинів. Коломия 1912 р. часть I, стор. 177 і сл.

10) Пор. Архів Михайла Драгоманова т. I, Варшава 1937 стор. 185

11) Того ж самого року їздили до Галичини з Наддніпрянщини О. Кониський і І. Нечуй-Левицький.

12) Натяки на це в листі Тригубова до М. Драгоманова з 29 червня 1884, Архів М. Драгоманова т. I стор. 185 - 186.

“Есть тут дуже велика “Хроника” Свидницького, и про неї я напишу Вам тоді, як звіщатиму про географію”¹³⁾. Тим часом, очевидно, Тригубів уже вислав манускрипт повісти Люборацькі до Львова, бо в його листі до Павлика з 31-го грудня того ж року читаємо: “...Чи одібрав п. Франко “Люборацьких” и що з ними мають робити?”¹⁴⁾.

Таким чином можна з певністю сказати, що рукопис Люборацьких опинився в надійних руках Франка або в останніх днях грудня 1884-го, або ж найпізніше в перших числах січня 1885-го року. Франко відразу дуже високо оцінює цю річ¹⁵⁾ і починає збирати інформації про автора, що до того часу лишився йому зовсім невідомим. Він пише цілий ряд листів різним діячам тодішнього українського життя, що на його думку могли б йому подати якісь дані про Свидницького. Також у особистих розмовах з киянами він старається збирати відомості про забутого автора, зокрема підчас своїх відвідин на наддніпрянській Україні. Першу подорож до Києва Франко відбув незадовго після того, як він дістав манускрипт Люборацьких (в лютому 1885), але очевидно, бажаних інформацій він не зібрав¹⁶⁾, бо напротязі цілого 1885-го року він просить у листах до О. Кониського¹⁷⁾, В. Б. Антоновича, М. П. Драгоманова і інших подати якісь відомості про Свидницького.

Дані, зібрані Франком на протязі 1885 року, не задовольнили його й тому ще й на протязі слідуєчого року він збирає і публікує відомості про А. Свидницького і його творчість.

4

Вже короткий перегляд відомостей, зібраних Франком, вияснить гу роль, яку Іван Франко відіграв при збереженні пам'яті одного з найяскравіших і найнещасливіших українських письменників¹⁸⁾. А праця ця не була легка. Безкомпромісова революційність і гарячий націоналізм Свидницького, були за гострі навіть для народовецької Галичини тих часів. На шляху боротьби за збереження для майбутніх поколінь пам'яті про Свидницького довелося звести не одну битву. Уже друк

¹³⁾ Переписка Михайла Драгоманова з М. Павликом т. IV (1882 - 1885), Чернівці 1910, лист з 6(18) грудня 1884 (Архів М. Драгоманова стор. 189)

¹⁴⁾ Архів М. Драгоманова т. I, стор. 190. Цього листа написав Є. Тригубів з Володні, де він перебував свята у Олени Пчілки.

¹⁵⁾ В листі до Драгоманова Франко називає Свидницького автором “прехорошої повісти”, а в передмові до Люборацьких в “Зорі” він писав: “Ця хроніка є перша широка спроба української повісти на тлі сучасних суспільних обставин і заразом, можна сказати, одна із кращих проб, які досі маємо на тім полі”, а далі він порівнює Свидницького з Нечуєм-Левицьким.

¹⁶⁾ Можливо, що Франко зайнятий іншими справами не встиг як слід познайомитися з Люборацькими перед виїздом до Києва.

¹⁷⁾ В листі з 21 березня 1885 Франко просить Кониського: “...Напишіть ради Бога святого хоч яку звісточку біографічну про Свидницького, автора “Люборацьких”.

¹⁸⁾ У передмові до “Люборацьких” Франко писав про Свидницького: “Анатоль Патрикійович Свидницький належить до тих талановитих і нещасливих людей, котрих чи то життя, чи зла доля ламають і убивають у цвіті літ, не давши розвинути вповні їх талантові, не давши прикласти їм до діла те знання, яке вони в житті здобули, ані ту щирю любов, котрою душа їх горіла в найкращих хвилинах життя. Навіть те, чого всіли вони доконати в житті, переслідує зла доля, немов би старалась замести всякий слід їх земного існування, їх змагань і мук душевних”.

“Люборацьких” натрапив на поважні труднощі. Франко вирішив друкувати цю “сімейну хроніку” в “Зорі”, якої співредактором він був саме в тому часі на превеликий жаль Драгоманова¹⁹). Але клерикальним чинникам у Львові не подобалися деякі місця, де Свидницький критикував священиків, науку в духовних школах тощо. Вив’язалась довга і прикра дискусія, в наслідок якої “Люборацькі щоправда появилися в “Зорі” на протязі 1886-го року, а опісля і окремим виданням, але з такими пропусками, що Єфремов мав підстави твердити, мовляв, перше видання Люборацьких вийшло 1901 року²⁰), а Сиваченко говорив про “знуцання”²¹). Було б дуже цікаво й повчально порівняти всі зміни й пропуски в Люборацьких видання 1886 року, а з другого боку зміни роблені сучасними видавцями в Радянській Україні з оригіналом, але на це на жаль нема зараз змоги.

На численні листи-запити Івана Франка в справі біографічних даних збереглося п’ять відгуків. В. Антонович подав Франкові коротеньку біографічну нотатку²²), крім того деякі усні інформації²³), а в 1886 році передав йому чотири вірші-пісні Свидницького записані з пам’яті. Ці вірші геть пізніше видрукував Іван Франко в Літературно-Науковому Віснику назвавши їх “пам’ятками дуже інтересного часу (років 1857—1861) і дуже інтересного настрою серед одной частини української громади”²⁴).

Б. Познанський подав дуже коротку, але яскраву картину злиденного студентського життя Свидницького в Києві й ролі його в тодішньому товаристві²⁵). Під псевдонімом Я. Чернігівець хтось подав цікавий образок з часів козелецького життя Свидницького²⁶). Як показав М. Зеров²⁷), ці відомості “може й непевні, як фактичний матеріал, але безперечно цінні з погляду на те вражіння, яке справляв Свидницький на людність глухопровінціального міста”.

Цікаві дані про поета зберіг і О. Кониський²⁸). Нарешті відгукнувся в справі Свидницького і М. Драгоманов²⁹), але цей лист заслуговує на окремий розгляд.

Всі ці відомості, які вдалося зібрати Франкові від вищеназваних діячів нашого ХІХ століття становлять величезну більшість усього того, що ми знаємо про Свидницького. Їх використав, як ми вже згадували, М. Зеров у своїй цитованій розвідці й тому їх зайво тут повторяти. Варто лиш зазначити загальну характеристику, яка виходить з усіх згадок:

19) Пор. М. Мухин: Франко як критик політичних поглядів М. Драгоманова. Відбитка зі Збірника Українського Наукового Інституту в Америці, Сен Поль, Мінн.—Прага, 1939, стор. 3, а також листи Драгоманова до Франка з 8. XI, 18. XI. 1885 і ін. Львів 1906.

20) Історія Українського письменства стор. 309-310.

21) Люборацькі, Київ 1949 стор. 7

22) Зоря 1886 ч. 11 (під ініціалом В.)

23) Зоря 1886 ч. 1, стор. 5

24) Літ. Наук. Вісник 1901, т. XIV, стор. 43

25) Зоря 1886, ч. 7

26) Зоря 1886, ч. 23

27) цитована праця стор. 97

28) Друковані в Альманаху “Ватра”, Стрий 1887 і як передмова до першого повного видання Люборацьких, 1901 року

29) М. Драгоманов: Листи до Ів. Франка і інших, т. I (1881-1886) Львів 1906, стор. 121, лист з 28 грудня 1885

Свидницький виділявся своєю оригінальністю і своїми здібностями поміж товаришами, був крайньо радикальний у своїх поглядах, які без надуми можна означити націоналістичними навіть у розумінні прославлених тридцятих років нашого століття. Тим дивніше, що ці тридцяті роки не звернули уваги на Свидницького і цілу ту плеяду йому подібних діячів 60-тих років минулого століття.

II СВИДНИЦЬКИЙ ПОЕТ

1

Варто хоч трохи зупинитися над поетичною спадщиною Свидницького, тим більше, що цієї сторінки його творчости майже зовсім не торкалися. Навіть М. Зеров її згадує лиш принагідно. А поетична діяльність Свидницького дуже цікава і то не лиш з точки погляду ідейности змісту, але й з огляду на крайню революційність та естетичні прийоми рідкі в нашій поезії того часу.

Всього збереглося кільканадцять віршів А. Свидницького, та й то здебільшого речі випадкові. Знаємо, що крім неполітичних куплетів і політичних віршів-пісень, він писав і інші твори, які одначе на превеликий жаль не збереглися¹). До нас дійшли лиш випадкові пісні, які ми без труду можемо поділити на дві групи 1) політичні, 2) жартівливі. І ті, і ті злободенні, тільки що перша група торкається нашого політично-економічного поневолення, а друга картає побутові зловичаї.

На жаль ми не маємо під руками статті В. Станиславівського “Недруковані твори А. П. Свидницького”²), щоб могли дати належну оцінку його жартівливим творам. І Станиславівський і Зеров ставлять дуже низько гумористичні вірші Свидницького, Зеров зве їх “досить немудрими, провінціального складу куплетами”³). Очевидно, куплети — не поезія і годі ставити до них ті вимоги, які ми ставимо до мистецьких віршів. Їх завдання інакше й не дивлячись на те, що естет дивиться на них з погордою, вони створили свій жанр, мають своє оправдання і може й поза межами мистецтва створили свої закони й знайшли своє коло прихильників. Коли з цими критеріями підходити до жартівливих куплетів, то треба ствердити, що куплети Свидницького не позбавлені свіжости, гумору й легкості. І, здається, годі вимагати чогось більшого від жартівливих пісеньок, а тому в рямках цього ж жанру їх можна назвати добрими. Це бачимо хоч би й з наведених рядків у Зерова⁴), присвячених миргородським панночкам:

Паняночки-коханочки,
Гладенькі, мов скляночки,
В перехваті, як оса,

А сміється, як коза:
Ме-ке-ке (не до речі)!
В мене руки не до печі...

Гостра сатира на маломістечкових, зарозумілих і накрохмалених кокеток.

1) Б. Познанський у “Зорі” 1886, ч. 11

2) Науковий збірник за 1926 р., стор. 164 - 167

3) М. Зеров цитована праця стор. 91

4) там же

Зовсім інше враження справляють його полум'яні політичні вірші-заклики. В них нема звичайних для тих часів і пізніших десятиліть слів і безвиглядних нарікань над знедоленою батьківщиною. Вони, може, в деяких випадках роблять враження надто програмових, але своєю непримиримістю і пробоевістю вони корисно вирізняються зпоміж інших віршів тих часів. Вплив романтики на вірші Свидницького мінімальний; романтичні прийоми хіба він вживає на те, щоб підкреслити революційні потреби сучасності.

Так наприклад у пісні: "Уже літ більш двісті" на початку є діалог між поневоленим козаком і занепащеною "від часів Богдана" Волею України. Але такий звичайний для романтиків зворот як:

Із ратищ козацьких
Серпи поробили,
А гострії списи
На леміш зломил.

і запитання:

Де ж наші коні-соколи
І самії козаченьки, як орли?

використовується не на те, щоб марити й сувувати за минулими часами, як це зробив би Я. Щоголів, чи А. Метлинський, а навпаки, щоб кинути гасло яскравої визвольної програми:

Кинь плуг, козаче, бери ніж,
Де побачиш воріженька, там і ріж!
Тоді всі янголи,
Сам Бог святий з неба
Вернуть твою волю
З неволі до тебе...

Подібно стоїть справа з віршом Свидницького:

Україно, мати наша,
Широка та гарна,
За що ж Тебе сплюндровано,
За що гинеш марно?

далі слідує цитат (4 стрічки) з Шевченкової "Розритої могили" та реалістичний образ сучасної знівченої і прибитої України. Але й тут після сумного образу сучасності:

Свитина подерта,
Хатиночка сяка-така,
Та й та ще підперта...⁵⁾

⁵⁾ Пор. у В. Чумака († 1919)

...Кіллям стіни затрухнявілі підперті,

Щоб од вітру не звалились...

Ой, народе, чи ти бачив досі

Хоч малий, малесенький промінчик волі?

Де ж? Ганчіркою забите в нас віконце!

Голі й босі... босі й голі...

і після накреслення несправедливості

А у пана двір кам'яний,
Високий до неба...

зазив

З'явись, з'явись, Залізнице,
Та на Україну вийди!

Цей вірш залюбки цитують в Радянській Україні підсуваючи йому соціальний зміст. Дарма праця! І початок і середина вірша ясно вказують на те, що Україну протиставляє Свидницький окупантові з його репрезентантами-панами, а тому на кінці заклик до національного героя Залізняка ще раз повернутися в Україну. Цю інтерпретацію можемо підтримати цитатом з одного листа Свидницького з тих саме часів: *“Що буде лихо, то ніхто не сомнить у нас, а тобі добавлю, що наш народ жде Гарібальді, каже: Гарібальді дасть нам правдиву волю, а більш ніхто”*⁶⁾. Герой, що з'єднав і визволив Італію, ось зразок для Свидницького так само, як і для більшості членів полтавської і київської громад. В світогляді Свидницького разом з національною волею прийде і вирішення соціальних питань. Тому він в дальшому програмовому вірші звертається до панів:

Коли хочеш нам добра,
Ходи з двора до двора,
Давай панам науку,
Нехай дають нам руку.
Білі руки давайте,
Разом з нами ставайте,
Поки огні не горять,
Пора згоди, гей, пора!

А як огонь займеться,
Пора згоди минеться,
Кров річками потече,
Хто був дурень, той спече.
Кров річками поплине...
Хто був дурень — загине,
А розумний чоловік
Проживе спокійно вік!

Поруч із цим закликком поставимо ще один вірш, в якому нема ні сліду романтики:

В полі доля стояла,
Брівоньками моргала:
З гаю, хлопці, до мене!
Добрий розум у мене.
Добрий розум в голові,
Гострі ножі у траві,
Гострі ножі точені,

В крові... мочені,
Ой, мочені, купані
У городі Умані.
Виточені, аж горять
На... та на...,
Верить хлопці в руки,
Дайте муки за муки!⁷⁾

З пропусками видрукував ці вірші Іван Франко. Їх треба доповнити, як думає В. Дорошенко словами “панські” або “ляцькі”, а в другому випадку відповідно “панів”, “панят”, або “ляхів”, “ляшат”⁸⁾. Одначе беручи на увагу уривок з листа М. Драгоманова до Івана Фран-

⁶⁾ До цього додано ще наступне речення: “Варт тільки прикинутись Гарібальдієм, та й закипнть, аж заклепоче”. (Сиваченко в Люборацьких 1949, стор. 8). До цього слід додати, що свідчення не відокремлене і воно свідчить про настрої серед українського населення під час доби т. зв. “реформ”.

⁷⁾ Пор. у Руданського: “...Кров за кров катам нашим і муки за муки”.

⁸⁾ Лист В. Дорошенка з 4 квітня 1956-ого року. Професорові В. Дорошкові і вдячний за прислання мені 4-ох віршів Свидницького.

ка з 28-го грудня 1885 року: “він зложив пісню “В полі доля стояла” або, літше, переробив з народньої, додавши куплет про ножі на ц а р і в (підкр. М. А.) та на паніє”. — можна припускати й інакшу можливість доповнити пропуски. Вірш “Росте долом березина” описує незадоволення селян з приводу голодної волі і пацифікацію селян різками.

З мистецького боку поезії Свидницького досі ніхто не обговорював, а літературознавці обмежувалися в крайньому разі перерахуванням того, що Свидницький написав, хіба ще з додатком “безпосереднього впливу” Шевченка⁹⁾.

З легкої руки Куліша¹⁰⁾ нап’ятовано всіх поетів 50-тих і 60-тих років нашого століття епігонами Шевченка. Це може відноситися хіба до політичної сторінки поезії, але в цьому відношенні всі ми включно до сучасності можемо зватися епігонами Шевченка. Одиниці, які не йшли в політичній ділянці слідами Шевченка, як і той сам Куліш чи М. Драгоманов попали в конфлікт з українським суспільством.

Коли ж говорити про формальне й естетичне наслідування Шевченкової музи, то таке явище без сумніву мало місце, а було б явищем ненормальним, як би його не було. Саме П. Куліш був найщасливішим епігоном формально-естетичної сторінки Шевченкової поезії за 60-тих років і щойно чверть століття пізніше він зірвав з цією традицією. Коли ж досліджувати поетичну спадщину українських поетів — шостидесятників, як наприклад Руданського, Федьковича, Воробкевича, Мови-Лиманського, Глібова, Кониського й інших, а до них само собою належить і Свидницький, то не дивлячись на їх мистецьку неспіврядність в їх поезії можна розрізнити в мистецько-формальній ділянці три наверствування, чи впливи: 1) народня поезія, 2) Шевченко¹¹⁾ і 3) класична метрика і естетика.

Шевченко був виїнятковим явищем і недосяжним ідеалом, а його наслідування не могло дати належного висліді; народня ритміка вже не задовольняла і тому відбувається природній процес переходу до класичних зразків, байдуже за яким посередництвом. Завдання зробити цей складний перехід припав саме на поетів шостидесятників і вони свою волю виконали. В сімдесятих роках українські поети уже володіють здебільшого добре формою класичної поезії (Старицький, Манжура тощо).

Повз поезію Свидницького пройдуть сучасні критики-естети з насмішкою. Які мистецькі вартості, мовляв, можуть бути в програмових суспільно-громадських віршах? Такі погляди звичайно так само скрайні як і погляди шостидесятних років XIX століття, коли то твердили устами одного московського поета:

Поетом можеш ты не быть,
Но гражданином быть обязан.

Справжній мистецький твір мусить попри естетичні вартості мати й зміст та ідею, щоб не стати нудним, або банальним. Наші шостидесятники жили й горіли ідеалами свого часу, ідеалами, які, до речі, дуже близькі сучасності, зокрема в політичній сфері. Вони не могли не від-

⁹⁾ Історія Української Літератури, Київ 1954, стор. 325.

¹⁰⁾ В листі до О. Барвінського в 9(21) квітня 1869 року з Праги й ін.

¹¹⁾ Що мистецькі засоби Шевченка не тотожні з засобами народньої поезії показав Дм. Чижевський у Історії Української Літератури, Нью-Йорк 1956, стор. 425-439

гукнутися на потреби народні, національні. Питання поскільки це шкодило їх музи є питанням іншого порядку, але не сміємо забувати, що й сучасні їм поети в Західній Європі відгукалися на злободенні суспільно-громадські і політичні питання свого часу, зокрема найбільший лірик XIX століття Гайнріх Гайне.

Обмежимося цими кількома загальними реченнями. З них ясно виходить, що ми не збираємось ставити Свидницького поряд із першорядними нашими поетами¹²⁾, але не лиш змістом своїх віршів, а й формою йому таки належить почесне місце між українськими поетами-шести-десятиниками. Його вірші і своєю конструкцією і силою вислову та смілістю римів (купані — Умані, бинди — виydi, горять — пора, добра — двора тощо) переважають і твори Куліша¹³⁾, і вірші В. Кулика, а подекуди й О. Кониського, щоб назвати лиш трьох поетів того часу. Вище зпоміж поетів шестидесятників треба без сумніву поставити Степана Руданського та Осипа Федьковича, але не сміємо забувати, що химерна доля зберегла нам лиш випадкові вірші Свидницького. А про те, що він вмів відчувати народні потреби й смак свідчить той факт, що деякі його пісні жили довго в народі, а пісню “Уже літ більш двісті” співали в народі до недавнього часу, поки її не заборонив співати окупант.

Любомир Винар

Северин Наливайко й революційний рух брацлавського міщанства

(1594—1596)

В останньому десятилітті XVI віку вже виразно зарисовуються три організаційні форми козацького руху. Це перш за все запорозькі козаки зі своєю Alma Mater-Січчю, які діяли в формі своєрідного незалежного, лицарського ордену. Другу групу творило городове козацтво, яке формально було підпорядковане польсько-литовському управлінню. Незалежна військова дружина С. Наливайка творила третю козацьку формацію. Саме ця третя козацька формація до цього часу в українській історіографії не була належно опрацьована, хоча з цього періоду нашої історії появилось чимало історичних розвідок.

Проф. М. Грушевський добачує в козацьких рухах 1593-6 рр. “хатоичність” і “безпрограмовість”. Він пише: “*Козаггина кидається то на Волощину і Турецчину, то на Крим, облишаючи зовсім свій український театр; ...переходить в просте добизництво, зариваючися в сих добигницьких екскурсіях то в глибину Волині, то Полісся і Білої Руси,*

¹²⁾ Неоспоримо першорядне місце займає Свидницький між нашими прозаїками й то єдиним своїм твором, сімейною хронікою “Люборацькі”. Його етнографічні оповідання досі не видані українською мовою.

¹³⁾ Очевидно маємо на увазі Куліша, поета Досвітків, що появилися у Петербурзі в 1862-ому році, а не пізнішого Куліша останньої чверті минулого століття.

викликаючи обурення, роблячи собі все нових і нових ворогів¹). Один з найповажніших дослідників діяльності Наливайка д-р Михайло Антонович твердив, що *“ні в XVI ні навіть у позатках XVII ст. не висунено серед доказів бажання захоплювати і опановувати на постійно, все завершувалося тільки пльондруванням та здобигзю”*²). Подібних оцінок можна навести безліч. Ціла історична школа Грушевського відмовляла козащині XVI ст. в більшій чи меншій мірі глибших ідей, що унапрямялювали б розріст козацького руху. В моїй дисертації *“Українсько-молдавські політичні відносини в другій половині XVI століття”* (1956) на основі джерел і історичної літератури я доводив, що козацькі рухи другої пол. XVI ст. мали глибинне політичне підложжя, а не були кермовані виключно жаждою грабежу й особистої наживи.

В даному випадку нас цікавить лиш один цікавий епізод співпраці С. Наливайка з брацлавським міщанством, що саме вказує на політичну програму козацтва, як також визвольницьку боротьбу українського міщанства тих бурхливих років.

I

В квітні 1594 р. Наливайко покинув службу князя К. Острозького і став самостійним отаманом козацької дружини. Він був добрим організатором. Як зазначував Белскі: *“Була це людина красна, якій не аби що було, на добре звертав, що йому Бог дав; дотого пушкар знаменитий”*...³). В звіті агента з Данцігу, який бачив Наливайка каже увязненого поляками, знаходимо також цікавий опис його особи: *“з вигляду гарний головік, сильний і стрункий з вихованим і отвергим облизгзя та ні одним рухом не вказує малодушности або страху”*⁴). Можливо, що своїм виглядом, лицарською поставою Наливайко вмів з’єднати собі козакуючих людей і zorganizувати нове козацьке товариство, нову козацьку формацію, яка відограла важливу роллю в історії України і сумежних країн 1594-96 рр. В своїй цінній монографії про діяльність Наливайка подав Мих. Антонович дуже прецизну аналізу соціального складу дружини Наливайка. В його формації знаходились селяни, бояри панцерні і путні, збройні слуги й взагалі представники нижчих верств воєнної кляси⁵). Заразом цей сам автор стверджує, що вони *“не різнилися нігим від звигайних розбшаків”*. Самий Наливайко уважав себе репрезентантом козащини і в листі до коронного гетьмана і короля підписувався козацьким гетьманом⁶).

Основна аналіза діяльності Наливайка приводить до здогаду про його намагання прив’язати козаків до території *de iure* під королівським володінням, задержуючи за собою незалежність дії. Тому годі погсдитись з поглядом д-ра Мих. Антоновича щодо оцінки ідейного підложжя наливайківського руху. Спонтанна піддержка Наливайка брацлавськими міщанами враз із спільним намаганням створити своєрідну самоуправу на їхніх посіlostях під протекторатом козаків і без

1) М. Грушевський: Історія України-Руси, т. VII, стор. 307, Нью-Йорк 1956

2) Михайло Антонович: Студії з часів Наливайка, стор. 63, Праці Українського Філологічного Т-ва в Празі, т. IV, Прага 1942.

3) Kronika Polska Marcina Bielskiego, III, 1765. Цитата в українському перекладі

4) М. Антонович, цит. праця, стор. 94

5) там же, стор. 53

6) Broel-Plater Wl. St.: Zbiór pamiętnikow do dziejow Polski, t. II, st. 218, Warszawa 1859

підпорядкування польській адміністрації виразно вказує на глибші політичні пляни Наливайка і його сучасників, ніж звичайні грабунки. Вкінці переговори С. Наливайка з папським легатом Комуловичем, його походи на Молдавію і зносини з домом Габсбургів відповідно скріпили його авторитет серед козаків і за кордонами України.

* * *

Революційний рух брацлавських міщан можна поділити на два періоди: доналивайківський і наливайківський. Тобто час до 1594 р., коли брацлавські міщани на власну руку виступили проти королівських урядників і від 1594 р. аж до 1596 р., коли вони підпорядкувались Наливайкові й разом з козаками воювали проти Польщі. Польський гетьман Станислав Жулкевський в листі до Яна Замойського з листопада 1593 р. згадував для порівняння з існуючою ситуацією часи Стефана Баторого, в яких проти непокірних брацлавських міщан видано окремий декрет⁷). Отже Брацлав уже від давніших часів був осередком революційного кипіння незадоволення тодішньою владою. Для пригадки слід віднотувати факт, що під час повстання Косинського у вересні 1592 р. міщани з Пикова відкрито стали по боці козаків. Осінню 1593 р. загострився конфлікт між брацлавським міщанством і польським управлінням. Міщанський рух очолював Роман Титченко, міський посадник. Щоправда в тогочасних документах заховались три варіанти його прізвища. В протестації Струся з квітня 1594 р. брацлавського посадника названо Титченком, в позові шляхти Романом Тиковичем, а в листі брацлавських міщан Р. Тищенком. В кожному разі брацлавський посадник у тому часі провадив неабияку політичну діяльність. Його противником був королівський староста Брацлава, Ю. Струсь, який головню опирався на брацлавську шляхту. Щоправда про першу фазу його діяльності залишилось дуже мало вісток. В згадуваному нами листі Жулкевського з 1593 р. читаємо, що *“Пан староста брацлавський дуже занепокоений свавільством і бунтами тих злих хлопів. Я маю відомости, що вони присяглися не допустити там жовнірам леж, а може і в кримського царя їхні тісланці бувають”*⁸). Здогади Жулкевського про тісланців міщан до Криму були звичайними вигадками польського гетьмана з метою скомпромітувати революційний рух брацлавян. Події в Брацлаві того часу насвітлює доволі виразно протестація старости Струся з 1-шої половини 1594 р., записана до луцьких городських книг⁹).

Напруження між міщанами і королівськими урядниками дійшло до кульмінаційної точки в березні 1594 р., коли Струсь приїхав до Брацлава для *“суженя и отправовання розков, которые припадали в року теперешнем”*. Міщани заявили, що не признають влади Струся і 22 березня у вівторок підняли явний спротив, стріляючи з рушниць на пострах королівському війську, яке все ще перебувало в Брацлаві. В середу звели битву з жовнірами на свою користь, а в четвер 24-го *“еще на замок короля его милости браславский, шанцы себе з домов погинивши, стреляли”*. При тому мали важко поранити шляхтичів Яна

7. Listy Stanisława Zolkiewskiego (1584-1620), st. 39, Krakow 1868

8) Листи Жулкевського, цит. праця, стор. 39

9) Перший опублікував цей важливий документ К. Густиний в “До історії брацлавського повстання в 90-тих роках XVI ст. Академія Наук УРСР, Наукові Записки, кн. I, Уфа 1942.

Бернашовського і Яна Кендзерського. Отже, як бачимо, брацлавські міщани радикально зірвали зв'язки з легальною королівською владою. Хоч протестація Струся нічого не згадує про допомогу Наливайка в березневих подіях, проте думаємо, що Титченко вже довгий час стояв у зв'язку з Наливайком. Густистий заодно ж згадує про вплив Наливайка на ранню боротьбу брацлавян¹⁰⁾.

В міжчасі Наливайко ходив походом на Молдавію, де одержав відсіч: на переправі Дністра молд. господар Арон заступив йому дорогу і доволі потурбував козацький відділ¹¹⁾. Наливайкова дружина подалася до Брацлава. Туди Наливайко прибув у першій половині вересня. Козаки вимагали від шляхти станцію й повне удержання¹²⁾. Звичайно що така вимога козаків мусіла викликати гостру протиякцію шляхти.

Ще в перших вересневих днях 1594 р. делегати шляхти зібралися в Брацлаві на сесію земського суду, однак за короткий час покинули місто, боячись зустрічі з Наливайком. Проф. Грушевський пише, що Наливайко мав прислати на цю сесію якісь "грізні листи"¹³⁾ — це безпосередньо спричинило їхню втечу з міста. За деякий час розійшлася вістка, що в Наливайка, через невдачу в Молдавії, залишилося мало війська. Це додало шляхті відваги й вони з'їхалися на депутатські вибори до Винниці, на яких вирішили розгромити козаків і міщан та збройною рукою відібрати Брацлав. Одночасно шляхта думала порізати козаків з міщанами й вислала до брацлавського магістрату свого посланця, Цурковського, який мав заспокоїти міщан, мовляв, шляхта не їде проти них, тільки на свою сесію земського суду в Брацлаві. Проте брацлавяни відгадали хитрощі своїх противників і затримали посланця шляхти. Титченко з Наливайком рішили виїхати назустріч шляхті та їх розігнати. Біля городища Вишковського під Брацлавом Наливайко і міщани розгромили ворожий табір і розігнали шляхту. В позві брацлавської шляхти з жовтня 1594 р. на "*войта брацлавського Романа Тиковиґа, з бурмистрами и райцями, и зо всем их посолитством*" і безбожного Наливайка з його дружиною читаємо, що козаки з міщанами ніччю "*напали на нас, побили, помордували*". Багатьох мали умертвити і покалічити, позабирали шляхті коней, зброю і наготовлені до суду документи¹⁴⁾. І так брацлавяни за допомогою Наливайка звільнилися вповні з-під влади Струся, якого прогнано з міста. Міщани й козаки захопили замок і гармати. Взяли в своє завідування городські й земські акти, частину яких понищили.

В Брацлаві настало правдиве народоправство на чолі з міським посадником Тиковичем. Це була, на нашу думку, велика подія. Українські міщани за допомогою козацької зброї старалися унезалежнити себе від шляхетського режиму. Проф. Грушевський уважає, що ці "*п'яни і гадки... не встигли перейти в свідому програму, не надали пляногового характеру рухові*"¹⁵⁾.

Ми заступаємо погляд, що рух брацлавян був пляновий і перейшов за короткий час у свідомість широких мас населення. З кінця 1594 р.

10) Густистий, стор. 158

11) Broel-Plater, II, p. 215

12) Архив Юго-Запад. Росии, Ч. III, т. I, стор. 67

13) Грушевський, цит. пр., стор. 208

14) Архив ЮЗР., Ч. III, т. I, ст. 22

15) Грушевський, цит. пр., стор. 310

маємо вістки, що рух брацлавлян перекинувся на Барцину під час перебування там Лободи.

Влучно зазначає Мих. Антонович, що брацлавляни *“фактично zorganizували своє власне життя, зрівнявши з цілим устроєм Рєзі-Посполитої”*¹⁶⁾.

II

Жителі Брацлава управляли містом аж до весни 1595 р. Універсал Жигмонта III-го з 1-го листопада 1594 р. не мав жадного впливу на зміну відносин брацлавлян до королівських урядників. В цьому документі король м. і. згадував, що *“нераз передтим піддані своєвольні з міста Брацлава, війт і міщани, проти шляхотного Юрія Струся, нашого брацлавського і вінницького старости великі бунти й повстання гинити звикли”*¹⁷⁾. В дальшому він стверджував, що брацлавські міщани *“приєднавши до себе ще інших свавільних людей, найжджають на шляхетські дома, руйнують і пустошать шляхетські маєтки, відбирають у шляхтизів документи і самих забирають і убивають, захоплюють навіть замки та міста наші і з послушенства нашого виломлюються”*¹⁷⁾. Як бачимо, брацлавляни по опануванні міста зачали очищувати від шляхти довкільні місцевості. В лютому 1595 р. Наливайко, з'єднавши свої війська з Лободою, рушили походом на Молдавію. З цього скористав Струсь і з королівським військом захопив наново брацлавський замок. Не знаємо, як устійнилися в тому часі в місті відносини між кор. урядниками і брацлавлянами, в кожному разі Ром. Тиковича не заарештовано. Це свідчить, що Ю. Струсь боявся карати провідників т. зв. “бунту”, побоюючись реванжу з боку Наливайка.

В міжчасі Наливайко відбув декілька успішних походів на Молдавію. В квітні 1595 р. Лев Сапіга писав до кн. Радзівіла, що *“козаки, вернувшись з Волох, знов взяли замок у Струся і стали кошем”*¹⁸⁾, 24 листопада 1594 р. в Барі на козацькій раді вирішено видати до шляхти універсал з вимогою доставки харчів. Брацлавляни знову володіли містом. Такий стан тривав приблизно до кінця травня 1595 р., коли Наливайко вирушив зі своєю дружиною на Мадярщину. Це причинилося до швидкої ліквідації міщанської самоуправи в Брацлаві. Літом цього ж року вирушило військо Жулкевського в Україну з виразним наказом короля присмирити брацлавлян. Жулкевський переслав до Брацлава вимогу, щоб признати королівську владу. І тепер наступила справжня трагедія: міщани знали, що не зможуть оборонити міста від переважаючого війська Жулкевського, а козаки в тому часі були далеко. Брацлавляни постановили визнати владу королівського сатрости, віддати йому замок і гармати, книги, як також обіцяли заплатити відшкодування Струсеві¹⁹⁾. За недовгий час війська Жулкевського опинилися біля Брацлава. Тоді на смерть скарано Романа Тиковича і ще *“одного бунтівника”*²⁰⁾, прізвище якого не донеслося до

16) Антонович, цит. пр., стор. 58

17) П. Кулш: Матеріали для историн воссоединения Руси, т. I, стор. 20, Москва 1877

18) Archiwum Radziwillow, Scriptorum rerum Polonicarum, VII, pg. 219

19) В. А. “К историн восстания Наливайка”, Киевска Старина, 1896, Кн. X, стор. 3-4

20) Listy, op. cit., st. 74

нас. Так закінчилася республіка брацлавських міщан, своєрідний феномен тих бурливих років.

* * *

В Україні настали тривожні часи, що чимраз більше носили признаки близького зудару між козаками і польським управлінням. Козацькі походи на Молдавію, подиву гідна й витривала боротьба брацлавян зрушили українське міщанство і селянство. На чолі визвольного руху станули Северин Наливайко, Григорій Лобода і Матвій Шаула. Куліш влучно відмітив: *“показується, що козаки бажали утвердити свою республіку в Україні, а Запоріжжя зчислили лиш лицарською школою”*²¹⁾. В тодішніх звітах чужинецьких агентів заодно згадується про можливість утворення козацької республіки. Ось напр. М. Антонович в додатку ч. 22 до своєї праці наводить повідомлення з Данцігу, мовляв, *“козаки проголошують, що будуть боронити весь бідний і пригнічений люд, який тікатиме до них перед тиранією Польщі. Назагал можна помітити, що вони ніби заснували нову республіку, для якої-то буцім Наливайко прибрав титул князя”*. Вістка про князівський титул Наливайка неправдива, але, що розмови про окрему козацьку республіку були на часі, свідчить проєкт з 1596 р. католицького єпископа Йосифа Верещинського про утворення козацької держави на схід від Дніпра²²⁾. М. Антонович твердить, що козаки в тому часі ще були далеко від організування козацької республіки. Проте тогочасні документи виразно вказують, що подібні пляни в козацькому і чужинецьких середовищах тоді дискутовано. Що з того нічого не вийшло через традиційну незгоду між козаками, а вслід за цим через воєнну поразку козаків, це вже друга справа.

Зв'язки Наливайка з міщанами Брацлава вказують на спонтанну піддержку українського населення козацького руху. Згодом *“Наливайками”* називали будь-яких українських патріотів, які не погоджувалися з поступками польського режиму. Це свідчить про велику популярність Наливайка в народній українській гушці і велику ненависть до нього польського управління.

Як хочете якусь просту справу зробити незрозумілою та нецікавою, то накидайте на неї багацько дуже взених (у дійсності часто беззмістовних) назв і понять, зробіть її дуже складною, створіть з неї нерозв'язальну власними силами проблему — і тоді вже можете вмити руки з задоволенням облизгям українського взеного.

М. Вікул у *“Розбудові Нації”* 1934 р.

Для підбитих народів родина стає тою твердиною, де заховається та плекається національна віра, традиція й ідеологія. І нещасна та нація, якої глени забувають, що успіх національного визволення є передумовлений перемогою рідного родинно-приватного виховання й навчання над асиміляційними впливами гужонаціонального (державного) шкільництва”.

М. Вікул у *“Розбудові Нації”* 1934 р.

²¹⁾ П. Куліш: *История Воссоединення Руси*, т. II, стор. 106

²²⁾ E. Winkler: *“Project biskupa Wereszczynskiego regularnej armij polskiej na kresach”* Przeglad powszchny, p. 153-54, Krakow 1922

Богдан Винар

Проф. д-р Володимир Тимошенко

III*)

ДЕЯКІ АСПЕКТИ З НАУКОВОЇ ПРАЦІ

В попередніх розділах статті з'ясовано труднощі для повного на-світлення наукової праці Володимира Тимошенка. При тій нагоді спробуємо подати характеристику важніших праць автора, які безпосередньо заторкують справи української економіки, що являється сьогодні інтегральною частиною народнього господарства ССРСР.

Головною ділянкою заінтересування проф. Тимошенка є сільське господарство у багатьох його аспектах географічного і функціонального порядку. Студії сільського господарства розпочав В. Тимошенко в 20-х рр. розглядом різних регіональних районів, досліджуючи їх вплив на світовий с. г. ринок. Питання ринкових операцій та їх відповідна, економічно виправдана регламентація — цікавить проф. Тимошенка ще з часів його праці в українських високих школах. З того часу дається мало відома його праця "Картелі і трести", що на сьогодні є бібліографічною рідкістю, бо видана літографічним способом з рамені УВУ у Празі — чомусь не дійшла до більшості закордонних бібліотек, так що і ми не мали нагоди з нею заізнатись¹⁾.

Фактично свої студії с. г. економіки розпочав В. Тимошенко ґрунтовним вивченням географії с. г. та продукційних можливостей поодиноких економічних районів. Тому і в перших працях про світове господарство слідний своєрідний статичний підхід, що був прийнятою методологічною розв'язкою різних економічних питань в західно-европейській науці економічної географії з початком ХХ-го століття. При тій нагоді згадаємо цінну працю проф. Синявського "Методологія економгеографії"²⁾, де саме і відмічено вклад В. Тимошенка в методологію предмету. До речі — А. Синявський, високо оцінюючи праці проф. Тимошенка, ставить їх одночасно за зразок советським виданням, які визначались в тому часі переважно компілятивним характером, відбиваючи назадницькі погляди в порівнянні з поступом у тій науковій ділянці в Західній Європі. Але віддамо слово самому авторові.

"Курс проф. Тимошенка В. П. 'Вступ до вчення про світовий ринок' р. 1922, 'Світове господарство' 1923 р., видання хоч мають назву 'Світове господарство', але змістом є економічна географія, в якій є вірні методологічні риси. Після вступу про предмет і методи еко-

*) Гл. "Розбудова Держави" ч. 17, стор. 78 - 82 і ч. 18/19, 156 - 162 за 1955/56 р.

1) До тієї категорії слід віднести і розвідку автора: Проблема і розуміння конкуренції. З уваги на економію місця не даємо бібліографічних відсилек до цитованих раніше праць Читача відсилаємо до бібліографічного списку праць В. Т., уміщеного на кінці нашої статті.

2) Проф. А. Синявський: Методологія Економгеографії. Основні питання. І. Схематичний варіант програму. Студія сільсько-господарської економії. Редактор проф. С. Весселовський. Науково-Дослідча Катедра Сільсько-Госп. Економії, Київ 1927

номічної географії, розглядається послідовно фактори природні і їх вплив на витворення господарчих районів.

"Подані докладні огляди — районів середземноморської культури і його характеристика, позатропічний і субтропічний райони Південної частини земної кулі, їх кліматична характеристика. Далі лочерзі розглядається всі зони і з'ясовується їх значення для світового господарства. Після розгляду природних обставин — окремих культурних зон і їх значення для світового господарства, цілком слушно комунікацію і транспорт розглядається на початку, як важливий фактор, що також визначає розвиток і поширення світового господарства... У питаннях світового господарства — лише далі проф. А. Синявський — проф. Тимошенко виходить вже з розгляду ринків головніших товарів у світовій торгівлі, починаючи з хлібної продукції й хлібного ринку, а далі цукрової продукції і світового цукрового ринку. Після нього йде розгляд світового ринку скотарства, або, як зазначено у Тимошенка, "животнарства". Така структура курсу відбиває вже і інші тенденції, що походять від підручників типу комерційної географії. Що до обробної промисловости, то проф. Тимошенко насамперед розглядає текстильну світову продукцію і текстильний світовий ринок. Такі галузі як залізна промисловість, сталева промисловість, нарешті нафта, як основні кінетичні ресурси енергії, що їх слід би розглядати раніше, принаймні після розгляду комунікації і транспорту, — в курсі Тимошенка подано накінець, що не погоджується з звичайним розумінням економгеографії, яка вивчає продукційні сили і форми господарства у їх географічному розпросторенню. Тому і цей цінний і єдиний українською мовою курс, теж виявляє методологічну безсистемність. Проте, не торкаючись більше вже самого змісту, можемо зауважити, що ця праця являє значний поступ своєю методологічною будовою, порівнюючи з згаданими раніше курсами російською мовою і європейськими. Проф. Тимошенко відбив течії і напрямки західньо-європейського напрямку і дав електичну будову свого курсу, вже зробивши значний поступ"³⁾.

Стільки з-підсоветський український вчений. Не треба додавати, що таку оцінку наукової праці українського професора-емігранта можна було дати в Україні тільки у 20-х рр., пізніше всякі зв'язки між українськими науковими кругами в Україні і на еміграції нагально перервались⁴⁾. Зрештою і В. Тимошенко звертає в початках 30-х рр. окрему увагу на вивчення советського сільського господарства і його оцінка сов. економічних експериментів, зокрема колективізації с. г. в ССРСР, є сильно негативною, що зрозуміло унеможливило будь-які безпосередні контакти з советськими науковими інституціями чи окремими вченими в Україні. Починаючи мабуть з 30-их рр. ім'я проф. Тимошенка промовчується і молодшій генерації українських економістів праці В. Тимошенка стають недоступними та мабуть і невідомими.

Основна праця проф. Тимошенка про сільське господарство ССРСР появилася на початку 30-х рр.⁵⁾ в часі приспішених темпів у закріплю-

³⁾ там же стор. 169-170

⁴⁾ До того циклу наукових праць умовно можна віднести англomовну працю В. Т.: Дунайський Басейн — як продуцент і експортер пшениці, що про неї ми згадували в попередній частині статті.

⁵⁾ На увазі маємо працю: "Агрикультурна Росія і пшенична проблема"

вані колективізації. Тим самим не додає в ній ще автор остаточних вислідів колективізації с.-г., а тільки вивчає основні напрямні советської аграрної політики, враховуючи при тому зростаючі тенденції до переведення цілісного процесу колективізації в ССРСР. Вужчим завданням тієї праці насвітлити т. зв. “пшеничну проблему” в ССРСР, з’ясовуючи одночасно дальші можливості еventуальної майбутньої участі ССРСР на пшеничному світовому ринку. Із зрозумілих причин поставлене питання збуджувало живе зацікавлення міжнародних госп. кругів, бо, як відомо, до революції московська імперія експортувала значні кількості с.-г. продуктів, переважно пшеницю, таким чином і поважно впливала на світовий ринок. Отже відкрилось питання — чи ССРСР, перебираючи більшість економічних традицій мовковської імперії зможе також у достатній мірі уналявнюватись своєю питомою вагою в операціях с.-г. світового ринку і які це може мати наслідки для дальшого розвитку міжнародних економічних взаємин. Розв’язка того питання не була легкою. Тому праця проф. Тимошенка визначається не тільки широкою теоретичною підмурівкою, але й охоплює цілий ряд галузей с.-г. економіки ССРСР, що посередньо або безпосередньо зв’язані з основним питанням. Отже зацікавившись з тією обємистою працею — фактично можна говорити про картину приблизно енциклопедичного перегляду, насичену статистичними показниками до всіх важніших ділянок, проблем зв’язаних з цілістю с.-г. в ССРСР. Для ілюстрації того твердження вистарчить процитувати тільки деякі важніші розділи з тієї великої студії, як нпр.: територія населення, клімат, землеволодіння і можливості збільшення посівної площі, розподіл земельної власності і аграрна революція, аграрна політика советів, колективні і державні господарства, розвиток землеволодіння (історичний начерк), зернові культури, урожайність зернових культур, характеристика окремих сортів пшениці, транспортні питання, заготівлі збіжжя в повосенні роки, експорт збіжжя і муки, тощо.

Кожне з видвигнутих питань має відповідну історичну розрібку — автор радо наводить порівняння з дореволюційним станом, даючи обережні висновки, прогнози для майбутнього розвитку. Треба зазначити, що автор заступає думку, що даючи багатий об’єктивний матеріал — краще залишити свободу висновків і конклюдії самому читачеві, тому його інтерпретація поодиноких економічних феноменів вимагає певної підготовки у читача, що мусить вміти більш самостійно розцінювати поодинокі економічні явища. З тих причин годі погодитись з рецензією (до речі витриманою в самих суперлятиввах, але загальникового характеру), поміщеною в одному, свого часу дуже впливовому журналі⁶⁾, мовляв, праця тієї категорії послужить потрібним посібником ученому і л я і к о в і (підкреслення наше — Б. В.) для вироблення собі opinіі про Советський Союз... Заступаємо думку, що названа праця проф. Тимошенка саме і не має виразного політичного профілю, а тільки ця сторінка, переважно, цікавить пересічного читача — для заспокоєння його здебільша чуттєвого комплексу у напрямі “пізнання” поодиноких, політично спрепарованих, розвиткових процесів в ССРСР, незвичних для т. зв. західної ментальності.

⁶⁾ Hahn, Agricultural Russia and the Wheat Problem. Jahrb. der Ges. f. Geschichte u. Literatur der Landwirtschaft. XXXII Jahrg. H. 2, Goettingen 1933, p. 29-30

Майже всі рецензенти підкреслювали продуману методологічну упорядкованість матеріялу, звертаючи при тому спеціальну увагу на багаті статистичні дані, що до того часу й у тому питанні були в такому обсягу опубліковані вперше. Праця, як ми вже зазначили, вийшла 1932 р. і належала до перших спроб взагалі критично і ґрунтовно проаналізувати офіційні советські статистичні дані. Її цінність одначе — не тільки в поданих статистичних таблицях і діаграмах, але, як це слушно зазначує другий рецензент у журналі Американського Статистичного Товариства⁷⁾ — праця Тимошенка це перша науково обґрунтована спроба знайти методологічну розв'язку для практичних потреб порівняння продукційних величин с.-г. б. московської імперії і СРСР — двох різних історичних етапів в майже ідентичному господарському просторі, одначе з істотними змінами економічних компонентів. Проф. Тимошенко заступає думку, що тільки підвищення продукційних показників для передвоєнних даних на 19% — зможе створити відповідну базу для порівнянь еквівалентної вартости. Додатньо про ті речі висловився відомий економіст-теоретик Н. Ясний, написавши з приводу появи праці проф. Тимошенка досить обширну і здається найбільш фактово обґрунтовану наукову рецензію⁸⁾.

Цікаво відзначити, що до основного твердження проф. Тимошенка, мовляв, СРСР не буде спроможним у близькому майбутньому здобути собі позицій, які відповідали б колишньому положенню московської імперії (мова йде про можливість експортувати пшеницю) — було багато критичних зауваг. Згадаємо для прикладу становище рецензента з Колумб. унів.⁹⁾, який у прихильній оцінці праці¹⁰⁾ все ж сумнівається — чи негативна відповідь для можливостей у близькому майбутньому збільшити експорти пшениці з СРСР виправдається. Свою опінію базує цей автор на розсліді сов. індустріялізації, бо як зазначено в рецензії, на Заході в початках також ніхто не вірив, що советам вдасться упромисловлювати країну в таких великих темпах, включно з будовою цілого ряду промислових гігантів. На сьогодні ці пляни вже частинно реалізовано, подібно може статись і в сільському господарстві. До діла маємо тут з досить поширеним поглядом в деяких кругах зах. економістів у 30-х рр., мовляв Советський Союз мусить в ім'я збільшення продуктивности народнього господарства — таки приспособитися до вимог світового ринку і брати активну участь в його операціях. Щоб того досягнути — мусить бути за якийсь час повторений етап НЕП-и, а будо-

7) Calvin B. Hoover: Agricultural Russia and the Wheat Problem, Journal of the American Statistical Ass'n, Vol. XXVIII, No. 181, March 33, pp. 109-110

8) N. Jasný: Agricultural Russia... Weltwirtschaftliches Archiv, Zeitschrift fuer Weltwirtschaft und Seeverkehr an der Universitaet Kiel, 38 Band, Heft 2, Oktober 1933, Jena, pp. 214-219

9) Gerold Tanquary Robinson: Agricultural Russia. The Slavonic and East European Review, Vol. XIII, No. 39, April 1935, pp. 715-719

10) Хочемо відзначити, що всі рецензії, які нам вдалось роздобути носять прихильний характер для праці проф. Тимошенка. Короткий зміст тієї праці друкував також часопис "Winnipeg Free Press" — у 9-ох числах підряд, починаючи з 14. I. 1933 р.

З інших рецензій слід відмітити:

Bernard Ostrovenski: Russia and the World's Wheat. The New York Times Book Review, April 9, 1933

C. F. Marbut: Agricultural Russia... The Geographical Review, publ. by American Geographical Society, New York, Jan. 1933, pp. 159-160

W. von Poletika: Sowjetlandwirtschaft und Getreideproduktion. Ost-Europa, Zeitschrift fuer die gesamen Fragen der Europeischen Ostens — 12 Jahrgang, Heft 11-12, Aug.-Sept. 1937, pp. 756-759

ва великих промислових гігантів (звичайно при допомозі чужинних фахівців) в певній мірі "американізуватиме" советську економіку, при тому мусять бути заступленими і певні капіталістичні елементи, що вже стихійно накреслять дальший шлях розвитку. Всі ці погляди, як сьогодні знаємо, показалися невірними, а корінилися вони в недорозумінню суттєвих різниць між советською "продуктивністю" і скажімо господарською продуктивністю за американськими зразками. Не забуваймо, що саме тоді советська економіка стояла на порозі широкого примінення сьогодні загальновідомої тенденції — розвивати важку промисловість засобами і коштом сільського господарства і інших промислових ділянок (легкої промисловости), як і передовсім коштом драстичних обмежень консуму населення. Отже сьогодні тодішніх передбачень проф. Тимошенка вже ніхто не оспоруватиме, бо і зараз ССРСР не спроможний експортувати с.-г. продукти навіть у такій мірі, як це робила б. московська імперія; советське сільське господарство сьогодні належить до дуже занедбаних економічних ділянок та визначається майже безперервною тяглістю небезпечних кризових положень. Отже у тому відношенню праця В. Тимошенка має піонерське значення.

Із зрозумілих причин українського читача цікавитиме безпосередній спосіб трактування української економічної проблематики, бо хоча праця появилася під такою неfortunною назвою, її зміст заторкує у великій мірі сільське господарство України, бо саме, як відомо, український господарський простір виказує найкорисніший баянс у с.-г. експорті, зокрема у вивозі пшениці. Очевидно саме формулювання теми не дозволило на певне окремішне трактування (хоча б у територіальному змислі) українського економічного комплексу і автор хоч і дає певний географічний розподіл, але у більшій частині праці слідний функціональний підхід. Отже справи с.-г. України розпрацьовані у відношенні до такого чи іншого конкретного питання. Тому і систематизація матеріялу тримається більше логічного принципу, хоч матеріял поодиноких розділів опрацьовано звичайно у хронологічному порядку. Велике значення приписує проф. Тимошенко авторитативним централізаційним тенденціям советської аграрної політики, що з кожним роком все більш затісняються. Як відзначає автор¹¹⁾ — загальні принципи землеволодіння і земельної організації, прийняті ЦК ВКП(б) 15. XII. 1928 р. для цілого ССРСР у відрізненні до земельного закону з 1922 р. уніфікують законодавством землевпорядкування на цілій території ССРСР за принципами строгої централізації. За попереднім законодавством поодинокі республіки користувались певними автономними правами, тому і автор зазначає у підсумках розгляду тієї справи, що зараз "власником націоналізованої землі є ССРСР, а не окремі республіки, які складають Союз"¹²⁾.

Автор не входить у політичні інтерпретації того явища, подаючи тільки фактичний матеріял та аналізуючи його строго з економічної точки погляду. Хочемо тому зазначити, що користуючись зібраними матеріялами проф. Тимошенка, зокрема для 30-их рр., які можна також у відношенні до поодиноких республік відповідно поповнити, варто опрацьовати висліди советської аграрної політики — саме підчеркуючи їх політичне спрямування. Колективізація сільського господарства не

¹¹⁾ В. Тимошенко, цит. пр., стор. 96

¹²⁾ там же

у всіх част. СССР проходила однаково¹³⁾ хоч статистичні, відповідно препаровані дані, не віддають повністю того процесу. Як часто поринаємо — і це треба віднести на жаль до деяких новіших праць українських економ. — у складні статистичні обрахування, створюючи різні багатомовні статистичні таблиці, але не бачимо при тому живих людей — носіїв чи точніше об'єктів такої чи іншої настанови у советській аграрній політиці¹⁴⁾.

Отже в советській практиці реалізація окремих директив советської аграрної політики, хоч в теорії була формулована для всіх республік однаково, на ділі одначе реалізовано ті теоретичні напрямні відповідно до вимог даного терену, їх значення у різних економічних районах та республіках було далеко не тотожне. Для прикладу згадаємо, що 7. XII. 1929 р. постановою ВЦІК ліквідовано окремий український Наркомзем. Скрипник, заступаючи “ортодоксальну лінію”, був примушений роз'яснювати актуальну політику партії та з'ясувати відношення ліквідації Наркомзему до національної “ленінської” політики в національному питанні, бо згадана постанова, як це твердили численні українські економісти, безпосередньо вдаряла по раніше голошених принципах. Саме його політичні заяви і служать для нас об'єктивним доказом наявності гострої опозиції в Україні, що протиставлялась тим централізаційним настановам Москви.

“З цього приводу є різні думки — говорив Скрипник — дехто каже так: у нас земельна справа не об'єднана, у нас є окремі Народні Комісаріати Земельних Справ, що і самі розв'язують — як можна піднести сільське господарство, бо утворення Союзного Наркомзему це є укорочення прав союзних республік, обкраяння можливостей національних республік, перепона на шляху самостійного розв'язування їхніх справ, нехтування їх культурної незалежності, їхніми інтересами”...¹⁵⁾

Зрештою у пізніших часах на сторінках советської преси неоднократно роблено “розсліди гріхів” українського Наркомзему, що чи не найбільше спротивлювався московським директивам. Згідно з опінією досить популярного в початках 30-их рр. Я. Нікуліхіна — в початках не було в українському Наркомземі спеціальних симпатій до колективізації. Активний спротив тим намаганням ставив цілий ряд українських економістів-аграрників, деяких називає Нікуліхін поіменно, як нпр.: Дунаєвського, Маркевича, Соловейчика, Демяненка, бо вони —

“весь час провадили боротьбу за збереження індивідуального господарства. Демяненко — пише далі Нікуліхін — мав навіть нахабність твердити, що ніде в Леніна не говорилось, що комуні, артілі

¹³⁾ Читача відсилаємо до праці проф. К. Мацієвича: Колективізація селянського господарства в Україні, “Сучасні проблеми економіки України”, праці Українського Наукового Інституту в Варшаві, том II, стор. 25-64, Варшава 1936.

¹⁴⁾ З другого боку у ряді брошур, присвячених с.г. питанням в Україні — подано таку політичну інтерпретацію поодиноких економічних явищ, що вже сама метода такого опрацювання ставить їх за межі серйозного наукового дослідю. Клясичним прикладом як саме не треба писати праць з обсягу економічної проблематики послужить брошура Івана Слобожанна: Нариси з аграрного питання, В-во “Вільна Україна”, Мюнхен 1956.

¹⁵⁾ М. Скрипник: “Статті і промови” т. II, част. 2, стаття: “До реконструкційних проблем” — доповідь на VII пленумі ОПК КП(б)У з 27/XI. 29, стор. 268

і т-ва СОЗ-и та ще з такими хибами "постійного органічного характеру" є єдино спасенні для селян". (Хозяйство України, ч. 2/1929, стор. 108¹⁶).

Багато уваги присвячує проф. Тимошенко справі аналізу експортних можливостей с.-г. Перебувають вони в тісному зв'язку з урожаєм і нпр. великі коливання урожаїв у б. московській імперії впливали децидуючо на скорочення згл. збільшення експорту збіжжя і посередньо на ціни світового ринку. Пояснюється це до деякої міри екстензивністю с.-г. і цілим рядом інших ознак; кореляція між висотою урожаїв і експортом була для б. московської імперії висока (для пшениці в рр. 1899—1913: плюс 0.77) а наприклад ідентичний коефіцієнт для ЗДА виносив всього плюс 0.49¹⁷).

Треба підкреслити, що як подає проф. Тимошенко, в 1909-13 рр. через Чорноморські порти експортовано з імперії 3/4 всього вивозу жита, 4/5 (85%) пшениці, 100% ячменю і кукурудзи. Тоді як в 1923 р. відновуємо приблизно ту саму ситуацію (абстрагуючи очевидно від абсолютних величин експорту) — то в 1925-26 р. жита через Балтійські порти вивезено вже 40%, що, вважаємо, має теж свою окрему вимову.

Питанню остаточних вислідів советської с.-г. колективізації присвячує В. Тимошенко окрему увагу у праці "Реорганізація советської агрикультури і стан збіжевої продукції", де аналізує події за дальших п'ять років, коли то колективна система в СРСР остаточно закріпилась. Праця містить багатий статистичний матеріал, в тому і показники за окремими економічними районами. Автор стверджує, що запровадження колективізації у жадному випадку не спричинилось до "революційного" збільшення посівної площі та урожаїв. Натомість внаслідок суцільної колективізації значно збільшилась ексекутивність сов. органів, можливість примусово стягнути бажану кількість урожаю для державних потреб. Аналізуючи статистичний матеріал¹⁸) зазначає автор, що в другій п'ятирічці посівна площа не збільшилась до плянованих величин, не перейшла навіть границь 1930-31. Також урожай хоч і трохи піднісся (1933-35 дає нпр. дещо кращі показники як 1930-32), але не досягнув рівня НЕП-и, чи часів перед 1914 р.

Одною з причин такого незадовільного стану вважає автор різкий занепад тваринництва, зокрема тяглової сили. Ще важнішими були причини психологічного порядку, наставлення самих селян і їх реак-

¹⁶) Я. Никулихин, стаття в журналі "На аграрном фронті" ч. 1/1934. Цитуємо за К. Маціевич, цит. пр. стор. 31. Хочемо при тій нагоді згадати, що в днях 28 - 29 квітня 1956 р. відбулась конференція Інституту для вивчення СРСР в Нью Йорку де проф. Тимошенко виголосив доповідь н. т. "Советська агрикультурна політика і національне питання в СРСР, де точно обговорено ті справи. Доповідь незабаром появиться друком у окремому виданні Інституту.

¹⁷) Можна при цій нагоді навести деякі критичні завваги Н. Ясного, де автор згадує відносини в Аргентині, Австралії, тощо — які виказують деякі подібності, натомість у ЗДА існують зовсім інші умови. Гл. цит. рецензія автора, стор. 218 - 219.

¹⁸) У зв'язку з тим треба зазначити, що проф. Тимошенко також поділяє прийнятну думку у деяких кругах зах. економістів, що советська зернова продукція і урожай у переліці на одиницю посівної площі подані сов. офіційними чинниками в 1933 р. і після значно перебільшені і тих даних не можна безпосередньо порівнювати з даними ранішніх років. Тому багато статистичних праць редукують сов. офіційні дані після 1932 р. на 10% і це дає приблизно бажану базу для порівнянь тих двох очерків. Цит. пр., стор. 343

ція на колективізацію с.-г., що передовсім відбилась на поважному зниженню продуктивності праці. Найбільші райони активного й пасивного спротиву, за свідченням проф. Тимошенка, — Україна і Півн. Кавказ. У деяких частинах України у 1931-32 р. держава насильно забрала біля 80% заг. величини урожаю¹⁹⁾. З другого боку колгоспи, які на приписаний реченець виконали свої зобов'язання хлібоздачі, одержали додаткові приділи і мусіли здавати остачу...²⁰⁾. Саме у другій п'ятирічці виявилось, що всяке нагальне збільшення урожаїв при нових умовах не є такою легкою справою, як це передбачалось у советських планах.

Проф. Тимошенко заступає думку, що у порівнанні до радгоспів — економічно кращі висліди в колгоспах і навіть реорганізація радгоспів з 1934-35 рр. не принесла бажаних результатів. Розглядаючи явище аграрного перенаселення, автор зовсім слушно підкреслює, що процес урбанізації (абстрагуючи від політичної сторінки) є економічно поступовим явищем²¹⁾. З другого боку вказує на прикладі України, що в останній час с.-г. населення у півд.-східних степових районах значно зменшилось (у тих р-ах ніколи не було аграрного перенаселення), а з другого боку, хліборобське населення зросло на Правобережжю, де саме аграрне перенаселення за весь час було найсильнішим. Багато фактичного матеріалу дає розділ про структуру посівної площі, де окрему увагу присвячено культурі пшениці. У дальшому, в окремому розділі, проаналізовано заходи сов. аграрної політики піднести урожай і вивчаючи це питання, проф. Тимошенко видвігнув такі справи: зміни у організації статистики урожаїв в 1932 р. (стор. 342-44), інтерпретація сов. статистичних даних (344-46), економічні чинники, що стимулюють урожай (346-50). З'ясовуючи в окремому розділі організацію держ. заготівель збіжжя, зупиняється проф. Тимошенко над декретом з 19. І. 1933 р., з'ясовуючи його економічне значення²²⁾. При аналізі експортних можливостей с.-г. СССР потверджуються, обгрунтовані новішими даними, висновки з попередньої праці проф. Тимошенка.

Крім студій пшеничної проблеми звертає увагу проф. Тимошенко у 50-их рр. і на цукрову промисловість СССР. В 1950 р. появилася невелика праця автора н. т. "Советська цукрова промисловість і її післявоєнна відбудова". Не будемо її окремо обговорювати, бо, як зауваємо, проф. Тимошенко саме підготовляє більшу працю про цукрову промисловість — отже ще рано говорити про остаточні висліди наукової праці автора в тій ділянці.

При іншій нагоді ми зазначували, що з'ясовуючи певні актуальні в даний період економічні питання — дає їм автор звичайно належну теоретичну підбудову та представляє їх на фоні історичного розвитку

19) В. Т. цит. пр., стор. 311

20) З'ясовуючи причини голоду в Україні, що, як відомо, старались сов. чинники промовчати, покликається проф. Тимошенко на працю: W. A. Chamberlin "Russia's Iron Age". Бостон, 1943, стор. 82 - 89 і 367 - 69 та цитує про факт виміни листів між Чемберліном і Л. Фішером в "The Nation" за 29 травня 1935.

21) В. Т. цит. пр. стор. 324

22) Згаданим декретом усталювались пересічні норми для кожного району, що були обов'язуючим "контингентом" для здачі колгоспами збіжжя державі. І так з кожного гектара посіву напр. Крим мав найвищу норму (3,3 квінталів), на другому місці була Україна (3,1 кв.), найнижчі норми були для деяких півн. районів (0,8 кв.). Отже цей декрет мав також і велике соціально-політичне значення.

народнього господарства означеного географічного комплексу у тісному функціональному пов'язанні з станом світового госп. ринку. Це відноситься в першу чергу до праць з ділянки вивчення потенційних можливостей с.-г. ССРСР, зокрема пшеничної проблеми, яка також не представлена в якійсь умовній абстракції, тільки у живому зв'язку з цілісним розвитком с.-г. економіки і всіх госп. галузей, що до того питання мають таке чи інше відношення.

Питанню наświetлення історичного процесу в аграрних відносинах б. московської імперії, а пізніше ССРСР — присвятив проф. Тимошенко окрему цікаву студію п. н. "Аграрні політики Росії і війни". Даючи вступні зауваження до тієї складної проблематики, зазначає автор, що кожна територіяльна експансія московської імперії супроводилась обов'язковим зміцненням кріпацької системи²³). Так було в другій пол. XVI ст. за Івана Грізного, за часів, що наступили після "смути" з початком XVII ст., в часах Петра I, тощо. До речі — не треба забувати, що жорстоке закріпощення селянських мас не було одиночним явищем. Як відомо в Московії того часу землевласники не мали тих політичних впливів чи політичної свободи — як це було у більшості країн Зах. Європи. Отже, як зазначає проф. Тимошенко: — "землевласники були в тому часі такими ж служителями держави, як кріпаки, зв'язані з їх посілостями" були їх службовцями²⁴). З закріпощенням України зникла остання перешкода запровадити суцільну кріпацьку систему.

Багато уваги присвячує автор реформі з 1861 р. та широко з'ясовує економічні консеквенції того важливого акту для аграрних відносин московської імперії. Можемо не погодитись з автором у доцільності імплікування паралелі між знесенням кріпацької системи в московській імперії та скасуванням невільництва у ЗДА, бо, мабуть, це справи різних площин²⁵). Проф. Тимошенко подає також наслідки реформи у різних економічних районах, зокрема в Україні. Як відомо — розмір селянського користування змелюю після переведення реформи значно скоротився, що унагляднює така таблиця:

	Користування землею	Відібрано від селян	%
У нечорноземних р-нах (15 губ.)	до 1861 14,550,000 дес.	після 1861 1,437,000 дес.	9.9
У чорноземних районах (21 губ.)	14,619,000 "	3,925,000 "	26.2

Зокрема в Україні понад 30% землі, що була раніше в користуванні селян перейшла до поміщиків. Зазначимо, що з 48.1 міль. га земельного фонду 9-ох губерній — селянам приділено 21.9 м. га (45.7%), у рукав великих землевласників залишилось 22.5 м. га. (46.6%), а 3.7 м. га. (7.2%) було в користуванні держави, церкви, тощо²⁶). Таким чином аграрне перенаселення, традиційний "голод на землю" в Україні

²³) В. Тимошенко, Аграрні політики Росії і війни, стор. 192

²⁴) там же

²⁵) Користаючись порівняннями відносно у різних державах, варто перевести порівняння відносно в аграрній політиці між московською імперією і Австро-Угорщиною. Справу українських земель заторкує цікава праця Д-ра І. Франка: "Панщина та її скасування в 1848 р. в Галичині", друге поповнене видання, Львів 1913.

²⁶) А. Е. Лосицький: "Хозяйственные отношения при падении крепостного права", "Образование", 1906 р., ч. 1, стор. 205 - 213

²⁶) Енциклопедія Українознавства, т. I, частина 3, стор. 1041, Мюнхен - Нью Йорк 1949

ще більше підсилилось. Вже не згадуємо про те, що згідно з вимогою тієї реформи землю передавано у власність не окремим селянським родинам, тільки “земельним общинам” і ця “община” мала гварантувати і відповідати за справу “вкупних платежів”²⁷⁾). Таким чином проведена реформа забезпечувала в першу чергу вплати до державного фіскусу і з другого боку штивністю самого законодавства спричинилась до значного загострення аграрних відносин, що з шкодою відбилося для дальшого господарського розвитку і на положенні селянства²⁸⁾).

В окремому розділі, що охоплює розвиток аграрних відносин з 1905 по 1917 р., аналізує проф. Тимошенко причини і наслідки Столипінської реформи³⁰⁾), окремо зупиняючись також і на діяльності зреформованого Земельного банку. У зв'язку з тим треба зазначити, що ціни на землю з 1861—1914 р. значно зросли, що тільки потверджувало вгорі висловлені думки. І так нпр. у степових чорноземних районах ціни на землю зросли приблизно в 14 разів, тоді як хлібні ціни всього на 32%, а урожайність піднеслась на 24%. Таким чином “земельний голод” — не зважаючи на поступену ліквідацію “общин” та перехід на індивідуальну приватну власність — продовжував і далі існувати, зокрема в аграрно перенаселених районах. Вибух революції перервав всі заходи законодавства у напрямку покращання існуючих відносин.

З'ясовуючи напрямні советської аграрної політики та розвиток аграрних відносин до 1940 р. робить проф. Тимошенко такий багатомовний кінцевий висновок:

“Цей поворот у XX-му ст. до принципів примусової праці для держави нагадує аграрну організацію московського царату в часі XVII і XVIII ст. — коли-то кожна верства, кожний стан були змушені і зобов'язані служити державі. Це навіть умотивовано подібними причинами. Примусова колективізація сільського господарства після 1929 р. неоднократно пояснювалась konieczністю негайного приготування до оборони соціалістичної системи від атак капіталістичного оточення. Також аграрна система, виросла в XVI і XVII ст. з konieczності національної оборони московської держави — отже подібно і тепер — колективістична організація сільського господарства виявляється як наслідок потреби оборони тої тоталітарної соціалістичної держави”³¹⁾).

Характеризуючи науково-дослідну роботу проф. Тимошенка, що своєю тематикою посередньо заторкує народне господарство України,

27) Треба зазначити, що вправді у першій редакції закону з 1861 р. стаття 165 передбачала можливість переходу землі у приватну власність селян, але в 1893 р. статтю скасовано. Як відомо, система “общини”, відповідуючи психіці і традиціям московського селянства, була чужою для відносин в Україні, де від давніх часів була індивідуальна приватна власність на землю.

28) Не треба забувати, що одним з внутрішніх чинників, що стимулював знесення кріпацтва був наростаючий розвиток промисловости. Звичайно марксистська література дуже переяскавляє впливи капіталістично-фінансових кругів на переведення реформи. З другого боку не можна відмовитись при аналізі причин переведення реформи від впливів і ролі промислових російських і закордонних кругів, бо абстрагуючи від різних політично забарвлених інтерпретацій таки вільнонайманій робітників, як відомо, був значно більш продуктивним у праці на мануфактурах від кріпака.

30) Не зважаючи на цілий ряд позитивних рис (говорючи виключно про економічний бік справи) Столипінська реформа не заторкувала одначе зовсім землеволодіння великих землевласників. Також принесла різні наслідки для двох протилежних слоів селянства. Найбагатші скуповували землю, найбідніші її випродували, бо одержані наділи не могли їх виживити.

31) В. Т. цит. пр., стор. 210

не можемо не згадати про одну з перших праць автора, що безпосередньо заторкувала важливе питання української економічної літератури, а саме господарські обопільності України з Росією. На увазі маємо, широко відому в українських кругах наукову розвідку проф. Тимошенка п. н. «Україна і Росія в їх господарських взаєминах»³²⁾. Автор напи- сав ту працю з нагоди перебування на державній українській службі — про що писали ми в першій частині нашої статті.

Основне завдання, що поставив собі автор в тій праці — відповісти на питання чи політична самостійність України унаслідок також у господарській площині. Стверджуючи самостійність українських го- сподарських позицій (хоч і не конечно в рамках сумнівної з економіч- ної доцільності абсолютної автаркії) — аналізує проф. Тимошенко різні галузі народного господарства України та їх відношення до т. зв. московського економічного комплексу. Таким чином у праці за- торкнено також і побічне питання — на скільки господарське усамо- стійнення України вдарятиме по життєвих інтересах самої Московії та чи дозволить до її дальшого нормального розвитку. Всі ці питання роз- в'язує автор, розглядаючи з історичного аспекту дотеперішні господар- ські обопільності двох країн.

Головну увагу присвячує автор сільському господарству, яке в то- му часі становило домінуючу частину української економіки. Опроки- дуючи популярне в тих часах твердження, мовляв Московія є одино- ким найбільш догідним ринком для збуту українських с.-г. продуктів, вказує автор, що до Московії не йде більше як 5—10% українського збіжжя експорту, бо значну більшість збіжжя продуктів вивозить Україна до інших європейських країн. Подібна ситуація і при вивозі мучних продуктів, з тою хіба різницею, що на Московію припадає у то- му випадку трохи більша частка. Конкуренційні позиції України та Московії унаслідок унаслідок і в ділянці тваринництва, бо, як відомо, для розбудови центрально-азійських і сибірських районів послугоувалась царська Росія навіть відповідною протекційною залізничною тарифою. Майже 3/4 цукрової продукції вивозить Україна до Московії. Це пояс- нюється певними митними угодами і обставиною, що на зах. європейському ринку існує для українського цукру сильна конкурен- ція — з якою українській промисловості в той час було нелегко спра- витись. Проф. Тимошенко сугерує konieczність здобути Україні нові рин- ки збуту для цукру (Кавказ, Центр. Азію), що принесе бажану роз- в'язку для тієї української промислової галузі. У висновку з наведено- го — треба підкреслити, що Московія не була природним ринком для українських с.-г. продуктів, натомість була вона досить значним конку- рентом у виробництві с.-г. продуктів, що і виявляється при ближчому обслідуванню господарських обопільностей двох країн.

У дальшій частині розвідки з'ясовує автор однобічний розвиток української промисловості, зокрема важкої індустрії з виробництвом пром. сирівцю і півфабрикатів, призначених у великій мірі на вивіз для дальшої переробки. Всупереч твердженням численних московських еко- номістів, мовляв, Московія не може існувати без донецького вугілля, виказує проф. Тимошенко при допомозі статистичних показників, що частка українського вивозу вугілля до Московії не перевищує 22% за-

³²⁾ Користуємось на тому місці з німецькомовного видання тієї праці, що в по- рівнянні з англійським більш повне та вміщує деяку бібліографію предмету.

гальної української продукції, переважну частину якої зужитковує саме українське народне господарство³³). При тому автор зазначає, що при нормальних обставинах у півн. частинах Московії українське вугілля не спроможне конкурувати з німецьким чи англійським і тим самим в майбутньому Україна мусітиме користуватись іншими експортними можливостями. При тому не треба також забувати, що у паливному балансі України і Московії питома вага кам'яного вугілля зовсім інша. Тоді як Україна здана майже повністю на кам'яне вугілля, в Московії, зокрема в промисловому Московському осередку кам'яне вугілля і кокс не становить більше як 16% у заг. величині паливного балансу. Приблизно ті самі відносини панують в українській металургії, де зокрема дуже слідний одинобічний характер промислового розвитку. Основна теза автора — у підсумках того розділу — що Московія може зовсім добре існувати без українського промислового осередку. В майбутньому слід перевести в українській та московській промисловій політиці засадничі зміни, що підтвердять окремішний госп. розвиток двох країн. Дальший розвиток упромисловлення СРСР повністю підтвердив одну частину тези автора, а саме про плани еманципації московської економіки від пром. ресурсів України.

Окреме місце займає в обговорюваній студії т. зв. Чорноморська проблематика. Проф. Тимошенко розглядає питання: на скільки утворення української самостійної держави замкне Московії доступ до Чорного моря і які це матиме наслідки у близькому майбутньому. Свої висновки будує автор на аналізі статистичних даних про зовнішній товарообіг, що переходив через чорноморські порти. І так нпр. імпорт московської імперії (включаючи і Україну) через порти Чорного і Азовського моря виносив біля 6% загальної величини довозу імперії³⁴), тоді як вивіз аж 40% заг. експорту. При тому не слід забувати, що тут розходиться про передовсім значний експорт українського збіжжя³⁵) та частинно і промислового сирівцю чи півфабрикатів, а з другого боку, при імпортових статтях, про довіз в Україну Кавказької нафти. Автор припускає, що московські землі, а навіть півн. райони України — вивозили свої госп. продукти у великій мірі через Балтійські порти, якщо не враховувати невеличких оборотів Ростова чи Новоросійська. Отже Чорне море для Московії не має аж такого засадничого економічного значення, як це старається представити московська економічна думка.

При кінці розвідки звертає увагу проф. Тимошенко на наслідки приналежності народного господарства України до московського економічного комплексу, обговорюючи при тому окремі заходи московської централізаційної економічної політики та їх вплив на господарське життя України. При тій нагоді стверджено, що до часу інкорпорації України в Московську державу, Україна мала численні і добре розбудовані торговельні зв'язки із Заходом. Їх не вдалось вдержати в часі відомої меркантильної політики. І так за часів Петра I остаточно вриваються безпосередні зв'язки України з Данцігом, Кенігсбергом і ін-

³³) Дані проф. Тимошенка частинно збігаються з обчисленнями провідного сов. економіста Мілютіна, коли він на I З'їзді Ради Нар. Господарства в Москві (26. V. - 4. VI. 1918 р.) робив спробу обґрунтувати в економічній площині існування Московії без своїх буйших колоній, як Україна, Польща, Фінляндія, тощо.

³⁴) В 1904 - 1908 рр. — 7,7%, а в 1909 - 1917 рр. всього 5,9%, значить до діла маємо навіть з спадаючою тенденцією. В. Т. цит. пр., стор. 13

³⁵) Україна давала разом з Кубанню б. 2/3 вивозу збіжжя імперії.

шими осередками, що через них проходили українські торговельні шляхи до Зах. Європи. Не зважаючи на спротив українського купецтва змушувано українське купецтво торгувати тепер через Архангельськ і інші порти Півночі. Одночасно московські купці одержують цілий ряд значних привілеїв у торговельних зносинах з Україною. Бо нпр. хоч митні границі Гетьманської держави продовжують існувати до половини XVIII ст. — одначе, як зазначає проф. Тимошенко — вони мають зовсім інше значення для московського й українського купецтва. Московські купці одержують дозволи безпосереднього довозу товарів в Україну, як з України не всі товари можна було ввозити до Московщини. Збільшення тарифних обмежень з часом відсепаровує Україну від закордонних ринків і поступенно руйнує самостійні позиції українського купецтва. Пізніше знесення митних границь між Україною і Московією привело до того, що московські купці перебрали в свої руки також і закордонні зв'язки України. Знесення митних границь між Україною і Московією мало ще й інше значення. Деякі галузі української промисловости були значно слабше розвинені від московських (нпр. текстильна пром.) і тепер наслідком існуючих угодівлень — українські галузі деяких пром. виробництв попросту заниділи. До цього додатково спричинилось також приєднання польського промислового осередку — і від тепер протекційні засоби московської економічної політики перетворюють Україну в догідний ринок для промислового виробництва московського і польського промислових осередків, надаючи економіці України рис колоніяльного господарства.

Зростання українського пром. виробництва у другій пол. XIX ст. відноситься в першу чергу до окремих галузей важкої індустрії, яка продукує також переважно пром. сирівці і півфабрикати. Більшість промислових галузей в Україні зорєнтовані на транспорт, себто транспорт перероблюваних ними сирівців вимагає багато коштів й через те знаходження сирівців означає і осідок промисловости. Економічна політика Московії не мала позитивних наслідків для уможливлення інших галузей промисловости і природнього розвитку народного господарства України.

“Політика сьгоднішньої Росії — стверджує проф. Тимошенко — яка є ще більш безоглядна як стара російська політика, підпорядковує інтереси українського села і країнського с. г. російській індустрії — та переводячи у великому масштабі індустріалізаційні плани вивляє при тому ще більш різкі централістичні тенденції, і це все підтверджує, що наші висновки щодо політики старої Росії ще у більшому ступені можна приложити до політики нової Росії. . . Так, значить, все залишається по старому. І тепер Україна, як і було це в старій Росії, не є жадним господарським суб'єктом тільки об'єктом економічної політики, яка не провадиться в інтересах України”³⁶⁾.

Наведені рядки, писані перед декількома десяткам літ, не втратили своєї актуальности і на сьогодні. Саме цією цитатою хочемо закінчити наш далеко неповний розгляд діяльности сеньйора українських економістів та висловити побажання Ювілятові — додати до свого великого наукового дорібку ще і дальші осяги з обсягу розслідувань української господарської дійсности. Сподіємось, що участь проф. Тимошенка в працях українських наукових установ принесе українській науці на смірації видатну користь і допомогу.

IV

БІБЛІОГРАФІЯ НАУКОВИХ ПРАЦЬ ВОЛОДИМИРА ТИМОШЕНКА

- 1) Ukraine and Russia a survey of their economic relations, Washigton D. C., 1919, p. 16
- 2) Relations Economiques entre L'Ukraine et La France, Bureau Ukrainien, Paris 1919, p. 12
- 3) Картели і трести. Модерні форми організації промисловости — Український Вільний Університет, Прага, 1923, стор. 332
- 4) Проблема і розуміння конкуренції — Ювілейний Збірник УВУ в честь проф. Двістриянского, Прага, 1923, стор. 238 - 264
- 5) Вступ до вчення про світовий ринок, 1922. Стор. 70
- 6) Світове Господарство — Українська Господарська Академія, Подєбради 1924, стор. 402
- 7) М. І. Туган-Барановський і Західно-європейська економічна думка — Науковий Збірник Українського Вільного Університету ч. I, Прага, 1925
- 8) Ukraine und Russland in ihren gegenseitigen wirtschaftlichen Beziehungen. Sonderabdruck aus den Mitteilungen des Ukrainischen Wissenschaftlichen Institutes in Berlin. Heft 2, 1928, p. 20
- 9) Wheat Prieeces and the World Wheat Market. Cornell University Ithaca, New York 1928, p. 100
- 10) Ціни пшениці та фактори, що на них впливають — Записки Української Господарської Академії в ЧСР т. II, Подєбради 1929, стор. 163 - 191
- 11) Ceny pšenicy a cinitele, kteri na ne pusbobi. Ceskoslovensky Statisticky Vestnik, rocn. X, No. 1-2, 1929
- 12) The Danube Basin as a Producer and Exporter of heat. Wheat Studies of the Stanford Food Research Institute, Vol. 5, No. 5, Stanford 1930, pp. 190-284
- 13) The Role of Agricultural Fluctuations in the Business Cycle. Michigan Business Studies, Vol. II, No. 9, Ann Arbour, 1930, p. 90
- 14) The New Agricultural Policy of Soviet Russia. Reprinted from "Journal of Farm Economics", Vol. XIII, No. 2, pp. 280-304, 1931
- 15) Agricultural Russia and the Wheat Problem. Stanford University 1932, p. 570
- 16) Russia as a Producer and Exporter of Wheat. Wheat Studies of the Stanford Food Research Institute. Vol. VIII, No. 5-6, Stanford 1932, p. 98
- 17) "The Wheat Problem in the USSR". Journal of Farm Economics, Vol. XIV, No. 2, April 1932, pp. 284-294
- 18) "The Wheat Problem in Russia". Proceedings of the World's Grain Exhibition and Conference. 1933, I, pp. 262-271, Ottawa, Canada 1933
- 19) Some Implications of Agricultural Planning. Reprinted from Papers of the Michigan Academy of Science, Arts and Letters, Vol. XVIII, 1932, published 1933, pp. 121-129
- 20) World Agriculture and the Depression. Michigan Business Studies, Vol. V, No. 5 p. 124, Ann Arbour 1933
- 21) Soviet Agricultural Reorganization and the Bread-Grain Situation. Wheat Studies, Vol. XIII, No. 7, pp. 309-376, Stanford 1937
- 22) Monetary Influences on Postwar Wheat Prices. Wheat Studies, Vol. XIV, No. 7, pp. 263-318, Stanford 1938
- 23) Land Tenure and Social Control of the Use of Land: Soviet Russia's Experience. Proceedings of 5th International Conference of Agric. Economists, Oxford University Press 1939
- 24) Wheat Subsidization and Exports: The Experience of 1938-39. Wheat Studies, Vol. XVII, No. 2, pp. 39-99, Stanford 1940
- 25) Variability in Wheat Yields and Outputs: Part I. Cycles or Random Fluctuations. Wheat Studies, Vol. XVIII, No. 7, 291-338, Stanford 1942
- 26) Variability in Wheat Yields and Outputs: Part II. Regional Aspects of Variability. Wheat Studies, Vol. XIX, No. 6, pp. 151-202, Stanford 1943
- 27) The Agrarian Policies of Russia and the Wars. Reprinted from Agricultural History, 17: 192-210, October 1943
- 28) Interregional Correlations in Wheat Yields and Outputs. Wheat Studies, Vol. XX, No. 6, pp. 213-260, Stanford 1944
- 29) The Soviet Sugar Industry and Its Post-war Restoration. Food Research Institute, Stanford University, Stanford 1951, p. 53
- 30) New Soviet Economic Plan: Its Agricultural Aspect. The Journal of Political Economy. Vol. LXI, No. 6, pp. 489-508, Dec. 1953
- 31) Paper "Agricultural Resources" in Soviet Economic Growth, Conditions and Perspectives Symposium, Ed. by A. Bergson. White Plains, N. Y. 1953, pp. 246-271
- 32) Agriculture in the Soviet Spotlight. Reprinted from "Foreign Affairs", An American (Закінчення на 64-й стор.)

І. Мібчук

Панславізм і пансоветизм

(Закінчення)*

Дальша основна зміна, зглядно відновлення попереднього стану наступило в вересні 1943 року, коли советська влада визнала офіційно російсько-православну церкву і визначила московського митрополита Сергея патріархом Росії. Таким чином стала православна російська церква знаряддям в руках атеїстичної світської сили і мусіла підпорядкуватись інтересам знову народженого панславізму. І так ми стали свідками процесу повороту московського народу до старих напівзабутих переказів ХІХ століття.

Після перемог советських армій в роках 1944 і 1945 створилося зовсім нове політичне положення; з поміччю американців і англійців постала величезна політична і мілітарна сила, що розширила свої впливи не лише на всі слов'янські країни, але також на Мадярщину, Румунію, балтійські держави і т. д. Всі народи можуть брати участь у цій спілці "демократичних" і "свободолюбних" націй, наскільки вони визнають свою любов і відданість "великому російському народові" і його "Богом посланому" вождеві Сталінові. Під цим аспектом скликано на 8 грудня 1946 року Панславістичний Конгрес у Білгороді (Югославія), щоб там довести домінуюче становище Московії та її впливи в слов'янській сім'ї. Конгрес мав інтернаціональний характер світового масштабу, бо на нього прибули делегати з ЗДПА, Канади, Південної Америки, Австралії, отже закордонні слов'яни з завданням прищеплювати в західньому світі ідеї й лозунги подавані на тому конгресі. Білгородський Конгрес був зенітом, але одночасно з тим і кінцем панславістичного руху. Резолюції, пляни й надії з ним зв'язані лишилися лише на папері, до нині нездійснені. Принцип рівноправності всіх членів слов'янської родини був грубо порушений, бо лиш Югославія під проводом маршала Тіта виступала в ролі більш-менш рівнорядного чинника в засіданнях конгресу. І саме з цього протегованого боку впав твердий удар на керований московцями панславізм. Комуністична партія Югославії протестувала проти твердження, що, мовляв, ця країна завдячує своє визволення передовсім Московії, та що слов'янські народи можуть втримати свою самостійність виключно під московським проводом і врешті, що вони мусять у господарській ділянці підпорядкувати свої інтереси потребам батьківщини всіх слов'ян. Щоправда під сучасну хвилину роблять тепер з московського боку спроби, здаючи позиції свого престижу, замурувати ту тріщину, що постала через втрату Білгороду, але наслідків цієї для московської концепції надзвичайно трагічної події не дасться так легко усунути.

Панславізм воєнних років, за яких, узгляднюючи воєнне положення, обіцялося слов'янським народам рівноправність з одночасним закликом до організованого спротиву проти німецької агресії, замінено

*) Гл. "Р. Д." ч. 18-19, 181-188 стор.

після перемоги червоної армії панмосковством, що примусив не лиш усі слов'янські народи, але й сателітні держави та інші народи Радянського Союзу визнати примат носія світової революції та "старшого російського брата". "Великий брат", мовляв, провадить їх як вождь по дорозі прогресу й свободи. Невільне життя під московським ярмом уже являється не злом а справжнім щастям і благословенням. В офіційному органі совєтських істориків "Вопросы истории" за 1951 рік підкреслено, що приєднання чужих територій до царської держави означало для народів, які ці території заселяли позитивний здобуток, бо ж, мовляв, це їх забезпечувало від небезпеки приєднання до Британії чи Туреччини.

Московській історіографії припало без сумніву тяжке і невдячне завдання вяснити цей незрозумілий для безстороннього спостерігача хід думок. Ще в 1939 році знаходимо ми в Большой Советской Энциклопедии під гаслом панславизм цитати з Маркса і Енгельса, які підкреслюють, що мета панславизму з його експансією і імперіалізмом полягає в тому, щоб створити імперію слов'ян, а в дійсності москочців за респєктом Данилевського. Ці обидва апостоли комунізму, Маркс і Енгельс, боялися наслідків такої політичної концепції, бо ж така держава слов'ян принесла б усім покореним народам з слов'янами включно ту саму долю, що стрінула поляків. Який же величезний зворот в цих кількох роках 1939—1947, зглядно 1950. Старих пророків відкладають на бік, поневолення царською Московією виставляють як найвище добродійство а московському народові вказують місію перевести людство в кращу й веселішу будуччину. Тепер уже совєтський нарід себто московський стоїть на чолі людства: *"Російська мова це перша світова мова інтернаціонального значення, що запережує знищення космополітами національного характеру... Ніхто не може в повному розумінні цього слова уважатися за осейченого, хто не розуміє російської мови й неспроможний цитати твері російського духа в оригіналі"*. ("Велика мова нашої епохи" в Літературній Газеті з дня 1 січня 1950 р.). Ще в 1947 р. проголошує одна стаття в Правді з 27. VI. нове відкриття, що мовляв *"центр мистецької культури світу перенісся в Москву"*. Під аспектом повної переваги московської науки й культури намагаються московські учені переконати світ, що всі винаходи, всі геніяльні ідеї, що запліднювали, творчу силу народів світу, завдячують своє постання московському духові. Очевидячки звучить і смішно й абсурдально, коли ми чуємо або зустрічаємося з такими похвалами й славословленнями під адресою духових представників московського народу. Московські вчені дійшли до того, що на приклад відкидали *"фальшиві погляди буржуазних істориків"*, що мовляв Петро I зорганізував свої війська за чужими зразками. Це йому немовби було непотрібне, адже ж Московія мала вже в XVIII столітті найкращу зброю в Європі і ввела цілий ряд нових винаходів у ділянці артилерії; московське військо було вишкolenе за національною системою, найпрогресивнішою системою на цілому континенті, провідні офіцери були москочці а не чужинці і т. д. (Вопросы истории 1951, ч. 1).

Про становище і права інших народів в Совєтському Союзі тепер уже майже не згадується. На панславизм як чисто теоретичне схоплення минувшини, сучасности й славної будуччини родини слов'янських народів уже не звертається ніякої уваги й однаковою мірою як з поляками, українцями, ба навіть з чехами поводяться так само погано, як

і з мадярами, румунами чи з балтійськими народами. Як за часів найгіршого московського націоналізму й шовінізму визнають право на власний культурний розвиток лиш за московцями, всі інші нації, що на полі культурної творчості виказують високоякісні осяги як українці, чехи, поляки мусять підкоритися московським наказам.

Чи це буде в плястичному мистецтві, як малярство, скульптура, архітектура чи в театрі, музиці чи в письменстві, всюди придушують національні змагання, а носіїв цих змагань тяжко карають або й ліквідують. Усе духове життя підпорядковують єдиній схемі, що її визначає Москва, на приклад соціальному реалізмові, при чому не дозволяється найменшого відхилення від цієї генеральної лінії. Само собою зрозуміло, що при такій постановці мусить з часом зникнути всяка творча ініціатива, а мистецька творчість засуджена на ремісницьке вегетування. Адже ж не кожній постаті припадає до лиця викросний на півночі піджак: українці, чехи чи поляки, хоч слов'яни — виказують таку цілковито відмінну психічну структуру і спіраються у своїй ментальності і своєму світогляді на такі відмінні історично-обумовлені елементи, що їх зрівняння мусить врешті виказати катастрофальні наслідки. Витворення советської людини однородного типу на європейському континенті означало б з точки погляду культури кінець людства.

Це відставлення інших слов'янських народів на задній плян можна ілюструвати цілим рядом фактів. Так на приклад на VII Конгресі Польських Істориків 19—22 вересня 1948 р. в Бреславі критикували ту історичну концепцію *“що протиставила польську культуру московській, замість того, щоб вказувати на їх фундаментальні подібності”*⁷⁾. А проте загально відомо, що це чи не безнадійна річ між польським і московським культурним розвитками знайти взагалі які небудь подібності, адже ж Польща знаходилася на промежжі цілого свого історичного буття під впливом заходу і в силу свого політичного антагонізму боронилася проти всіх впливів сходу. Навіть ті поляки, що після 1945 р. пропагували новий, орієнтований на Московію панславізм, зазнали гострої критики. Г. Батовському, видавцеві панславістичного часопису *“Zycie Slowianskie”* і авторові твору *“Historja współpracy slowianskiej”* закинули буржуазний націоналізм за те, що він занадто підкреслив роль Польщі в слов'янському світі та ідеалізував минувшину на користь сучасності⁸⁾.

Ще гостріше виявляється придушення національних почувань у українців, найсильнішій групі після московців у советському союзі і через те очевидно дуже небезпечній для московської влади. В червні 1951 року в Москві святкували Декаду Українського Мистецтва з вихвалюванням Сталіна, советського патріотизму і переяславського договору, що став основою закріпачення України Московією. Ця декада стала гаслом для нових нападів на українських письменників, а навіть на Комуністичну Партію України за *“націоналістичні ухили”*. Зокрема гострих нападів зазнав Володимир Сосюра, один з найвідоміших поетів советської України за те, що в 1944 році опублікував сентиментально-патріотичний вірш *“Любіть Україну”*, часто пізніше передру-

⁷⁾ Див.: Anatole G. Mazour, Hermann G. Bateman в *“Journal of Modern History”*, XXIV, March 1952, p. 64

⁸⁾ Пор. рецензію в *“Slavjane”* з серпня 1947, стор. 51 сл.

ковуваний і розхвалюваний офіційною пресою, ба двічі перекладений на московську мову. Невинний продукт поетичного мистецтва, що не має ні політичних акцентів, ані не пропагує якоїсь духової переорієнтації. Любов до української батьківщини була достатньою причиною, щоб у 1951 році — отже після стабілізації відносин в Советському Союзі — викликати цілий ряд нападів проти автора. З цього приводу "Прабца" писала: "...Завданням письменників поборювати непримиримо всі форми націоналізму... і в своїх творах оспівувати героїчні вчинки нашої великої батьківщини, що відбудувала комунізм!"

Лиш одне лишається незрозумілим у цій дивовижній логіці: треба поборювати всі форми націоналізму, але глорифікація м о с к о в с ь к о г о народу і його заслуг перед будучиною людства не лиш дозволені але й широко побажані.

В іншій статті напади на В. Сосюру зводились до слідуючого: "він не звільнився від ворожих впливів буржуазної націоналістичної ідеології, що відзеркалюється у вірші "Любіть Україну"... Він представляє Україну самотньою... без зв'язків з російським народом і іншими народами Радянського Союзу... вижваляюги певну особливість української мови, він не вважав навіть за потрібне згадати російську мову, що для кожного українця являється такою самою рідною мовою як і сама українська мова"⁹⁾.

Ще інший приклад з обсягу мовної рівноправності. Президент Української Академії Наук і український представник в панславистичному комітеті академік Олександр Палладін відмовився на інтернаціональному конгресі для фізіології в Англії говорити англійською чи французькою мовами, хоч він обидві мови добре знає, а користувався московською мовою. В своєму справозданні в Літературній Газеті він визначає своє становище, як національний тріумф: "Ми рішуче відкинули всі аргументи й сказали, що такого понижаючого поводження з советською наукою і з мовою ми не можемо прийняти. Це мова, ми сказали, великої побідної нації, що створила найбільшу і найпрогресивнішу форму держави в світі і ця мова мусить отримати своє легітимне місце в працях конгресу"¹⁰⁾. Характеристичне не те, що з такою вимогою виступають на інтернаціональному з'їзді на полі науки, але цікавим є факт, що президент Української Академії Наук офіційний заступник Української Республіки, отже нібито самостійної держави з власним представником в ОН змагається за світове значення не своєї української мови, а московської.

Цікаве, що продукція книжок українською мовою не дорівнює продукції московською мовою у т. зв. Українській Державі. Українських книжок навіть дещо зустрічаємо й закордоном, але вони не сміють по-рушити в світі гомогенності советської (московської!) творчости.

За 150 років панславізм перейшов довгу тернисту дорогу від Гердера до Сталіна й його наслідників, щоб врешті вилитись у пансоветизм. Вихідні позиції були ідеальної натури, але переведення теорії в практику і випрацювання плянування на будуче зраджували імперіалістично-шовіністичні риси. В своїй суті панславізм і пансоветизм вповні тотожні й їх м о с к о в с ь к а суть у обидвох випадках цілком наявна.

⁹⁾ Див. "Правда України" з 15. VII. 1951

¹⁰⁾ Пор. звіт про діяльність в "Manchester Guardian" А. Werth-a з Москви з 26. X. 1947.

О. Юрченко

ДЕРЖАВНИЙ СТАТУС УКРАЇНСЬКОЇ СОЦІАЛІСТИЧНОЇ РАДЯНСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ І ХАРАКТЕР ЇЇ ДЕРЖАВНИХ ЗВ'ЯЗКІВ ІЗ РСФСР

ВІД ЛИСТОПАДА 1918 ДО ГРУДНЯ 1922 Р.*)

Воєнно політичну акцію комуністичної влади Росії, спрямовану на опанування України, підготував у останніх тижнях світової війни безпосередніми заходами ЦК РКП і московський уряд. Переведення її було покладено, насамперед, на комісара національних справ РСФСР Сталіна, що був у тому часі членом Революційної Військової Ради (тобто політичним керівником даного об'єднаного революційного військового угруповання) “Курського напрямку”, пізніше — “Українського фронту”.

Сталін, як емісар московського ЦК комуністичної партії, відповідно спрямував безпосередніми заходами дальшу працю Центрального Комітету КПБУкраїни організаційно підпорядкованого ЦКомітетові РКП, де створено в останній декаді листопада 1918 р. в Курську “Тимчасовий Робітничо-Селянський Уряд України”, який сформували як совєтський уряд для України в екзилі. В перших днях січня 1919 р. слідом за наступом у глиб українських теренів військ “Курського напрямку — українського фронту”, названий новий совєтський центр переніс свій осідок до Харкова. Політично залежний і організаційно підпорядкований Москві наслідком організаційної приналежності комуністичних організацій України до складу Російської Комуністичної Партії), новий провідний орган совєтської влади в Україні виступив назовні, як самостійний носій державної влади правно незалежного державного тіла — Української Соціалістичної Радянської Республіки, державні зв'язки якого з совєтською Росією мали б надалі впливати не з минулої приналежності України до колишньої московської імперії й навіть не з факту визнання федеративних зв'язків з московською совєтською республікою попередниками Тимчасового Російського Совєтського Уряду України — ЦВК України й Народнім Секретаріатом, — але спиратись на статус УСРР як самостійної держави. Деклярація делегатів з України на IV Надзвичайному Всеросійському з'їзді совєтів про те, що, мимо умов Берестейського договору, вони розглядають останню як частину совєтської федерації, теж і резолюції II з'їзду совєтів України про вимушений характер державного відокремлення її від “загальносовєтського” державного організму, принаймні в березні 1918 р., в листопаді - грудні того ж року

*) З уваги на скромний розмір журналу подаємо тимчасово тільки один розділ з більшої праці проф. О. Юрченка, що виготовлена в рамках Східно-європейського Інституту в Мюнхені під керівництвом проф. д-ра Г. Коха. Поміщений матеріал є продовженням тематичного циклу, започаткованого розвідкою доц. Б. Цюцюрн “Лєнінська концепція багатонаціональної держави та державне відродження України” Р. Д. чч. 16, 17, 18-19. Редакція

розцінював комуністичний провід у Москві як політичні, декларативні заяви й напрямні, а не правно зобов'язуючі акти.

В основі цих настанов Кремлю й відповідних політично-правних заходів Курсько-Харківського центру лежали тактичні міркування, спонукані новою політичною ситуацією. Зокрема це були наслідки констатації, яку зробив Сталін пізніше, того факту, що окраїни колишньої імперії і, насамперед, Україна, виявилися *“наділі в стані нового відокремлення”* й що *“нігома вага національного руху виявилась далеко серйознішою, а шлях об'єднання націй — далеко складнішим, ніж це могло здаватись раніше, в період перед війною або в період перед Жовтневою революцією”*.

В програмових і тактичних настановах і напрямках большевизму, змобілізованих ним на приєднання у свій бік широких суспільних мас народів московської імперії, головним мотивом було гасло, що, на думку большевицьких лідерів, мало б атракційну силу (своєю програмовою безоглядністю воно переходило в цілковиту політичну демагогію), *“зруйнування державної машини буржуазії дощенту”*. Ця тактична настанова, що її проголошували большевики перед захопленням влади й, певною мірою і в певному напрямку, здійснювали на першому етапі після здобуття такої, не могла заторкнути умовин політичного й державного характеру, які встановила та призначена до *“ламання”* перед-революційна *“державна машина”* в ділянці відносин між імперією і її національними складниками. Порядком згаданого *“ламання”* перед-большевицьких державних форм було, поготів, висунене гасло самовизначення народів *“аж до відокремлення”* і як дальший його етап, зреалізований у державно-правних формах, видана *“Деклярація прав народів Росії”* з 15 листопада 1917 р. Але, подібно до того як процес ламання старого державного апарату не означав знищення такого взагалі, а мав принести і приніс створення апарату нового, що мав би цілком відповідати новим вимогам — бути виключно інструментом нової, безроздільно панівної політичної сили і її диктатури, так і процес національного самовизначення, голошеного большевицькими програмовими настановами й советськими урядовими деклараціями, не мав на меті зруйнувати разом із старою імперською державною машиною самої імперії, як територіально економічної і політичної цілості. Лише замість старих форм і засобів вдержування такої цілості, мали прийти нові, як, замість форм і установ старої державної машини, приходила нова, відмінніша, але не менша, а ще збільшена до гігантних розмірів складна система советської комуністично-тоталітарної держави. Як уже згадувалось, саму засаду самовизначення *“аж до відокремлення”*, яка ставила большевизм на найрадикальніші позиції в національному питанні в усьому російському громадянстві, висували речники цього руху в твердій надії на те, що ця формула так і залишиться у сфері чисто декларативних і пропагандивних гасел задля недостатньої розвиненості, на думку большевицького проводу, більшості національних рухів серед народів тодішньої московської імперії. Наведені вище слова Сталіна виразно свідчили про те, але разом із цим, свідчили також і про гіркий досвід перших же етапів комуністичної диктатури, що виявився в кризі попередніх методів большевизму вдержати цілість старого російського державного комплексу без уважнішого й обережнішого орудування гаслом самовизначення, розцінюваного досі, як головню

агітаційний засіб короткотривалого в часі призначення. Щодо України (як щодо й Білорусі та прибалтійських країв) ця обережність спонукала московський ЦК РКП і советський уряд Росії в останніх місяцях 1918 р., по формальному анулюванні Берестейського договору й фактичного припинення німецької окупації тих теренів, не ставати на шлях автоматичного повернення суверенітету російської держави на цих територіях, відокремлення яких від Росії було зафіксоване в анульованому договорі з Почвірним Союзом, але вдатися до цілком відмінних способів і форм відновлення державних зв'язків названих країн із колишньою імперською метрополією. Щодо України, то московський советський уряд і створений ним т. зв. Тимчасовий Робітничо-Селянський Уряд України не вважали для себе в нових умовах можливим послатись не то на старі правні титули приналежності цих теренів до Росії, (чого, зрештою, петроградський раднарком зрікся нотою з 16. XII. 1917), але й ухвал самих советських чинників України, що мали б демонструвати волю останньої затримати державний зв'язок з Росією. Анулювання з боку РСФСР Берестейського договору й навіть деякі урядові заходи, подібні до об'їзника комісаряту закордонних справ РСФСР із ствердженням, що Україна наслідком того анулювання *“не визнається більше советським урядом Російської Республіки за самостійну державу”*, все ж не потягли за собою загального декларативного акту советської влади Росії про відкликання визнання української державної самостійности й до автоматичного відновлення діяння актів ЦВК України, за якими останню розглядали як частину (на засадах федеративного зв'язку) російської советської республіки. Відозва Всеросійського ЦВК з 13 листопада 1918 р., видана відразу після анулювання Берестейського договору, яка мала політично обґрунтувати наступну реокупацію советською владою України й інших колишніх західніх окраїнних просторів Росії, обіцяла *“трудящим масам”* цих теренів свою *“допомогу”* й закликала їх *“до братерської єдности з робітницюю й селянською Росією”* без того, щоб названа єдність була вже прагмо проклямована. Комуністичний уряд кирується напрямною, яку настирливо підкреслював його голова, Ленін, щодо вже відокремлених перед тим провінцій колишньої Росії з немосковською людністю про об'єднання їх до старою метрополією *“виключно добровільним погодженням”*¹⁾. Відносини, що заіснували між РСФСР та Україною на цьому етапі їх розвитку, виключали можливість автоматично включити чи повернути до її складу останню (мимо декларування її *“федеративною”* устроєвої форми).

Кінець 1918 р. був часом, коли комуністичний провід у Москві переконався в неможливості для себе впровадити процес відбудови старої імперіальної державної спільности в старе річище відбудови цієї спільности як у державних і правних формах єдиної чи навіть сфедералізованої *“російської”* держави. *“Відносини між РСФСР та іншими незалежними советськими республіками — пише сучасний советський автор — відрізнялись від відносин, які існували всередині РСФСР”*²⁾. Україна й інші *“окраїнні”* держави, належні раніше до російської імперії, відрізнялися від т. зв. *“автономних”* формацій у складі РСФСР

1) За А. Панкратовою *“Великий русекій народ”*, ст. 119

2) П. Кораблев *Разработка Лениным и Сталиным основных принципов национального государства. Вопросы Истории*, Москва, 1954, ст. 11

своїм особливим, проти тих формацій, державноправним статусом “незалежних совєтських республік” навіть після своєї советизації, яку перевів, головню, військовими й політичними заходами комуністичний московський режим. Свої державні зв’язки з советською Росією вони розбудовували поза рамами РСФСР. Остання ставала в тих зв’язках політично і правно не формою тих зв’язків, але одним (хоч і домінуючим фактично) з учасників і об’єктів їх. Нові державні складники новомонтованої державної спільноти — “незалежні совєтські ресепублики об’єднували свої сили на основі дружніх договорів”³⁾).

Відповідно до цього нового розуміння характеру державних обопільностей між советською Росією і Україною московський уряд у ноті до уряду Директорії УНР 6 січня 1919 р., тобто значно пізніше після анулювання Берестейського договору, декларував, що він не зазіхає “ні в найменшій мірі на самостійність України” та розглядав Курський центр як “український совєтський уряд”, від Москви “цілком незалежний”⁴⁾). Поминаючи в ноті свідоме викривлення справжнього стану політичних відносин між советською Росією а Україною, належить констатувати, що Москва остаточно відмовилася від спроб розглядати ці відносини, особливо їх правовий бік, як частину внутрішньо-російської проблеми. Спроби повернути до старих позицій у цьому питанні було відкинуто. Так на VIII з’їзді Російської Комуністичної Партії в березні 1919 р. “Бухарин і Пятаков, який працював у той час в Україні, висловлювалися проти вклюдження до програми (партії) пункту про право націй на самовизначення” з мотивів, що це гасло “заважає перемозі пролетарської революції, гальмує справу об’єднання пролетарів різних національностей”. Але, за свідченням советського історика, “з’їзд дав рішучу відсіг протипартійним шовіністичним поглядам Бухарина й троцькіста в національному питанні”⁵⁾). В основі майбутніх державних зв’язків РСФСР з советською Україною мала б лягти не минула приналежність останньої до московської держави, але спільність засад їх державного устрою. Згідно з резолюціями того ж з’їзду, за мету відповідних заходів московського комуністичного центру ставили “Федеративне об’єднання держав, зорганізованих за советським типом”⁶⁾).

Згідно з 4 ст. прийнятої в березні 1919 р. конституції Української Соціалістичної Радянської Республіки, остання заявляла “про свою повну солідарність з нині суцими вже Советськими республіками й про своє рішення приступити до найтіснішого об’єднання з ними”⁷⁾). Ця декларативна, блянкетна, норма основного закону советської України, мимо того, що сама собою ще не встановлювала якогось конкретного державного зв’язку України з іншими советськими державними утворами, взагалі не мала в собі жадної згадки про наявність тих зв’язків із Московією як правну реальність. Заходи, спрямовані на оформлення фактично встановлених зв’язків політичної і іншої залежності України від РСФСР, переводжено відповідними актами УСРР, без чого

3) Там же

4) З телеграми народнього комісара Чічеріна на ім’я міністра Чеховського, за Христюком, т. IV, ст. 35

5) Н. Кузьмін — Коммунистическая партия, вдохновитель и организатор борьбы украинского народа за создание и укрепление Украинского Советского Государства, Москва 1954, ст. 19

6) КПСС в резолюциях и решениях съездов..., Москва 1953, ч. 1, стор. 416

7) Цитовано за Кузьміним, ст. 18

вони (ті заходи) не могли набути формальної, законної сили. Так, впровадження в дію декретів і розпоряджень органів РСФСР в Україні наслідком “погодження Всеукраїнського ЦВК і Всеросійського ЦВК з 1 червня 1919 р.” відбулось на підставі спеціального обіжника ВУЦВК до губернiальних революційних комітетів УСРР. Аналогічно, спільні зовнішньо - політичні виступи можна було відбувати “лише на основі епізодичних, гастових погоджень між РСФСР і УСРР”⁸).

Статус советської України, як самостійної держави, і її суверенне право на самостійне вирішення справи своїх зв'язків із Росією поновно, з притиском, підкреслювали наприкінці 1919 р. при повороті советської влади на українські терени слідом за відступом з них Добровольчої Армії ген. Денікіна. VIII Конференція РКП, що підсумовувала досвід попереднього року діяльності советського режиму в Україні, схвалила Ленінову резолюцію ЦК “Про советську владу в Україні”, згідно з якою зазначали, що “РКП стоїть на погляді визнання самостійности УСРР”⁹). Відповідно до цієї ухвали голова ЦК РКП й уряду РСФСР, Ленін, звернувся окремим “листом до робітників і селян України” в грудні 1919 р., що мав бути певною політичною декларациєю проводу советської Росії до населення України, поновно окупованої советськими силами. В “Листі” зазначалося, що “незалежність України визнана Всеросійським Центральним Виконавчим Комітетом і Російською Комуністичною Партією”. Дальшу долю краю і його зв'язки з Росією мав би в майбутньому “встановити всеукраїнський з'їзд советів робітників і селян”. Йому належало б право “остаточно вирішити питання, чи зіллється Україні з Росією, чи залишиться незалежною, чи бути у федеральному зв'язку”. Зазначення в “Листі” трьох можливостей у майбутніх відносинах між советською Україною і Росією, свідчило про те, що питання про форми тих успосібнень не були в комуністичному проводі ще остаточно вирішеними. Зокрема не виключалося можливості й цілковитого “злиття України з Росією”. Проте будьякі форми тих успосібнень мали б залежати від рішень самостійного державного тіла¹⁰).

Народній комісар військових справ і голова Рев. Військової Ради РСФСР, Троцький, в наказі до червоних військ, які провадили наступ на українську територію, говорив про те, що “трудові маси України самі вирішать своє ставлення до советської Росії”. Наказ висловлював певність, “що український нарід висловиться за тісне об'єднання з нами”, але закінчувався словами: “Хай живе самостійна советська Україна”¹¹).

Розглядаючи з понад тридцяти-річної перспективи стан державних взаємин між советською Московією і Україною та іншими советськими організаціями, констатує дослідник історії советського конституційного права, що “в цьому періоді ще не настигли умовини для тісного об'єднання советських республік у рамках єдиної союзної держави”¹²), тоді як умовини для повернення цих республік до старих зв'язків на

8) Ронін — К истории конституции СССР 1924 года, Москва 1953, ст. 61

9) КПСС в резолюциях... ч. I, ст. 461

10) Цитовано за Винниченком — Відродження нації, ч. III, ст. 488 - 489

11) За тим же джерелом, ст. 495

12) Ронін — цит. пр., ст. 72

базі “всеросійської федерації” втрачали перспективи на здійснення. Твердження цього ж автора, ніби в цьому ж періоді “*братні незалежні республіки... гуртуються навколо провідної й керівної сили... навколо РСФСР, розглядаючи себе як суверенні частини загально-советської федерації в р а м а х Р С Ф С Р*” (підкреслення наше — О. Ю.)¹³), не підсилюють жадні аргументи правного порядку і це являє собою відбитку політичних тенденцій, що стали панівними й обов’язковими в советській пропаганді за останні два десятиріччя і їх видвигають, щоб піднести провідницьку роль московського народу в розвитку советської державної системи.

Якщо розглядати стан УСРР цього періоду на основі її державних і правних устросвих форм та актів, а також відповідних актів щодо неї збоку РСФСР, то важко не погодитися з висновками українського емігранційного автора про те, що “*будузи советською республікою, Україна... заховала до 1923 року свою юридикну незалежність*”¹⁴).

Поруч з підкреслюванням державної самостійності УСРР у розгляданому періоді советські політичні й державно-правні декларації акцентують на конечність встановити й забезпечити тісні державні зв’язки між советською Україною а РСФСР. Ці зв’язки мали б впливати, як уже зазначалось, не з факту попередньої приналежності України до складу російської держави, а лише з мотивів ідеологічної і політичної спільності історичних завдань обох республік і їх однаково срганізованого й на однакових założеннях побудованого державного устрою і соціально економічного укладу, що, в свою чергу, зобов’язувало їх до тісної державної співпраці.

Відмовляючися по анулюванні Берестейського договору від претенсій повернути відокремлені державні утвори й території до свого складу, як частини її державного цілого, РСФСР, разом із тим, виступила в новій ролі державного чинника, який уважав себе уповноваженим і у правнимом до інтервенції у справі відокремлених від Росії — за тим договором — теренів. Як твердить О. Чистяков у своїй статті “Развитие федеративных отношений между УССР и РСФСР в 1917—1922 гг.”¹⁵), “*Катастрофа кайзерівської Німеччини й скасування Берестейського миру дозволили Російській Федерації подати поневоленим народам західних окраїн вирішну допомогу*” (названа праця ст. 17). Вже згадувана давніше спеціальна відозва московського ВЦКВ обіцяла, з власного почину, населенню тих країв “*цілковиту, до кінця, підтримку в... боротьбі за встановлення на їх землях влади робітників і селян*”¹⁶).

Управнюючи себе до такої інтервенції в державне життя раніше належних Росії теренів, уряд РСФСР будував на основі цих своїх актів і заходів форми своїх нових стосунків із цими країнами, які передбачали наявність постійних державних зв’язків, що мали б заступити колишній стан цілковитої інкорпорованости названих “окраїн” у єдиному російському державному цілому. За Чистяковом — “*у боротьбі за визволення від гужинецьких інтервентів і білогвардійців було закладено основи воєнного союзу советських республік як однієї з позат-*

¹³) Там же ст. 75

¹⁴) О. Шульгин — Без гериторії. Париж 1934, ст. 244

¹⁵) Советское Государство и Право Москва 1954, ч. 2

¹⁶) КПБУ в резолюціях, Харків 1927, ст. 34

кових форм їхнього державно-правного об'єднання"¹⁷). Завершенням цих зв'язків, розгляданих як одна з "переходових форм на шляху до повної єдності народів", було б "федеративне об'єднання держав, організовані за советським типом"¹⁸). В цьому процесі підготовлювання майбутньої "повної єдності народів" на основі здійснення спільного соціального ідеалу, процесі, який мав, за умовленням провідників московського комуністичного руху, початись на теренах колишньої російської імперії і на першій своїй історичній стадії здійснюваному у тих формах "федеративного об'єднання" советських державних формацій, "організаційним, провідним і керівним центром, навколо якого на основі договорів і двосторонніх угод гуртувались та об'єднували свої дії советські республіки в періоді, що передував утворенню СРСР, була РСФСР"¹⁹). Навколо старої імперіяльної метрополії мали знову об'єднатися колишні імперіяльні окраїни на нових державних і організаційно-правних заложеннях. "Так від розпаду старої імперіяльної єдності поперез незалежні советські республіки народи Росії приходять до нової добровільної братньої єдності. Шлях цей не з найлегших, але він одиникий"²⁰). В нових умовах, коли державне відокремлення окраїнних народів перебувало в стадії свого практичного здійснення і правного оформлення та усвідомлялося в їхньому розвитку як органічна фаза останнього, з другого боку гляділи за новими ідеологічними заложеннями практично-політичних цілей і правних форм, які могли б уаргументувати, викликати й виправдати поворотний процес. Ці заложення, цілі й форми можна було з більшою чи меншою виразністю бачити у відозві московського ВЦВК до людности окупованих Німеччиною "західних окраїн" у листопаді 1918 р. В Деклярації Тимчасового Робітничо-Селянського Уряду України з 26 січня 1919 р., яка була висловом цих же задумів провідних комуністичних чинників, лише переломленням через призму місцевого, українського, оформлення, ці ідейно-політичні напрямні знайшли такий вияв: "В першу гєргу ми заявляємо голосно свою солідарність з Советською Російською Федеративною Республікою, коліскою всесвітньої революції, моральною і матеріальною опорою всього пролетарського повстання. Тісний історичний, економічний і культурний зв'язок Робітничої і Селянської України та Советської Росії ставить перед нами обов'язок рівняти свій революційний класовий фронт насамперед з фронтом російського пролетаріату... В нас однакові політичні, економічні й воєнні завдання"²¹). Отже, вимоги до поновлення державного зв'язку советської України з советською Росією мали впливати з міркувань ідеологічних (солідарність із РСФСР — "коліскою всесвітньої революції"), політичних (однаковий державний устрій і спільні завдання у зв'язку з цим щодо зовнішнього світу), економічних (давня спільність господарського життя і теперішня однаковість суспільно-економічних заложень), воєнних (спільна боротьба проти антикомуністичних сил, так зовнішніх, як своїх, суцхих і діючих на теренах впливів і претенсій советського режиму).

17) Развитие федеративных отношений между УССР и РСФСР, ст. 17

18) Кораблев — цит. пр., ст. 12

19) Ронин — цит. пр., ст. 20

20) Сталин — Сочинения, т. 4, ст. 229

21) За Панкратовою — цит. пр., ст. 109

Державне поєднання советських республік, тобто державних утворів, ідеологічно опертих на інтернаціоналістичний світогляд комунізму, само собою, випливало з цієї світоглядової бази советської державности. Проф. І. Левін, формулюючи комуністичну офіційну теорію національної і багатонаціональної держави, констатує, що *“в умовах комунізму... всі національності зацікавлені не в державному відокремленні (‘обособленні’), а в об’єднанні в рамках великої багатонаціональної держави”*. Тому то *“національна форма держави (тобто, в розгляданих конкретних історичних обставинах — т. зв. незалежна советська республіка) не тільки не припускає державного відсепарування... але, навпаки, є лише одним боком, моментом у процесі об’єднання народів”*²²). Ухвала VII з’їзду РКП в березні 1919 р., як відомо, дивилась на *“федеративне об’єднання держав, організованих за советським типом”*, як на *“одну з переходових форм на шляху до єдності народів”*.

З інших мотивів, до загіснення державного зв’язку УСРР з советською Росією, що мали конкретно практичні підстави, висувано на перше місце завдання спільної воєнної акції, які з більшою чи меншою відвертістю обґрунтовували нестійкість режиму *“диктатури пролетаріату”* в Україні без воєнних заходів з боку Росії, що окреслювано як *“вирішну допомогу”* останньої для нововстановленої советської республіки. X з’їзд РКП (березень 1921 р.) вже в пізнішому історичному періоді, насталому по перемозі комуністичної диктатури на більшості просторів колишньої імперії, застерігав: *“Ізольоване існування окремих советських республік нестійке, нетверде через загрозу їх існування з боку капіталістичних держав”*²³).

Третім з основних мотивів пропагованого державного об’єднання були економічні вимоги, які відігравали виняткову щодо своєї важливості роллю у справі нав’язання, встановлення і закріплення державних зв’язків УСРР із РСФСР. Вони мали сприяти *“цілям економічного зближення трудящих мас національностей Росії”* (Сталін). Сучасний советський дослідник розвитку форм державних відносин між советською Україною а Росією підкреслює, що *“в основі советської федерації УСРР і РСФСР лежать не тільки зовнішні (тобто оборона проти спільного ворога — О. Ю.), але й інші, глибші — економічні причини”*²⁴). В наводжуваних уже вище резолюціях X з’їзду РКП серед найважливіших підстав, що *“владно диктують державний союз окремих советських республік”*, були *“завдання відбудови зруйнованих війною виробничих сил... і доконечна заргова допомога нехлібним советським республікам з боку хлібних”*²⁵). Ще в травні 1918 р. резолюція всеросійського з’їзду рад народнього господарства зазначала, що *“розглядування Великої Росії і України довело до найбільшої гостроти розклад суспільного виміну й зробило майже безвихідним економічне становище Півнозі. Тільки відновлення суспільного зв’язку між цими двома частинами історично складеного господарського організму дасть їм можливість правильно жити й функціонувати”*²⁶).

22) Советское Государственное Право. Под редакцией Куприца, Москва, 1950

23) КПСС в резолюциях..., ч. 1, ст. 557

24) Курицын — Рецензія на статтю Б. Бабія: “Виникнення й розвиток Української Радянської Держави”, Советское Государство и Право, 1954, ч. 4, ст. 151

25) КПСС в резолюциях и решениях съездов... ч. 1, ст. 557

26) За Винниченком — Відродження нації, ч. III, ст. 324

До четвертої групи чинників, що їх висовувала комуністична диктатура як моменти, що зумовлювали б потребу тісніших державних зв'язків між советською Росією і сов'язизованою її зусиллями Україною, були моменти попередньої державної і культурної спільності обох країн. Деклярація Тимчасового Робітничо-Селянського Уряду України з 26. I. 1919 р. вже відзначила *“тісний історичний, економічний і культурний зв'язок Робітничої і Селянської України й Советської Росії”*. В травні 1920 р. IV Всеукраїнський з'їзд советів відзначає, поруч спільності *“політичного й суспільного устрою”* обох советських республік і *“спільної боротьби в сугасному за своє існування”*, також і спільність *“боротьби в минулому проти царя, поміщиків і капіталістів”*²⁷⁾. Свого часу голова комуністичної диктатури в Московії, Ленін, підкреслював, як підставу до поєднання советської України з Московією, *“близькість мови, території й історії”* московського й українського народів. Цей мотив знайшов собі місце в резолюції IV конференції КПБУ (березень 1920 р.), яка зазначала зокрема, що *“тісний союз Української Соціалістичної Радянської Республіки з советською Росією”* подиктований ще *“їхньою зв'язаністю, близькістю мови, змішаністю населення, спільним економічним життям”*²⁸⁾. Проте, ці моменти в періоді 1918-22 рр. мали другорядне, не виопуклюване особливо на зовні значення. До них почала вдаватися советська історична й правнича наука далеко пізніше.

Наведення цих, на ділі, метаюридичних чинників розвитку державних відносин між РСФСР і підсоветською Україною, на нашу думку, було конечним, зокрема тому, що советські правники нерозривно зв'язують ці моменти не тільки з змістом, але й із формою названих відносин.

Є. Гловінський

Советська торгівля і постачання населення

Чи советська торгівля є найвужчим місцем в советській господарській системі, цього з повною категоричністю сказати не можна. Але що советська торгівля найяскравіше відбиває в собі всі негативні риси тоталітарного господарського ладу, то в цьому сумніватися не доводиться.

Щоденна преса Советського Союзу, особливо провінційні часописи, дають нам дуже багато матеріялу для цього твердження. На підставі цих матеріялів можна прийти до твердого висновку, що советська торгівля функціонує погано. Функціонує вона незрівняно гірше, ніж торгівля в будь якій т. зв. капіталістичній державі. Погано стоїть справа з якістю товарів, погано відбувається розподіл товарів по торговій мережі, черги за товарами — це побутове явище советської дійсності, культура торгівлі стоїть на низькому рівні.

²⁷⁾ Собрание узаконений и распоряжений Рабоче-Крестьянского Правительства Украины, 1920 р., ч. 13, ст. 245

²⁸⁾ Образование СССР, Сборник документов 1917 - 1924 гг., Москва, ст. 150

Але інакше в умовах советського господарського ладу й бути не можє. Продукція і консумція це дві сторони однієї медалі. Плянєвий продукції повинна відповідати і плянова консумція. Свобода консумційного попиту, свєбідна диспозиція покупною силою, як взагалі кожний вияв свободи, є чужєрідним елементом в господарській системі тоталітарного режиму. Ця сивтема, яку можна з німецького назвати Командним або Центральнє-пляновим господарством. (Befehlwirtschaft, Kommandowirtschaft, Zentralgeleitete Wirtschaft), усунувши автономію продуцента з лєгичною конєчнєстю повинна привести й до усунєння автономії консумента. Але усунєння автономії консумента, обмеження або усунєння свободи консумційного попиту приймається населєнням завжди і скрізь, як одне з найбільших обмежень свободи людини. На це навіть большевицький режим не може собі дозволити, за вийнятком періодів особливо гострого браку продуктів споживання, як це було на початку плянєвої ери або підчас другої світової війни.

Отже залишення свободи консумції при одночасному центральному плянуванні продукцією і намагання свєбідну консумцію втиснути в шори централізованої і збюрократизованої торгівлі, це є одне з основних протиріч большевицької господарської системи, протиріч, що виявляється в цілком недосконалому функцієнуванні советського торговельного механізму.

Але кєпське функцієнування торгівлі само по собі ще не свідчить про недостатнє постачання населєння товарами. Воно може свідчить лише про те, що це постачання відбувається з перебоями, з різними невигодами і обтяженнями для населєння.

Питання про достатнє чи недостатнє постачання населєння Советського Союзу товарами можна розв'язати, принаймні приблизно, коли ми пошукаємо в советській господарській дійсності інших показників.

* * *

Постачання населєння Советського Союзу товарами залежить майже виключно від внутрішньої продукції. Зовнішній товарообмін в господарській житті СССР грає, і правдоподібно, гратимє другорядну рєлю. Так в 1953 році загальна сума советського імпорту предметів споживання рівнялася 4 млрд. руб. В порівнянні до загальної суми роздрібного товарообміну, який, як це ми побачимо нижче, за нашим обрахунком, в 1953 р. виносив 448,8 млрд. руб., це складає менше одного відсотку. Таким чином можна твердити, що совети постачають товарообмін майже виключно за рахунок крайової сільськогосподарської і промислової продукції. Розміри цієї продукції повинні до певного ступня означувати і розміри товарообміну.

“В дальнєшем, — так казав А. Мікоян в своїй промові на засіданні Верховного Совета СССР в 1954 р., — темп роста продажи товаров будет прямо зависеть от того, насколько мы сможем поднять производство товаров массового потребления и продуктов сельского хозяйства”¹⁾.

Розуміється, щодо сільськогосподарської продукції, то тут ми маємо на увазі лише т. зв. товарну продукцію. Якась частина сільськогосподарської продукції йде на самопостачання сільськогосподарського населєння.

За такого стану речей зрієт товарообміну окремих товарів повинен йти, як правило, рівнобіжно зі зрєстом продукції відповідних товарів.

¹⁾ “Правда”, 27. 4. 1954

Це заторкує в першу чергу харчові й промислові товари народного споживання короткотермінового вжитку. Проте, якщо ми візьмемо дані, що їх щорічно публікує Центральне Статистичне Управління Союзу Міністрів СРСР, то ми цієї рівнобійності між зростом продукції окремих товарів і зростом їхнього товарообміну не завжди можемо спостерігти. Причини цього можуть бути різні, очевидно, треба кожний окремий випадок розглядати окремо. В одних випадках може грати певну роль імпорт відповідних товарів зза кордону, в других — наявність запасів з минулого року, в других просто невідповідність номенклатури, що утруднює порівняння²⁾. Нижче наведена таблиця подає цю нерівнобійність між зростом продукції і зростом товарообміну для деяких товарів за 1953 і 1954 рр. ^{3, 4)}.

Назва товару	1953		1954	
	% збільшення		% збільшення	
	продукції	товаро-обміну	продукції	товаро-обміну
Товщ тваринний	3	36	2	7
Товщ рослинний	9	19	11	22
Трикотажні вироби	16/3*)	23	18/14*)	23
Шкіряне взуття	4	29	7	16
Шкарпетки, панчохи	4	31	10	24

Треба звернути увагу, що в минулих роках це розходження між продукцією і товарообміном у деяких товарах теж мало місце, але воно не досягало таких розмірів, як в цих двох останніх роках, особливо ж в р. 1953.

В повідомленні ЦСУ за 1953 р. подають, що продаж товарів населенню збільшився не тільки в результаті зросту продукції товарів народного споживання, але й за рахунок % "мобілізації других державних ресурсів". Це може означати тільки те, що союзна влада, щоб піднести постачання населення, використала певні запаси, що вона мала до розпоряджності і що, ймовірно, були призначені для військових цілей. Це почасти підтверджує і той факт, що союзна влада для збільшення товарних ресурсів до запланованих на квітень - грудень 1953 р. 312 млрд. руб. додатково призначила ще 33 млрд. руб.⁵⁾. Все це свідчить про те, що в 1953 р. в другій його половині, коли союзна керівництво поставило на денний порядок т. зв. круте піднесення забезпечення населення товарами харчовими й широким вжитку, воно намагалось здійснити свої обіцянки, збільшуючи товарні ресурси за рахунок існуючих запасів. Нижче ми побачимо, наскільки це йому пощастило досягнути.

* * *

²⁾ про це див. промову проф. В. Марченка на IV конференції Інституту для вивчення СРСР. "Доклады и дискуссии. Выпуск первый, Институт по изучению истории и культуры СССР, Мюнхен, 1954, стор. 113 - 114

³⁾ "Правда", 31. 1. 1954

⁴⁾ "Правда", 21. 1. 1955

⁵⁾ Число перед рискою — білизняний трикотаж, число за рискою — верхній трикотаж

⁶⁾ З промови А. Мікояна на Всесоюзній нараді торговельних робітників 17 жовтня 1953 р. "Правда", 25. 10. 1953

Дані про розмір товарообміну в ССРСР ми маємо тільки за 1940 рік — 175.1 млрд. руб.⁶⁾. За роки війни посередні вказівки про розмір товарообміну можна знайти в праці Вознесенського про воєнну економіку Советського Союзу⁷⁾. Починаючи з 1946 р. ЦСУ подає тільки відсоткове збільшення товарообміну, порівнюючи з попереднім роком. На підставі цих, неповних й уривкових даних, проф. С. Прокопович допровадив обрахунок розміру товарообміну до р. 1950⁸⁾. Якщо продовжити цей обрахунок на наступні роки, то ми матимемо таку таблицю розміру товарообміну за ці роки:

1951	443.0 млрд. руб.
1952	487.3 млрд. руб.
1953	588.5 млрд. руб.
1954	694.4 млрд. руб.

Хиба цієї таблиці в тому, що вона не враховує зниження цін, що советська влада переводила в ці роки. Обрахувати це можна тільки дуже приблизно. Советські дані говорять, що в 1954 р. ціни знижено (порівнюючи з 1948 р.) на 25%⁹⁾. Коли ми зменшимо суму товарообороту за 1954 рік на 25%, то одержимо суму в 520.6 млрд. руб. Приблизно до цієї суми прийдемо, коли використаємо ті советські дані, що ми маємо щодо розміру товарообміну за 1953 р.

Ми вже згадували, що на квітень - грудень 1953 р. заплановано дати в товарооборот товарів на 312 млрд. руб. Інтерполяція цієї суми на місяці січень - березень 1953 р. дасть нам 103.8 млрд. руб. До цього треба ще додати запланованих додатково (про що теж згадано вище) 33 млрд. і одержимо розмір товарообміну в 1953 р.: 448.8 млрд. руб. Розмір товарообміну в 1954 р. збільшився, як подає повідомлення ЦСУ, на 18%. Отже приходимо до суми товарообміну в 1954 р.: 529.6 млрд. руб. Розуміється, сама по собі ця сума ще нам нічого не каже. Для оцінки спробуємо порівняти її з сумою товарообміну в передвоєнні роки. А для цього треба означити розмір товарообміну в порівняльних цінах. Користуємося тут індексом цін, вирахованим проф. Н. Ясним в його англійській праці про советську економіку¹⁰⁾.

Цей індекс представляється так:

Індекс цін 1926/27 р. прийнято за 100	
1940	1200
1943	2400

Виходячи з того, що індекс цін в р. 1940 був рівний (за Н. Ясним) 1200 і використовуючи таблицю цін, приведену в статті проф. В. Мерцалова "Снижение цен и уровень жизни в СССР", що вміщена в Бюлетені Інституту для вивчення СССР № 3 (июнь 1954), ми можемо прийти до висновку, що взважений індекс цін 1954 р. рівняється, приблизно,

6) Большая Советская Энциклопедия, 1-е издание, том "СССР", Москва, ОГИЗ, 1947, стр. 1023

7) N. Wosnesenskij, Die Kriegswirtschaft der Soviet Union waehrend des Vaterlaendischen Krieges, Verlag Kultur und Fortschritt, Berlin, 1947

8) Проф. С. Н. Прокопович. Народное хозяйство СССР, т. II, Издательство им. Чехова, Нью-Йорк, 1952, стр. 168 - 179

9) М. Макарова. Советская торговля и народное потребление, Госполитиздат, Москва, 1954, стр. 33

10) Naum Jasny. The Soviet Economy During the Plan Era, Stanford University Press Stanford, Calif., 1951, pp. 26 - 31, 58

1700. Отже розміри товарообміну 1954 року, в порівняльних цінах 1926/27 р., рівнявся б 30.6 млрд. руб. Якщо цю цифру вставимо в таблицю, складену тим же проф. Н. Ясним за попередні роки, то одержимо таку таблицю розмірів товарообміну:

1928	13.5 — 15.8 млрд. руб.
1937	15.7 млрд. руб.
1940	14.6 млрд. руб.
1948	13.5 млрд. руб.
1954	30.6 млрд. руб.

Таким чином, заява А. Мікояна на Всесоюзній нараді торговельних робітників 17 жовтня 1953 р., що за період 1949 - 1952 рр. розмір товарообміну збільшився вдвічі, ніби відповідає дійсності.

Розуміється, без сумніву, що постачання населення порівнюючи з 1948 р., третім роком по закінченні війни, поліпшилося. Але чи поліпшилося воно настільки, щоб можна говорити про зріст добробуту мешканця Советського Союзу? Зрест товарообороту в порівнянні з повосними роками ще нічого не каже. Щоправда, наведені в горі цифри свідчать і про значний зріст товарообміну порівнюючи, напр., з 1937 р. Навіть коли прийняти до уваги збільшення населення Советського Союзу в наслідок приєднаних територій і природного приросту за цей час, то все ж треба прийти до висновку, що товарообмін на душу населення в порівняльних цінах в 1954 р. вищий, ніж це було в 1937 р.

1937 р.	81.3 руб.
1954	143.0 руб.

Однаке, коли приймемо, що за цей час кількість міського населення зростає майже вдвічі, ми мусимо прийти до інших висновків. За обрахунком проф. Н. Ясного, мешканець міста купує на ринку продуктів в 4 рази більше, ніж сільський (сільськогосподарський продуцент). Отже головна причина цього справді значного збільшення товарообміну, це урбанізація ССРСР, що поступає дуже швидкими темпами. І зріст розміру товарообміну ще не дає нам права говорити про зріст добробуту населення.

* * *

Про недостатність постачання населення основними продуктами народного споживання посереднє свідочтво можуть дати нам розміри продукції цих товарів на душу населення.

При укладенні нижченаведених таблиць ми користалися обрахунками, що їх перевели інж. Г. Введенський¹¹⁾ і проф. В. Мерцалов¹²⁾.

Продукція головніших харчових товарів в ССРСР
в рр. 1953 і 1954 на душу населення

	1953	1954
	в кг.	
М'ясо	11.5	14.2
Товщ тваринний	1.7	1.9
Цукор	16.0	17.2

11) Г. А. Введенский. Годовые итоги советской промышленности. Еженедельный обзор важнейших событий в ССРСР Института по изучению истории и культуры ССРСР, № 41, Мюнхен, стр. 9

12) В. Мерцалов. Диалектика цен в ССРСР. Бюллетень Института по изучению истории и культуры ССРСР, № 4 - 5, июль - август 1954, Мюнхен, стр. 22

Розуміється, треба мати на увазі, що сільськогосподарське населення ані м'яса, ані товщів, як правило, не купує, і продукції, яка йде на са-
мопостачання цієї верстви населення, статистикою не враховано. Отже,
коли брати лише міське населення, то цих продуктів припадає на душу:

М'ясо і ковбасні вироби	27.1 кг.
Масло або товщ твар.	4.0 кг.

Продукція найголовніших промислових товарів широкого вжитку,
на підставі тих же даних, виглядає так:

	1953	1954
Тканини бавовняні в м.	23.5	26.6
Тканини вовняні в м.	0.9	1.16
Взуття шкуряне (пар)	1.1	1.3

Цифри ці кажуть самі за себе. Вони свідчать про дуже низький стан
постачання населення основними продуктами споживання і основними
промисловими товарами. Вони теж свідчать, що за рік "крутого підне-
сення" справа постачання цих товарів населенню посунулася наперед
дуже мало.

Для порівняння приведемо дані забезпечення населення цими про-
дуктами в ЗДА. При чому треба мати на увазі, що для Советського Со-
юзу наведені дані примінені до розміру продукції на душу населення,
для ЗДА до розміру споживання, отже не взято під увагу запаси, які
нагромаджені, і експорт закордон.

Споживання на душу населення в ЗДА в 1950 р. ¹³⁾

	За даними	
	The World Almanac	The Economic Almanac
М'ясо в кг.	67.2	—
Товщі (в т. ч. масло) в кг.	20.8	31.3
Цукор в кг.	44.5	49.4
Бавовняні тканини в м.	60.1	—

Деяке світло на проблему товарообміну в цілому може нам дати
оцінка структури товарообміну. Чим вище в загальному товарообміні
країни питомий тягар харчових товарів, тим гірше стоїть справа з до-
бробутом населення. І навпаки, зріст питомого тягару промислових то-
варів, особливо довготривалого користання, свідчить і про зріст за-
можности населення.

Щодо структури советського товарообміну маємо дані з советських
джерел:

"Удельный вес промышленных товаров в общем товарообороте возрос с 36.9%
в 1940 году до 45.3% в 1953 году"¹⁴⁾.

Дещо інші, але приблизно однакові, дані подають спеціально для
тварообміну Української ССР:

"Если удельный вес непродовольственных товаров в 1940 году составлял в
товарообороте государственной торговли Украинской ССР лишь 40%, то
в 1950 году продажа непродовольственных товаров занимала в товарообороте
республики 48%, в 1953 — 51%"¹⁵⁾.

¹³⁾ The World Almanac and Book of Facts for 1952, New York, p. 630; The Economic
Almanac 1951 - 1952, The Conference Board, New York, 1951, p. 75

¹⁴⁾ Крутой подъем материальной обеспеченности советского Народа. Передовая,
"Вопросы экономики", № 11, 1953, стр. 9

¹⁵⁾ И. Корженевский. Методы изучения спроса населения. "Советская торговля"
№ 5, 1954, стр. 9

З цього виходить, що за одними даними населення Советського Союзу витратило на харчування в 1953 р. 54.7%, за іншими 49% всіх грошей, що у нього залишалося після заплати податків, позики, оплати мешкання та інших комунальних послуг. Вже ці цифри не свідчать про високий стан добробуту населення. При чому треба мати на увазі, що питомий тягар харчових товарів у советських обрахунках структури товарообміну значно применшений, бо не береться під увагу оборот колгоспної торгівлі. Між тим в постачанні населення міст харчовими товарами т. зв. колгоспна торгівля відіграє поважну роль:

“Так, у 1954 р. в 27 містах України через колгоспні ринки було продано: борошна 25% загального обсягу міської реалізації, крупів 26.7%, картоплі 62.3%, овочів 50.5%, м'яса 53.2%, молока 33.4%, яєць 57.7%”¹⁶⁾.

Треба також ствердити, що під кінець НЕПу, в 1928 р., советське населення було краще забезпечене промисловими товарами, ніж в 1953 р. Структура товарообороту в 1928 р. представлялася так:

Харчові товари	46.5%
Промислові товари	53.5% ¹⁷⁾

В советській літературі маємо дані й про структуру товарообміну в ЗДА:

“В обороте розничной торговой сети (за исключением оборота по продаже автомобилей, частей к ним и бензина) удельный вес продовольственных товаров составлял: в 1929 году — 32%, в 1940 — 36%, в 1952 — 37%, в 1953 — 39%”¹⁸⁾.

Хоч советський автор хоче довести, що динаміка структури товарообміну в ЗДА погіршується, однак, при порівнянні цих цифер з відповідними даними про ССРСР ясно кидається в очі перевага ЗДА. Особливо, коли взяти до уваги, що на кожного четвертого американця припадає одне авто, і що розходження цін на харчові товари в ССРСР значно більше, ніж у ЗДА.

* * *

Советські можновладці самі визнають, бо не можуть не визнати, недостатність забезпечення населення товарами ширшого вжитку. Але при цьому вони намагаються робити “добру міну при поганій грі”. Так, Н. С. Хрущев на Московському зібранні комсомольців і молоді 7 січня 1955 року каже:

“Что у нас сейчас получается? С каждым годом больше продовольствия, а все еще не хватает товаров. Почему это происходит? Потому что с каждым годом растет рабочий класс, растет заработная плата, снижаются цены, расширяется круг потребителей. Разве это плохо? Нет, это очень хорошо”¹⁹⁾.

Нічого доброго немає ані для народнього господарства ані для населення в тому, що росте нова покупна сила, яка не має покриття в товарах. В умовах ліберального ринкового господарства це б привело до відкритої інфляції, ознаками якої було б падіння зовнішнього курсу валюти і відомі перегони: заробітна платня — ціни. В умовах же цен-

¹⁶⁾ В. Хилько. Повніше використовувати можливості колгоспної торгівлі, “Комуніст України”, № 10, 1955, стор. 58

¹⁷⁾ Н. Орехович. Некоторые вопросы структуры товарооборота советской торговли, “Вопросы экономики”, № 8, 1953, стр. 31

¹⁸⁾ Ю. Шинрилин. Розничный товарооборот США в условиях назревающего экономического кризиса, “Советская торговля”, № 5, 1954, стр. 36

¹⁹⁾ “Правда”, 9. I. 1955

трально-планованого, або командного господарства, з наказними твердими цінами це приводить до "інфляційного розриву", себто до того явища, що його відомий німецький економіст W. Roeske називає "запруженою інфляцією" (zurueckgestaute)²⁰). На наявність схованої (verdeckte) інфляції в совєтському народньому господарстві вказує і інший відомий економіст, нестор німецької економічної науки Adolf Weber в своїй праці "Marktwirtschaft und Sowjetwirtschaft".

Інфляція — ненове явище в совєтській економіці. За рахунок інфляції переводилися капіталовкладення перших п'ятиліток. Але тоді інфляція чергувалася з великими вилученнями грошей шляхом податків, позик і подібних примусових заходів. Нині позаекономічні причини примушували совєтську владу йти на такі заходи, що ще збільшували тиск схованої інфляції: зниження цін, зменшення в 1953 і 1954 рр. суми державної позики. Щоправда, в 1955 р. розмір позики знову збільшений вдвічі, і чергової акції зниження цін не переведено.

Як ще довго цей тиск схованої інфляції буде стримуватися директивними цінами і примусовим господарюванням, нам не дано знати. В кожному разі можна вже ствердити, що запроєктоване в кінці 1953 року "круте піднесення" не дало належного ефекту і не намітило виходу з ситуації. Бо в умовах примусового господарювання, в умовах усунення ринкового механізму цін існує лише одна можливість, один шлях: все більше розгортати важку індустрію та здійснювати т. зв. "стройки соціалізму". Піднести продукцію товарів широкого споживання, піднести життєвий стандарт населення в умовах командного господарства неможливо.

Pro Domo Sua

В місяці травні 1956 р., розсилаючи анкети деяким читачам нашого журналу, ми писали: "Звертаємося до Вас іменем редакції "Розбудови Держави" з проханням не відмовити вповивити для нас анкетний листок, що допоможе нам краще зорієнтуватись у побажаннях і вимогах читача до нашого журналу. Ми свідомі того, що "Розбудова Держави" ще замало поширена між українським громадянством. Ми свідомі того, що наш журнал має ще багато недоліків і прогаля, що їх ми хотіли б у співпраці з читачем усунути. Тому ми будемо дуже вдячні за Ваші відповіді на поставлені запитання, як також за кри-

тичну оцінку журналу, Ваші сугестії та побажання, що на Вашу думку будуть важливими для дальшого розвитку журналу..."

Ми обіцяли вислід анкети опублікувати в одному з чергових чисел "Розбудови Держави". Це наше зобов'язання частинно виконуємо тепер.

Спершу декілька даних технічного порядку. Всіх анкет розіслано сто. В тому з призначенням для ЗДА — Канади — 60, Європи — 30, інші країни — 20. Виповнених анкет повернено 10, окремих листів 27, разом 37% запитуваних осіб відгукнулось на анкету. Послугувуючись практикованого

²⁰ Prof. Dr. Wilhelm Roeske. Die Lehre von der Wirtschaft, 5 Auflage, Eugen Rentsch Verlag, Erlenbach - Zuerich, 1949, S. 144; його ж: Offene und zurueckgestaute Inflation, "Kyklos", 1/1, 1947; Repressed Inflation, "Kyklos", 1/3, 1947

у таких випадках вибірковою мето- дою, анкету розіслано до певних ка- тегорій читачів за слідувочною схе- мою: а) академічна молодь — 30%, б) професори високих шкіл, науковці — 20%, в) громадсько-політичні діячі 20%, г) редактори українських ви- дань — 10%, р) інші — 20%. Відпові- ді одержано від: професорів високих шкіл — 14, акад. молоді — 13, гром. вол. діячів — 6, редакторів — 2, ін- ших — 2.

В загальному питання анкети розді- лались на три частини.

I. Загальні завваги. 1) загальна оцін- ка журналу та його місце серед пре- сових видань української еміграції; 2) позитиви журналу; 3) негативи журналу; 4) перспективи журналу.

II. Розгляд поодиноких ділянок в журналі. А саме — завваги щодо від- ділів: студійного (1), советознавства (2), ідеологічного (3), політичних пи- тань (4), рецензійного (5). Далі сліду- вали питання про найслабше заступ- лені ділянки в журналі (6) та сугестії, ініовації корисні для журналу (7).

I нарешті — остання група запитів (III): завваги до редакційного (1) та технічного (2) оформлення журналу, цни журналу (3), про можливості по- ширення і здобуття передплатників (4), чи доцільно улаштовувати публіч- ні виступи членів редакційної коле- гії з метою познайомити читача та ширші круги громадян з метою по- ширити та розбудувати журнал (5).

Переходимо до одержаних завваг у відношенні до поставлених питань.

I.

1) Загальна оцінка журналу додат- ни. Корисними виходили порівняння Р. Д. з такими органами як: "Визволь- ний Шлях", "Вільна Україна", "Впе- ред". В одному випадку проведено паралелю до сучасної польської "Культури", а з давніших органів до "Розбудови Нації".

2) До позитивів журналу зарахову-

вано найчастіше — теп. позем, як та- лож спокійний і діловий тон поміщу- заних матеріялів. В 5-ох випадках названо політичну актуальність проб- лематики; в 3-ох — відмінність ха- рактеру в порівнянні до більшости теп. еміграційних українських жур- налів. (Тут подано різні назви жур- налів з деякими заввагами, які тут не уважасмо потрібним публікувати). Від деяких запитуваних осіб одержано тільки короткі відповіді з таким чи іншим загальниковим означення (7 відп.).

3) З зрозумілих причин оцінка не гативів журналу представляє для ре- дакції дуже цікавий матеріял. Одер- жані відповіді були дуже різнома- нітні. Один з досить оригінальних за- кидів: "зміст журналу дуже мало від- повідає назві. Зокрема мало розпра- цювані устроєві питання (держ. бу- дівництва), як також питання "полі- тично-економічного порядку в май- бутній Україні". Повна відсутність студентської проблематики і незнач- на участь самих студентів серед ав- торів журналу. З дальших (за фрек- генцією) завваг віднотуємо: "при- педковість тем" і рядом з тим у де- яких випадках "сухо поданий мате- ріял". У трьох випадках — "утеча від щоденних проблем", брак актуально- го коментаря до політичних подій (авторові йде про українське внут- рішнє політичне життя) і на кінець — брак "відповідних принципів (?)" у на- світлюванні українського політично- го і громадського життя, що автор (і це нам зовсім зрозуміло — ред.) — пов'язав з нестачею "корисної поле- мики, що загострювала б увагу до ак- туальних українських політичних проблем". Одна відповідь дуже про- мовиста: "Перерзи (задовгі) у появі окремих чисел". Також в одному ви- падку така оцінка: "суто стисла його науковість. Треба більше популярно- сти, щоб поширити коло читачів".

4) Більшість відповідей, де затор-

кнено перспективи журналу пов'язують ту справу з різними видами пропаганди (пресові оголошення, "індивідуальним порядком", тощо) і тільки в декількох випадках видвигнуто певні завваги у відношенні до змісту, як найбільш доцільного засобу. Думаємо, що тут наша вина, бо мабуть питання неявно сформульоване.

II

1) Відділ студій. Основний закид (двічі повторений) — про невмісну назву відділу, бо фактично більшість матеріалів, поміщуваних в журналі, мають студійний характер. Виявляється потреба більш репрезентативного вибору українознавчого матеріалу з тенденцією розросту скоріше в глибину. Також відготовуємо сугестію — впровадити (автор дає приклад відп. відділу в польській культурі) окремий відділ "новітньої історії України", де "без зайвих пристрастей" можна подати актуальний матеріал, що в майбутньому послужить гажливим джерелом для історика.

2) Советознавчі праці. У загальному дуже позитивна оцінка того відділу. Сугестії: подавати матеріал за певним задалегідь устійненим планом (з завданням всебічно опрацювати таку чи іншу проблематику), певними циклами... Численні голоси, що би пропорційно більше присвятити місця в журналі саме тим справам, "бо до того журнал має чи не найкращі дані" — як образowo висловився один читач, до речі визначний фахівець в тих питаннях. Побажання з конкретних ділянок — присвятити належну увагу сов. шкільництву та соціальної політиці (зокрема робітн. питанню; питання ліквідації різниць між селом і містом, сов. апаратчики, тощо). Один читач рекомендує приступити до комплексного вивчення національної політики КПСС. При тому не обмежуватися тільки українською проблематикою. І тут також по-

дано декілька рямкових тем до опрацювання, як напр. про теорію і практику національної політики КПСС у відношенні до колоніальних народів, опрацювати низку порівняльних студій (заходи нац. пол. КПСС в Україні в порівнанні з вислідами в сателітних країнах, тощо). Автор — польський вчений, працівник відомого американського університету. Декілька авторів відмітило потребу провадити реєстр советознавчих праць західних авторів з обов'язковим відміченням в них "україники". У підсумках слід ствердити, що відповіді в тому питанні для нас зображують дуже цінний матеріал, не згадуючи вже про один "практичний" вислід — двох читачів, відомих фахівців в советознавчій проблематиці — збільшує число наших співробітників у тій ділянці.

3) Питання оцінки ідеологічних статей в журналі принесло цілий ряд доволі контраверсійних відповідей, з'ясувань. Цій справі хочемо присвятити окрему редакційну статтю в одному з найближчих чисел журналу. Значимо тут тільки, що майже 30% запитуваних — заявилося за вимогою "якнайменше ідеологічних статей". Догадуємось, що заіснувало певне недорозуміння у самому з'ясуванні природи поняття "ідеології", як певної філософсько-світоглядової конструкції, що ґрунтується певними ідейними концепціями, що, до речі, повинно бути досить далеким від практикованого в деяких пресових органах спрощеного з'ясування, мовляв зараз "ідеологізм" являється пройденим етапом, утотожуючи сучасну епоху у визначенням панування "реалізму"... Більше слухності відмічуємо у заввазі одного читача, члена ЗАРЕБА, мовляв поміщувати в журналі ідеологічні статті є більш історично-світоглядового характеру без оригінальних концепцій, а тільки дослід над написаними раніше працями. Але і це явище має свої глибші причини,

які при іншій нагоді спробуємо з'ясувати.

4) Негативні оцінки загально переважають у відповідях про доцільність статей з актуальної політичної проблематики. В загальному читачі зрозуміли, що нам іде про ділянку української внутрішньої політики. Поодинокі пропозиції мотивовані звичайно за такою приблизно схемою:

а) поміщувати статті з пол. проблематику більш доцільно в часописах чи місячних журналах.

б) поширити заступництво тієї ділянки, бо це "аххілева п'ята" журналу. При тому автор додає, що "тут не йде про статті інформаційного, пропагандивного чи полемічного характеру, тільки студії з тієї ділянки". Деякі голоси (що ми і відноували на іншому місці) стоять на протилежних позиціях.

в) не займатись тими справами, бо це "попсує добру репутацію журналу".

5) Рецензійний відділ журналу оцінено дуже позитивно. Однак майже всі читачі домагаються збільшити кількість поміщуваних рецензій (зокрема з чуж. видань).

6) Про питання за найслабше заступлені відділи-ділянки в журналі наявна велика розбіжність поглядів, що унеможливило винести навіть приблизно узагальнювану оцінку. Тричі згадано про відсутність педагогічно-виховної ділянки.

7) З важніших інновацій запропоновані:

а) ввести хроніку-літопис, не лише подій в українському але і світовому масштабах (наука - філософія - публіцистика, тощо)

б) до співробітництва запрошувати і чужин. авторів, у крайньому випадку робити деякі конечні переклади, щоб світові здобутки робити здобутками і частиною української культури.

в) спробувати присвячувати окремі випуски журналу означеній рамко-

вій тематиці.

г) не вводити окремого літературного відділу, його замінити літературознавчою тематикою, відповідно її розбудувати.

г) робити окремі відбитки з довгих і цінніших праць.

8 і 9) В загальному редакційне і технічне оформлення здобуло собі прихильну оцінку. Зокрема підкреслено потребу і далі вдержати дот. формат. Майже 80% одержаних голосів заявили за переходом на двомісячний випуск журналу з передумовою, що журнал буде появлятися регулярно.

10 і 11) Ціна журналу дуже догідна, є голоси, що можна збільшити незначно передплату.

12) Публічні виступи членів ред. колегії улаштувати недоцільно.

Постараємось у дальших випусках журналу скоментувати деякі цікавіші думки та з'ясувати читачам наше ставовище у поодиноких справах, які не завжди зовсім задовільно насвітлені. Завданням нашої скромної анкети і було відчинити на сторінках журналу дискусію у певних засадничих питаннях, яку й започатковуємо нашим редакційним коментарем вже у слідуючому числі журналу. Одночасно складаємо на цьому місці щирю подяку Вш. Читачам, які не пошкодували часу і прислали нам свої цінні завваги, побажання, сугестії.

На іншому місці журналу містимо повідомлення В-ва "Золоті Ворота", яке перебрало фінансування і керівництво журналом. Надіємось, що випуском двомісячника нам вдасться легше перебороти фінансові труднощі і журнал буде мати запевнену і регулярну появу. За дотеперішню затримку у появі журналу щиро перепрошуємо наших Вш. Співробітників, Передплатників та Читачів. Віримо, що українське громадянство не відмовить нам і в майбутньому своєї дальшої щирої піддержки та допомоги.

Редакція

РЕЦЕНЗІЇ

...О. Ольжич: **ПОЕЗІЇ. Книжка перша. Нью-Йорк 1956, стор. 104. Уклав і видав Олег Лашенко.**

Перед нами чепурно і на гарному папері видана книжечка, на яку не один з нас із нетерпінням чекав довгі роки. Бо ж і справді — крім збірки О. Ольжича Підзамча — його спадщина лишалася забута в час, коли змога перевидати всі його твори. Натомість видавали і перевидували різну халтуру, а творчість О. Ольжича лишалася для повоєнного покоління майже незнаною. З тої причини треба щиро привітати цю першу спробу видати бодай його поезію друкуювану в роках 1929-1942 (пізніше О. Ольжич своїх оригінальних творів вже не друкував).

Видавець цілком правильно підійшов до справи, розділивши поетичну спадщину О. Ольжича на дві частини. У видану — першу — ввійшли твори О. Ольжича вміщені ним самим у трьох збірках, таким чином читач матиме змогу пізнати естетичний критерій поета у відношенні до власної творчості. У другий том, який, віримо, незабаром вийде друком, увійдуть його вірші друкуювані в різних журналах.

Не забиратимемо слова до передмови видавця. Підхід і оцінка явищ можуть бути різні, але варто було б таки трохи ясніше ніж це зробив автор висловити свої погляди. Ясність не завадить ніколи зокрема в оцінці поезії такої прозорочистої й легкої, як поезія О. Ольжича. Та рішучо не можемо погодитися, коли автор передмови старається нас перекопати в тому, що "хронологічний перегляд творчості О. Ольжича" умістовлюється його збірками Рінь, Вежі й Підзамча (стор. 6). Це не хронологічний шлях — в часі видрукування першої збірки О. Ольжича Ріні уже були написані обидві поезії, що творять збірку Вежі — а внутрішнього наставлення поета і його естетичних відчуттів*).

Годі так само погодитися, що ядро збірки Підзамча "творять вірші, які були висловом коротких годин родинного щастя Поета". Ядро цієї збірки постало в

* Перший раз видрукував О. Ольжич свої твори Городок 1932 і Незнаному Воякові під літерами М. Н. (Самостійна Думка 1934, 2, стор. 82-83 і Календар-Альманах "Нового Шляху" за 1940-ий рік). На це склалися цілий ряд причин і естетичних і політичних міркувань.

Кракові, а батьки і майбутня дружина поета були тоді в Празі. Отже правильніше було сказати, що ці вірші — писані 25-26 січня — були висловом туги за родинним щастям, а зовнішнім поштовхом до їх написання був виїзд сл. пам. Р. Фодчука з Кракова до Праги, який і привіз ці вірші. Більшість із них присвячено майбутній дружині О. Ольжича, а у вірші Порцеляна присвяченому Л. У. під образом "молодого старшини з Нормандії" вивів О. Ольжич саме Р. Фодчука.

Інше завдання, на яке не звернув уваги видавець збірки — це редакції віршів О. Ольжича. Збірка Рінь подає переважно більш-менш змінену редакцію в порівнянні з першою редакцією друкуюваною в журналах (з 35-ти віршів збірки Рінь 25 або 26 віршів друкуювано в Л. Н. В. чи Віснику, 5 у Студентському Шляхові, 2 в Самостійній Думці і по одному в Дажбозі й Календарі "Дніпро"). Варто було б у примітках зазначити ці зміни. Ще більші зміни є у Вежах, але й їх редактор не подав, отже надіємося, що він це зробить у другому томі. Пропуск слова "золотий" у вірші "Заходить сонце" (стор. 39) виправив ще свого часу Є. Маланюк, обговорюючи збірку Рінь на сторінках Вісника.

Ще одна трудність, яка чекає видавця у другому томі це вірші з циклів "Кремінь", "Камінь", "Бронза", "Залізо", які увійшли в збірку Рінь, а пізніше їх треба буде подати ще раз, щоб не розривати цілості даних циклів.

Не маючи під рукою тих старих журналів, де були друкуювані вірші Ольжича, ми (поминаючи на жаль численні друкарські помилки) з пам'яті можемо зазначити 22 різні редакції супроти їх редакції у Ріні з чого один пропуск 2-ох строф у вірші "Нащо слова?". Але всі ці недомогання легко буде направити в другому томі.

Ми нарочито зупинилися лиш на формальних питаннях. Поезія О. Ольжича настільки ясна і яскрава, що вона сама собою мусить заповнити кожного, що зберіг ще хоч трохи національну гордість і почуття дійсної краси. Випади автора середови проти "швейків" зайві. Для них О. Ольжич не писав!

М. Антонович

**“ПОЛІТИЧНА БІБЛІОТЕКА” В-ва М.
Денисюка**

Ів. Павелко: УКРАЇНА, РУСЬ і МОСКОВІЯ Науково популярний нарис. Буенос-Айрес 1952, стор. 110

Леонтій Форостівський: КИЇВ ПІД ВОРОЖИМИ ОКУПАЦІЯМИ Б-А 1952, стор. 79

Проф. Р. Паклен: ЗАГАДКА СФІНКСА Пекучі проблеми світової політики в нарисах. Б-А 1952, стор. 178

В-во М. Денисюка в Аргентині, що належить до найбільш рухливих на еміграції, випустило, починаючи з 1951 р., декілька десятків назв творів, переважно белетристичного жанру. В “Політичній Бібліотеці” вийшли всього три випуски. Ініціативу у напрямі збагачення нашої політичної літератури треба вітати, шкода тільки, що останній серійний випуск датований 1952 р. Треба догадуватись, що названі речі не мали спеціально доброго збуту і В-во силою обставин музло забехати свій корисний задум. Нам здається, що сталося це з очевидною шкодою для читацької громади, бо, як це ми вже неоднократно підкреслювали в журналі, саме серйозної політичної літератури в нас дуже мало...

Невеличка розвідка доц. І. Павелка: “Україна-Русь і Московізм” є скоріш популярно написаною інформацією про деякі наукові означення, що сьогодні мають виразний політичний посмак. Виклад автора ясний і прозорий, охайно видана книжечка робить корисне враження і її легко сприймає читач. Автор розглядає два історично-державні процеси на теренах східного слов'янства: українсько-руський і московсько-російський. На 20-ох сторінках окремого додатку з'ясовано терміни: Україна, Русь, Росія і Малоросія. Шкода, що праця п. Павелка так мало поширена серед читацької громади в Півн. Америці. Вона може послужити корисним потрібним довідником для політичної самоосвіти якнайширших кругів нашого громадянства, зокрема членства мєлодечих організацій — що не завжди має задовільну відповідь на поставлені автором питання.

Документальне значення має праця Леонтія Форостівського “Київ під ворожими окупаціями”. Найслабша історична частина, де автор на 5-ох сторінках малої вісімки старается переповісти тисячолітню історію столиці. В дальшій частині подані інформації про руйнування більшовіками Києва перед вибухом і в початках війни. Реєстр більшовицьких злочинів дуже промовистий — тільки

шкода, що автор не мав більше місця для свого викладу, бо на тому праця тільки виграла б. Також надто коротко подані інформації (далеко не вичерпні!) про німецькі злочини в Києві. Документальне значення мають, обгрунтовані певним статистичним матеріалом, зауваги автора про Київ та його населення в 1942 р., письменність населення Києва, віровизнання людности Києва та вкінці свідчення про большевицьке народовбивство — “Хутір Биковня” та “Бабин Яр” у Києві. Працю написав учасник описуваних подій, даючи інформації з першого джерела — читаємо з непослабним зацікавленням як цінний документальний спомин-огляд про трагічну долю нашої столиці. До автора тільки одно прохання — значно ширше схопити тематику, відповідно розбудувати її в глибину, що можна і треба зробити і колективними заходами всіх учасників Київських подій, що ще ждуть на своє вичерпне з'ясування.

Найбільшим розміром визначається третя праця тієї серії, що заторкує, як це стверджує в піднаголовку сам автор, пекучі проблеми політики в нарисах. Зміст поодиноких розділів такий: 1) Без шкідливих ілюзій і оман; 2) За лаштунками “Росії”-“СССР”, або трохи арифметики та географії; 3) Екскурсія в минуле, трохи психології і політичних ремінісценцій; 4) Крик Касандри; 5) Захід в трансі; 6) “Світовий мир”: 7) Історія вчить...; 8) З чужим паспортом; 9) Загадка сфінкса. Такому доволі темпераментному сформулюванню наголовків поодиноких “нарисів” не завжди співвідповідає фактичний матеріал для обгрунтування такого чи іншого твердження. Волева-чуттева “метода” тут не завжди дописує... Також не добре розуміємо чому автор так старается постійно поучати цей бідолашний “Захід” і даючи різні “розв'язки” для політичних напрямків, чомусь не перевіряє їх відп. довідковими посилками. В багатьох справах автор так мало обізнаний і хоч він тільки “трохи” говорить і про арифметику, географію і психологію — але, нам здається, що цей виклад конечно треба поширити і говорити “більше”, може і більш спокійно. Бо боїмося, що в протинному випадку цей “уявний дипломат” не захоче “скептично усміхатись”, а може навіть і читати того еляборату.

Найслабші місця в аргументації автора — коли намагається підтверджувати свої висновки статистичними даними і тут такі “трохи арифметики” не вистаєає, бо “голі цифри” нікого і ніде ще не переконали, їх треба підтверджувати такі

джерельним матеріалом. В деяких ділянках виказує автор цілковиту непоінформованість (напр. бюджетні дані, стор 94) змішуючи поняття республіканського бюджету з територіальним бюджетом... Не знаємо хто поінформував автора, що московців у населенню ССРСР 53%, бо це у світлі інших, значно "підфарбованих" даних таки ляпсус досить дивний. Не у всіх автономних республіках московці становлять "незначну меншість" як пише автор (26 стор.), але подекуди і "подавляючу" більшість. Існує на сьогодні величезна фахова література того "незнаючого" Заходу, де зовсім вичерпно з'ясовано висліди і напрямки московської колонізаційної політики в Азії. Також з другого боку Московський промисловий район не дає 1/7 всієї пром. продукції ССРСР (стор. 35) а значно менше. Чи повірить автор, що за приблизними підрахунками українських економістів ціла територія України дає сьогодні не більш як 12-15% заг. промислової продукції ССРСР? Це, так би мовити, елементарні дані з економічної географії і без їх засвоєння досить відважно братись до складніших територіальних порівнянь економічних капацитетів поодиноких територій. Йдучи за в нас досить практикованими "традиціями", вичисляє автор (стор. 147) чужинне походження різних московських письменників, науковців, тощо. Я не твердо переконаний, що роблячи з Достоевського "українця" (без лапок у автора) буде з того користь українській літературі. Крім того Короленко і Достоевській у їхньому "українстві" зовсім не рівнорядні особи і тут автор виказує свою необізнаність навіть з біографією двох письменників. Такий посмак носить і авторове порівняння: "польського острова" (Львова) з селянським українським "морем", імплікуючи паралелі до московської колонізації в Азії. З тими порівняннями автор спізнився принайменше, говорячи про Львів, на добрий десяток років. Висловивши тих декілька завгаг — ми, очевидно, не заперечуємо великого патріотизму і доброї волі автора. В праці видвингені навіть деякі оригінальні і свіжі міркування, але всі вони розводнені матеріалом, що його ми тут частинно тільки навели. Це збуджує недовіря до слухних завгаг і підриває добрий задум автора.

Witold S. Sworakowski: THE HOOVER LIBRARY COLLECTION ON RUSSIA Collection Survey No. 1. Stanford University Press, Stanford 1954, p. 42

Стенфордська бібліотека, заснована 1919 р., належить до бібліотек спеціаль-

зованого типу, колекціонуючи матеріали, що відносяться до воєнних та революційних подій і зв'язаних з ними питаннями миру. Згідно з задумом основника бібліотеки Герберта Гувера — початковим завданням бібліотеки було зібрати матеріали про першу світову війну. Однак вже в скорому часі бібліотека поширила свої компетенції та включила цілий ряд відділів з одночасно географічним розширенням на такі території як: Азія, Сер. Схід, Західня і Центральна Європа, Росія і пізніше ССРСР та інші слов'янські країни, Китай, Японія, тощо. Порівняльно слабше заступлені півд. і півд.-східня Азія, Іран, Африка та Південна Америка. Колекція видань, що відносяться до Росії пізніше ССРСР — належить до найкращих у світі і тому треба привітати цікаву спробу д-ра Вітольда Свораковского, кустоса Східньо-Європейського Відділу — дати короткий ядерний перегляд матеріалів бібліотеки, який напевно уможливить всім зацікавленим кращу орієнтацію у можливостях використати належно збірки Гуверового Інституту.

Названа праця не належить до категорії бібліографічного огляду з хронологічним чи предметовим реєстром видань. Це скоріше — стисла і уністематизована інформація про стан колекції і їх систематизацію. Дуже добре, що при тому подана відповідна оцінка колекційних матеріалів з окресленням більш згл. менше задовільного скомплетування видань у відношенню до окремих тем і хронологічних етапів даного питання.

Фактичне поширення російського відділу бібліотеки з 1921-23 рр., як відомо, Герберт Гувер працював в тому часі з рамені А.Р.А. в Україні у зв'язку з американською акцією допомоги голодуючим. Від того часу відновуємо постійне зростання колекції. В її склад входять матеріали друковані московською мовою (включаючи і еміграційні видання), як і матеріали всіма іншими мовами, що відносяться до російської проблематики. У дальшому — заступлені видання немосковських народів, що їх національні території входили в різний час до складу московської імперії згл. ССРСР. При тому, як зазначає автор, українці чи видання Галтійських народів тільки частинно можна віднести до російської колекції, бо ті народи були самостійними і тільки в певному протязі своєї історичного існування належали до державного московського організму. З другого боку матеріали про татар, вірмен, грузинів і інших народів, які за свідченням автора, мали тільки відносно короткий період своєї

самостійності (? Б.В.) — творять інтегральну частину російської колекції.

Систематизація матеріалу обговорюваного видання така:

I. Довідкова література:

а) Енциклопедії, альманахи, словники б) біографії в) бібліографії г) загальні довідкові монографії та праці г) мапи, атласи.

II. Період царської Росії:

А) Методологічні завваги
Б) Державні документи — публічні архіви, законодавство, урядові публікації, публікації міністерств і спеціальних комітетів, історія міністерств і інших урядових інституцій, легіслатура, статистика.
В) Книжки, памфлети, манускрипти.

1) Декабристи 2) Слав'янофіли і Західняки 3) Розвиток революційних рухів 4) Аграрне питання 5) Економічний розвиток 6) Колонізація в Азії 7) Церква 8) Російсько-японська війна 9) Революція 1905 року 10) Політичні партії 1898 - 1917 11) Органи самоврядування 12) Закордонна політика 13) Перша світова війна 14) Відношення соціалістів до війни 15) Воєнна історія 16) Генеалогія 17) Мистецька збірка.

Г) Періодики

Г) Газети.

III. Період Тимчасового Уряду:

А) Загальна характеристика матеріалу
Б) Державні документи
В) Книжки памфлети манускрипти:

1) Скінчення царського режиму 2) Політичні партії 3) Цивільна адміністрація 4) національності і автономні рухи — зокрема українські, кавказькі, фінляндські. Краще репрезентовані російські джерела, джерела мовами окремих національностей відн. слабше заступлені. 5) Закордонні справи 6) Внутрішні справи 7) Армія і війна.

Г) Періодики

Г) Газети

IV. Советська Росія:

А) Загальна характеристика матеріалу. (Найкраще заступлений період 1917 - 25 рр.)

Б) Державні документи:

1) Закони, статuti, державні вісники.
2) Публікації міністерств (комісаріатів). Окрему увагу слід звернути на колекцію документів комісаріату національних справ (1917 - 24), зокрема комплет "Жизнь национальностей", також наявні рідкісні публікації комісаріату, призначені для закордону. 3) З'їзди советів та їх органи. 4) Статистика.

В) Книжки, памфлети, манускрипти:

1) Жовтнева революція 2) Военний комунізм 3) Релігійний терор і антирелігій-

на акція 4) Альянтська інтервенція 5) Сепаратизм і національне питання. Найкраще заступлена Україна, Балтійські держави, Кавказькі республіки, Донська республіка. В матеріалах того відділу є рідкісний періодик (здається комплет) "Революція і Національність", з еміграційних — Прометейські видання. 6) Зносина з народами, що вийшли з складу імперії і утворили власні самостійні держави. (Добре заступлені матеріали советсько-польської війни з 1920 р.) 7) НГП 8) Аграрне питання і колективізація 9) Плянова економіка 10) Наука і освіта 11) Комуністична партія (стенограми всіх з'їздів і важл. конференцій). Також комплети видань таких як "Искра" (1900 - 1905), "Пролетарий" (1905 - 1909), тощо. 12) Закордонна політика і друга світова війна 13) Профспілки 14) Московська еміграція (Періодики: "Архив Русской Революции" 1922 - 37), "Белое Дело" 1926 - 33, "Современн. Записки" 1920 - 40, тощо. 15) Фінляндська війна 16) Советська участь у II світовій війні 17) Спеціальні питання (анексія Галичини і ін. ЗВЗ, Балтійських держав, тощо) 18) Післявоєнна закордонна політика 19) Післявоєнна вн. політика. 20) Московська еміграція після 1941 (в загальному видання значно слабше представлені як попереднього періоду).

Г) Періодики і газети

V. Комінтерн, Червоний Інтернаціонал і Комінформ:

А) Комуністичний Інтернаціонал
1) Документи.

Наявні стенограми всіх 7-ох конгресів і комплет "Комуністичский Интернационал", також рідкісне видання "Ежегодник Коминтерна" та інші.

2) Анти-комінтернівські рухи. Окрема увага присвячена АБН, але, на жаль, видання регулярно не надсилають.

Б) Червоний Інтернаціонал і споріднені організації

В) Четвертий Інтернаціонал

Г) Комінформ

В окремому додатку поданий список московських періодиків, що їх в різні часи одержувала бібліотека. Туди включені і еміграційні видання.

Гуверів Інститут і бібліотека заслуговують на більшу увагу українських наукових кругів, що до сьогодні, ще зовсім не запізнались з українікою, що заступлена в цій бібліотеці, не говорячи вже про її вивчення. Українські видавці, які дуже мало надсилають своїх видань до американських наукових інституцій, повинні обов'язково включити Стенфорд до свого адресаря.

Б. В.

НАДІСЛАНЕ ДО РЕДАКЦІЇ:

І. УКРАЇНСЬКІ ВИДАННЯ

Часописи*)

1. **Український Робітник.** Український незалежний тижневик, Торонто, гол. редактор А. Курдидик
2. **Українське Життя.** Двоптижневик. Видає Т-во Учительська Громада в Чикаго, за редакцію відповідає М. Семчишин
3. **Наш Клич.** Тижневик — орган української колонії в Аргентині, Буенос-Айрес, гол. редактор проф. Є. Онацький
4. **Хлібороб.** Тижневик, Куртіба, Бразилія. Видає Хліборобсько-Освітний Союз, редагує Колегія

Книжки, монографії

1. Яр Славутич: **Розстріляна Муза.** В-во "Прометей" 1955, стор. 94
2. Інж. Андрій Качор: **Господарство України в системі ССРСР.** Видання Комітету Українців Канади, Вінніпег 1953, стор. 128
3. Інж. Андрій Качор: **35 літ на службі народу.** Пам'яті інж. Ю. Павличковського. Накладом "Кооперативної Громади" в Вінніпегу, Вінніпег 1950, стор. 32
4. Інж. Андрій Качор: **Остап Луцький.** Пам'яті визначного українського громадського діяча. Накладом "Кооперативної Громади" в Вінніпегу, 1952, 32
5. Інж. Андрій Качор: **Ольга Бачинська.** Нарис її життя та громадсько-кооперативної праці. Накладом "Братства Маслосоюзників" у Канаді і ЗДА. Вінніпег 1954, стор. 32
6. Євген Онацький: **Очима душі, голосом серця.** Переспіви. "Перемога", Буенос-Айрес, Аргентина, стор. 102
7. Діма: **Мить.** Третя збірка поезій. Видання Першої Української Друкарні у Франції, Париж 1955, стор. 32
8. Марта Калитовська: **Лрика.** Видання Першої Української Друкарні у Франції, Париж 1955, стор. 30
9. Дм. Соловій: **Стежками на Голготу.** Винищення в Україні мільйонів людей терором та штучним голодом в 1929-33 рр. Частина перша. Українська Вільна Громада в Америці. Політично-Наукова Бібліотека ч. 1, Нью Йорк-Детройт - Скрентон, 1952, стор. 88
10. Д-р Матвій Стахів: **Гетьманський ре-**

жим у 1918 р. та його державно-правна якість. Українська Вільна Громада в Америці. Політично-Наукова Бібліотека ч. 2, Нью Йорк - Детройт - Скрентон, 1951, стор. 60

11. Никон Наливайко: **Домашній ворог.** Як боротися проти ворожої підривної акції. Українська Вільна Громада в Америці. Політично-Наукова Бібліотека ч. 3, Нью Йорк - Детройт - Скрентон, 1952, стор. 72
12. Ярослав Кутько: **Пекельна машина в Роттердамі.** Історія вбивства полк. Євгена Коновальця на основі тогочасних матеріалів та сучасних свідчень. Українська Вільна Громада. Політично-Наукова Бібліотека ч. 4-5-6, Нью Йорк-Детройт - Скрентон, 1952 - 1953, стор. 64 — 48 — 48
13. Маріян Зореславич: **Український робітний люд у боротьбі за національну державу.** Українська Вільна Громада в Америці. Політично-Наукова Бібліотека ч. 7-8, Нью Йорк - Детройт - Скрентон, 1953, стор. 48 і 44
14. Ярослав Кутько: **Темна сторона місяця.** Історія поліційної провокації Романа Барановського в українському підпіллі. Українська Вільна Громада в Америці. Політично-Наукова Бібліотека чч. 9-10. Нью Йорк - Детройт - Скрентон, 1953, стор. 46 і 48
15. Д-р Сократ Іваницький: **Переяславський договір з 1654 р.** Українська Вільна Громада в Америці. Політично-наукова Бібліотека ч. 11-12-13. Нью Йорк - Детройт - Скрентон 1954
16. Д-р Матвій Стахів: **Українські політичні партії у соціологічній наświetленні.** Українська Вільна Громада в Америці. Науково-політична Бібліотека чч. 14-15. Нью Йорк - Детройт - Скрентон 1954, стор. 104
17. Д-р Матвій Стахів: **Звідки взялася советська влада в Україні та хто її будував.** Нарис історії російської агресії та конституційного розвитку советської влади над Україною (з використанням дипломатичних нот і інших малознаних більшовицьких матеріалів) Частина перша. Українська Вільна Громада в Америці. Науково-політична Бібліотека ч. 16-17. Нью Йорк-Детройт - Скрентон 1955, стор. 104
18. Д-р Матвій Стахів: **Перша Советська Республіка в Україні.** Нарис історії російської агресії та конституційного розвитку влади за час першої частинної окупації України. Частина друга.

*) Доповнення до списку — гл. "Р. Д." ч. 18 - 19

- Українська Вільна Громада в Америці. Політично-наукова Бібліотека ч. 18-21. Нью Йорк - Детройт - Скрантон 1956, стор. 240
19. Д-р М. Шлемкевич: **Українська синтета чи українська громадянська війна**. "Життя і Мислі", 2-ге видання Бломберг стор. 64
  20. Д-р М. Шлемкевич: **Загублена українська людина**. "Життя і Мислі", книжка друга. Нью Йорк 1954, стор. 160
  21. Євген Онацький: **Завзяття чи спокуса самовиправдання**. Нариси з суспільного життя. Видання Першої Української Друкарні у Франції. Париж 1956, стор. 208
  22. Улас Самчук: **Марія**. Хроніка одного життя. III видання. Видавництво Миколи Денисюка Буенос Айрес 1952, стор. 280
  23. Дарія Ярославська: **В обіймах Мельпомени**. Роман. Видавництво Миколи Денисюка, Буенос Айрес 1954, стор. 414
  24. Рікардо Гуйральдес: **Дон Секундо Сомбра**. Переклад з еспанської мови Олексія Сацюка. Видавництво Миколи Денисюка, Буенос Айрес 1955, стор. 304
  25. Юрій Тис: **Не плач Рахіле**. Різдвяна містерія-драма в 3 діях. Театральна Бібліотека ч. I. Видавництво Миколи Денисюка, Буенос Айрес 1952, стор. 32
  26. Олексій Сацюк: **Скрипка на камені**. П'єса в 3 діях. Театральна Бібліотека ч. 2. Видавництво Миколи Денисюка, Буенос Айрес 1952, стор. 64
  27. Ів. Павелко: **Україна-Русь і Московізм**. Науково-популярний нарис. Науково-популярна Бібліотека ч. I. Видавництво Миколи Денисюка, Буенос Айрес 1952, стор. 110
  28. У. Скит: **Сила і слабкість комунізму**. Політична Бібліотека ч. I. "Овид". В-во М. Денисюка, Буенос Айрес 1949, стор. 32
  29. Леонгій Форостівський: **Київ під ворожими окупаціями**. Політична Бібліотека ч. 2. В-во М. Денисюка, Буенос Айрес 1952, стор. 80
  30. Проф. Р. Паклен: **Загадка сфінкса**. Пекучі проблеми світової політики в нарисах. Політична Бібліотека ч. 3. В-во М. Денисюка, Буенос Айрес 1952, стор. 180
  31. Оксана Драгоманова: **По той бік Світу**. Літературна Бібліотека ч. 2. В-во М. Денисюка, Буенос Айрес 1951, стор. 156
  32. Анатоль Галан: **Пахощі**. Літературна Бібліотека ч. 3. В-во М. Денисюка, Буенос Айрес 1951, стор. 128
  33. Олексій Сацюк: **Злат-Жолудь**. Літературна Бібліотека ч. 4. В-во М. Денисюка, Буенос Айрес 1951, стор. 126
  34. Володимир Кримський: **Етап**. Новелі. Літературна Бібліотека ч. 7. В-во М. Денисюка, Буенос Айрес 1953, стор. 142
  35. Лев Стаховський: **З венецуйського щоденника**. В-во М. Денисюка, Буенос Айрес 1953, стор. 86
  36. Проф. д-р Н. Полонська-Василенко: **Українська Академія Наук**. Нарис історії. Частина I. (1918-1930). Досліди і матеріали. Серія I, ч. 21. Інститут для вивчення історії та культури СССР, Мюнхен 1955, стор. 152
  37. М. Ковалевський: **Опозиційні рухи в Україні і національна політика СССР (1920-54)** Досліди і матеріали. Серія II (циклостилеві видання) ч. 26. Інститут для вивчення історії і культури СССР, Мюнхен 1955, стор. 83
  38. Іван Майстренко: **Кризисні процеси в советській економіці**. Досліди і матеріали. Серія II, ч. 29. Інститут для вивчення історії і культури СССР, Мюнхен 1955, стор. 122
  39. Панас Феденко: **Україна після смерті Сталіна**. Досліди і матеріали. Серія II, ч. 39. Інститут для вивчення історії і культури СССР, Мюнхен 1956, стор. 84
  40. Ол. Неприцький-Грановський: **Іскри Віри**. Поезії, том п'ятий. "Самостійна Україна", Шікаго 1953, стор. 144
  41. **Організація Українських Націоналістів 1929-1954**. Збірник статей у 25-ліття ОУН. Видання Першої Української Друкарні у Франції, Париж 1955, стор. 348+54
  42. Осип Бойдуник: **Сучасний стан вільної політики**. (Доповідь, виголошена на вічах в часі об'їздки ЗДА і Канади). Видання Першої Української Друкарні у Франції, Париж 1956, стор. 22
  43. Б. Крупницький: **Федералізм на сході Європи**. (Роздумування з приводу праці Г. Ф. Равха "Росія, державна єдність і національні своєрідності"). Незалежна Асоціація Дослідників Советської Теорії і Практики в Національних Проблемах. Видання Першої Української Друкарні у Франції, Париж 1956, стор. 36
  44. Ю. Артюшенко: **З державно-повідною ідеєю славного минулого до великого майбутнього**. Видання Першої Української Друкарні у Франції, Париж 1956, стор. 34

45. Ірена Книш: **Іван Франко та рівноправність жінки**, у 100-річчя з дня народин, накладом авторки, Вінніпер 1956, стор. 154
46. І. Крилов: **Система освіти в Україні**. Інститут для вивчення СССР, (серія I, ч. 28), Мюнхен 1956, стор. 96

II. ЧУЖОМОВНІ ВИДАННЯ

Часописи, журнали, збірники, монографії

1. **Казачий Вестник**. Казачий Национальний Орган. No. 101-103, 1956, Мюнхен
2. **Bellona**. Kwartalnik Wojskowo-Historyczny. Instytut Historyczny im. Gen. Sikorskiego. Londyn IV — 1955
3. **Kultura**. Szkice — Opowiadania. — Sprawozdania. Instytut Literacki. Redaktor: Jerzy Giedroyc. Paryz No. IV. — 104, (101-103)
4. **The Library of Congress**: Monthly List of Russian Accessions. Washington Vol. 8, No. 11-12; Vol. 9, No. 2
5. **Ost-Probleme**. Informationsblatt. Herausgeber: Embassy of the US of America USIS, Press Division No. 1-24, 1956, Bad Godesberg
6. **Ukrainian Commentary**. Published by the Ukrainian Canadian Committee. Winnipeg Vol. 5, No. 1-4
7. **The Ukrainian Quarterly**. Published by Ukrainian Congress Committee of America. Editor Dr. Nicholas D. Chubaty. Vol. XII, No. 1-2, New York
8. **The Ukrainian Review**. A Quarterly Magazine. Published by The Association of Ukrainians in Great Britain, London. Editors Dr. V. Derzhavyn and Dr. V. Oreletsky. Vol. I, No. 1, Vol. II, No. 1-4
9. **Ukraine in Vergangenheit und Gegenwart**. Vierteljahresschrift. Herausgeber: Deutsch-Ukrainische Gessellschaft, Muenchen. No. 1-2, 1956
10. **Ukrainian Review**. Institute for the Study of the USSR, Munich. Editor: Prof. Petro Kurinny. No. 1 — 1955, No. 2 — 1956, p. 118
11. Alexander Vucinich: **The Soviet Academy of Science**. Stanford University Press, 1956, p. 158
12. David J. Dallin: **Soviet Russia's Foreign Policy 1939-1942**. Yale University Press, New Haven 1942, p. 452
13. David J. Dallin: **Russia and Postwar Eu-**

- ropе**. Yale University Press, New Haven 1943, p. 230
14. David J. Dallin: **The Real Soviet Russia**. Yale University Press, New Haven 1944, p. 260
  15. **The Big Three** — The United States, Britain, Russia. By David J. Dallin. Yale University Press, New Haven 1945, p. 292
  16. David J. Dallin and Boris I. Nicolaevsky: **Forced Labor in Soviet Russia**. Yale University Press, New Haven 1947, p. 331
  17. David J. Dallin: **Soviet Russia and the East**. Yale University Press, New Haven 1948, p. 398
  18. David J. Dallin: **The Rice of Russia in Asia**. Yale University Press, New Haven 1949, p. 292
  19. David J. Dallin: **The New Soviet Empire**. Yale University Press, New Haven 1951, p. 216
  20. David J. Dallin: **Soviet Espionage**. Yale University Press, New Haven 1955, p. 558
  21. David J. Dallin: **The Changing World of Soviet Russia**. Yale University Press, New Haven 1956, p. 442
  22. **MYN Beams**. Published by the Dominion Executive of the Ukrainian National Youth Federation, Winnipeg, Canada. Vol. II, No. 1-5
  23. W. Lednicki: **Pushkin's Bronze Horseman**. The Story of a Masterpiece. University of California Publications Slavic Studies Vol. I. Los Angeles 1955, p. 164

БІБЛІОГРАФІЯ В. ТИМОШЕНКА

(Закінчення з 34 стор.)

- ican Quarterly Review. January 1954, pp. 1-15
- 33) M. I. Tuhon-Baranovsky and Western European Economic Thought. The Annals of the Ukrainian Academy of Art and Sciences in the U.S. Vol. III, No. 3(9), 1954
- PARTICIPATION WITH OTHER AUTHORS:**
- 1) Participation on the preparation of **The World Agriculture**. An International Survey. A Report by a study of members of the Royal Institute of International Affairs. Oxford University Press. London 1932
  - 2) Several chapters on the book **World Grain Review** and Outlook, Food Research Institute Stanford University, Stanford 1945

З нагоди Ювілею Професора Д-ра ІВАНА МІРЧУКА, цінного співробітника нашого журналу та одного з найвизначніших сучасних українських вчених, вітаємо Вельмидостойного Ювілята та складаємо йому якнайкращі наші побажання.

Редакція

РОЗБУДОВА ДЕРЖАВИ

двомісячний журнал української державницької думки
Видає: Видавнича С-ка "Золоті Ворота" в Торонто, Канада
Редагує Колегія

Редакція застерігає собі право скорочувати і виправляти матеріали. Статті поодиноких авторів не конче мусять висловлювати думки Редакції. Анонімних матеріалів і статей не поміщуємо. Передруки дозволені тільки за поданням джерела.

В редакційних справах звертатись на адресу:

P. O. Box 1864 Denver 1, Colo., U. S. A.

Адреса Адміністрації:

GOLDEN GATE Publishing Co., P. O. Box 15 Stn. "B", Hamilton, Ont. Canada

Річна передплата \$3.— Поодиноке число \$0.50

ПОВІДОМЛЕННЯ

Подаємо до загального відома, що у висліді домовлення з Центральним Проводом ОУАТ "Зарево" з 1-шим жовтня 1956 р. журнал "Розбудова Держави" переходить на власність видавництва "Золоті Ворота". Видавництво "Золоті Ворота" перебирає всі активи і пасиви журналу "Розбудова Держави" і несе за нього повну фінансову відповідальність.

З цим числом журнал "Розбудова Держави" переходить на двомісячник і буде появлятися систематично.

У всіх справах адміністрації журналу і В-ва слід звертатись на адресу:

GOLDEN GATE Publishing Co., P. O. Box 15 Stn. "B", Hamilton, Ont. Canada

У всіх справах редакції журналу "Розбудова Держави" просимо звертатись на адресу:

"ROZBUDOVA DERZHAVY", P. O. Box 1864, Denver 1, Colo., U. S. A.
Торонто, 10 жовтня 1956 року.

За Дирекцію В-ва "Золоті Ворота":

М. Плавюк, голова

мгр. Е. Мاستикаш, секретар

**З РІЗДВОМ ХРИСТОВИМ — Співробітникам, Передплатникам,
Читагам і Представникам "Розбудови Держави" —
ВЕСЕЛИХ СВЯТ і ЩАСЛИВОГО НОВОГО РОКУ**

б а ж а ю т ь

Дирекція В-ва "Золоті Ворота", Редакція "Розбудови Держави"

НА ПРЕСОВИЙ ФОНД

“Розбудови Держави” в Англії дали:		13. К. Сташук, Лондон	” 0:2:6
1. З. Дмитрів, Лондон	£ 2:0:0	14. І. Данись, Брадфорд	” 0:2:6
2. В. Хомяк, Лондон	” 1:0:0	15. Т. Коляса, Брадфорд	” 0:2:6
3. М. Хміль, Чесгант	” 1:0:0	Разом	£ 7:12:0
4. П. Гаврильчак, Лондон	” 1:0:0	В дні 3-го березня 1956 р. на весіллі	
5. Д. Гаморак, Лондон	” 1:0:0	п-ва М. Думи в Брадфордї на заклик п.	
6. Н. Скібінський, Ноттінгам ..	0:18:0	Горилінського перевів збірку на Пресо-	
7. І. Третяк, Пітерборо	” 0:5:0	вий Фонд “Розбудови Держави” п. С.	
8. Ф. Павленко, Пітерборо	” 0:5:0	Храпливий, яка у вислідї дала £10:5:6.	
9. П. Члек, Пітерборо	” 0:5:0	За Представництво “Р. Д.”	
10. П. Мельничук, Брадфорд	” 0:3:0	на Англію	
11. І. Бойко, Брадфорд	” 0:3:0	В. Хомяк	
12. Ю. Турів, Лондон	” 0:2:6		

ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ!

ЧИТАЙТЕ!

ЛИСТИ ДО ПРИЯТЕЛІВ

НЕЗАЛЕЖНИЙ МІСЯЧНИК УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРНОЇ ТА СУСПІЛЬНО-
ПОЛІТИЧНОЇ ПРОБЛЕМАТИКИ

Річна передплата \$3.00

Замовляти:

Letters to Friends, P.O. Box 428, Newark, N.J., U.S.A.

ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ!

ЧИТАЙТЕ!

УКРАЇНСЬКИЙ ТИЖНЕВИК

ХЛІБОРОБ

орган ХОС-у в Бразилії. Річна передплата \$2.00.

Передплату прохаємо висилати на адресу “Розбудови Держави” з допи-
скою: для “Хлібороба”.

Видавництво

ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ!

ЧИТАЙТЕ!

НОВІ ДНІ

Універсальний ілюстрований місячник, у якому співпрацюють видатні наші письменники, критики та вчені. Найкращим доказом якості “Нових Днів” є факт, що вони безперерійно виходять, виключно за кошти читачів — уже сьомий рік.

Умови передплати (на рік):

Канада — 3.00 дол., ЗДА — 3.50 дол., Англія та Австралія — 30 шіл. Інші країни — рівновартість 3.00 ам. дол.

СОНЯШНИК

БАГАТО ІЛЮСТРОВАНИЙ ЖУРНАЛ ДЛЯ ДІТЕЙ, МІСЯЧНИК.

почав виходити з січня 1956 р.

Умови передплати (на рік):

Канада — \$3.00, ЗДА — \$3.50, Англія та Австралія — 20 шіл. Інші країни — рівновартість 3.00 ам. дол.

Замовляти обидва журнали:

Nowi Dni, P.O. Box 452 Term. “A”, Toronto, Ont., Canada